

Załącznik do Uchwały Rady
Gminy Dzierzgowo
Nr.....
z dnia.....

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY DZIERZGOWO NA LATA 2024 - 2027

Wykonawca:
GEZPRO Daniel Wiśniewski
ul. Traktorowa 50/25
87-100 Toruń

Zamawiający:
Gmina Dzierzgowo
ul. T. Kościuszki 1
06-520 Dzierzgowo

Dzierzgowo, 2024 r.

WYKAZ SKRÓTÓW UŻYTYCH W OPRACOWANIU

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski,
EFRR – Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego,
EFS – Europejski Fundusz Społeczny,
GEZ – Gminna Ewidencja Zabytków,
GOK – Gminny Ośrodek Kultury,
GUS – Główny Urząd Statystyczny,
Dz. U. – Dziennik Ustaw,
KEZA – Karta Ewidencyjna Zabytku Archeologicznego,
KGW – Koło Gospodyń Wiejskich;
KPZK – Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju,
KSRR – Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego,
MKiDN – Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
NID – Narodowy Instytut Dziedzictwa,
MPZP – Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego,
SWOT – ang. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (mocne, słabe strony, szanse i zagrożenia),
UG – Urząd Gminy,
WKZ – Wojewódzki Konserwator Zabytków,
WUOZ – Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków.

SPIS TREŚCI

I. WSTĘP	4
1.1. Podstawowe zagadnienia	5
1.2. Metodologia opracowania	8
II. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	10
III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE	10
IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	12
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	12
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu	16
V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	21
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	22
5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	24
5.2.1. Położenie gminy	24
5.2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza	28
5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza	30
5.2.4. Zarys historii gminy	30
5.2.5. Krajobraz kulturowy	44
5.2.6. Zabytki nieruchome	47
5.2.7. Zabytki ruchome	48
5.2.8. Zabytki archeologiczne	50
5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	58
5.2.10. Dziedzictwo niematerialne	58
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	62
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	66
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	74
VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT	77
VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE	79
7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami	80
7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami	80
7.3. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami	81
VIII. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	85
IX. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	85
X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI	87
XI. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW.	93
XII. BIBLIOGRAFIA	95
XIII. SPISY	96
13.1. Spis tabel	96
13.2. Spis rycin	96
13.3. Spis wykresów	96
13.4. Spis fotografii	97
XIV. ANEKSY	98

I. WSTĘP

Przedmiotem opracowania jest Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo na lata 2024-2027 (dalej GPOnZ, Program), który jest zgodny z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest to druga edycja gminnego programu opieki nad zabytkami. Pierwszy program pn. „Gminny Program Opieki nad Zabytkami na lata 2018 – 2021 dla Gminy Dzierzgowo”, został przyjęty uchwałą Nr 25/IV/19 z dnia 19 lutego 2019 r. roku przez Radę Gminy Dzierzgowo.

Program jest podstawowym dokumentem dotyczącym zarządzania dziedzictwem kulturowym, a także elementem polityki samorządowej w części dotyczącej zabytków z terenu gminy. Odnosi się do zasobów własnych gminy, jak i tych, które stanowią własność innych podmiotów, jednocześnie znajdujących się na terenie jednostki. Program ma charakter strategiczny, jego celem jest ochrona i opieka nad zabytkami oraz wykorzystanie lokalnych potencjałów dziedzictwa kulturowego. Jego skuteczne wdrażanie przyczyni się do rozwoju społeczno-gospodarczego gminy, a tym samym do poprawy jakości życia mieszkańców. Program ma również charakter edukacyjny i powinien być znany szerszemu gronu odbiorców, nie tylko właścicielom zabytków, ale także wszystkim mieszkańcom, którzy żyją i obcują na co dzień w otoczeniu substancji zabytkowej. GPOnZ składa się z 3 głównych faz:

- poznawczej;
- analiz i wniosków;
- programowania.

Rozdziały 2 oraz 3 dotyczą podstaw i uwarunkowań prawnych. W tej części wskazano na główne dokumenty prawne odnoszące się do ochrony zabytków. Wskazane ustawy i rozporządzenia opracowane zostały na stopniu krajowym i przedstawiają nadrzędne rozwiązania dla obiektów zabytkowych. Jest to jednocześnie podstawowa i nadrzędna faza poznawcza przepisów odnoszących się do zabytków.

W rozdziale 4 i 5 również opisano fazę pierwszą. Jest ona punktem wyjścia, rozpoznania oraz zgeneralizowania szeregu wiadomości na temat dziedzictwa kulturowego na szczeblu gminy oraz na szczeblach wyższych w nawiązaniu do ogólnych zasad programowania związanych z dziedzictwem kulturowym. Ww. rozdziały są najbardziej obszerne. Przeanalizowane zostały aktualne dokumenty o charakterze strategicznym oraz planistycznym, z podziałem na uwarunkowania zewnętrzne (poziom kraju, województwa i powiatu) oraz wewnętrzne (poziom gminy), które stanowiły podstawę do opracowania kolejnych dwóch faz. Ponadto pogłębionej analizie poddano dziedzictwo kulturowe gminy z rozróżnieniem na dziedzictwo materialne oraz niematerialne. Opisano historię gminy oraz ważniejszych miejscowości, krajobraz kulturowy w nawiązaniu do historycznego osadnictwa, zabytki ruchome oraz zabytki nieruchome. Te ostatnie podzielono na nieruchome zabytki archeologiczne oraz nieruchome zabytki architektury i budownictwa. Zaszeregowaniu poddano także zabytki nieruchome ze względu na swoją przynależność do rejestru zabytków oraz gminnej ewidencji zabytków, która jest stanem wyjściowym do rozpoznania dziedzictwa kulturowego gminy, a zarazem opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami. W sposób szczególny pogłębionej diagnozie poddano obiekty zabytkowe znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków zarówno pod względem ilościowym,

jak i jakościowym. Ocenie poddano z osobna każdą z charakterystycznych grup obiektów. Najważniejsze zabytki opisano szczegółowo w osobnym podrozdziale.

W rozdziale 6 przedstawiono fazę analiz i wniosków. Poprzez analizę SWOT wskazano mocne strony, słabe strony, szanse oraz zagrożenia dla dziedzictwa kulturowego gminy. Pogłębiona analiza dziedzictwa kulturowego gminy oparta została na dokumentach planistycznych i strategicznych, gminnej ewidencji zabytków, otoczenia kulturowego oraz na własnych spostrzeżeniach i adnotacjach.

Rozdział 7, 8 i 9 poświęcono programowaniu, w którym to znalazły się priorytety, kierunki działań i zadania wraz z instrumentarium oraz kryteriami oceny realizacji gminnego programu. W fazie programowania określono zasadnicze kierunki działań i zadań na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami. W fazie tej wskazano również na możliwość finansowania części wyznaczonych zadań w programie ze źródeł zewnętrznych, jak i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

Przedstawiono również podstawowe zagadnienia związane z ochroną i opieką nad zabytkami, obowiązujące ramy prawne, a także załączono aneksy w postaci wykazu nieruchomości zabytków architektury i budownictwa oraz nieruchomości zabytków archeologicznych.

Program wzbogacono o liczne ryciny, tabele, wykresy, mapy oraz zdjęcia ukazujące aktualny stan zabytków na 2023 rok.

Zrównoważone zarządzanie dziedzictwem kulturowym pozwoli na rozwój gminy przy jednoczesnym jego poszanowaniu i wykorzystaniu. Same zaś zabytki jako zasób nieodnawialny poprzez odpowiednią, długofalową politykę gminy przetrwają na rzecz przyszłych pokoleń, które również będą mogły ich doświadczać tak samo jak obecni mieszkańcy gminy.

1.1. Podstawowe zagadnienia

W Programie znajdują się podstawowe pojęcia specjalistyczne związane z szeroko rozumianym dziedzictwem kulturowym. Poniżej podano kilka przykładów na podstawie Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a także wybranych pojęć zamieszczonych na portalu <http://samorząd.nid.pl/>.

AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski. Program badawczy rozpoczęty w 1978 roku, polegający na metodycznym ewidencjonowaniu stanowisk archeologicznych na terenie Polski metodą badań powierzchniowych. Obszar kraju został podzielony na obszary w kształcie prostokąta, o powierzchni 37,5 km² każdy. Obszary zostały ponumerowane i po kolei poddano je metodycznej prospekcji powierzchniowej. Wynikiem prospekcji obszaru jest zaewidencjonowanie w postaci kart zabytków (KEZA – kart ewidencji zabytku archeologicznego) wszystkich stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w terenie. Wyniki badań AZP przekształcone zostały w wojewódzką i krajową ewidencję zabytków archeologicznych. Współcześnie prowadzone badania AZP służą prowadzeniu i aktualizacji krajowej i wojewódzkiej ewidencji zabytków w zakresie archeologii.

Badania archeologiczne – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego.

Badania architektoniczne – działania ingerujące w substancje zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń.

Dominanta przestrzenna – element przestrzeni o niezakłóconej ekspozycji; obiekt budowlany (grupa obiektów) lub obiekt naturalny wyraźnie odróżniający się od otaczającej zabudowy formą lub gabarytami, posiadający czytelną i zasadniczą wartość kompozycyjną lub estetyczną.

Funkcja stanowiska archeologicznego – sposób użytkowania stanowiska w przeszłości, np. cmentarzysko, osada, miejsce wymiany handlowej, miejsce kultu.

Historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg.

Historyczny zespół budowlany – powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi.

Konserwacja zabytków (prace konserwatorskie) – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tego procesu. Podstawowym celem prowadzenia prac konserwatorskich jest ocalenie materii i formy obiektu zabytkowego dla przyszłych pokoleń (...).

Krajobraz kulturowy – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Otoczenie – teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Prace konserwatorskie – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań.

Prace modernizacyjne (modernizacja zabytku) – unowocześnienie, uwspółcześnienie obiektu. W przypadku budynków i budowli zabytkowych, wbrew pozorom, ten typ prac jest prowadzony bardzo często w związku z adaptacją do nowych funkcji lub utrzymaniem w obiekcie pierwotnego sposobu użytkowania, a także przystosowaniem go do obecnej roli.

Renowacja zabytków – przywrócenie oraz utrzymanie estetycznego wyglądu obiektu zabytkowego. Każdorazowo renowacja powinna być prowadzona z uwzględnieniem aktualnej wiedzy o historycznym wyglądzie i formie obiektu. Typowymi pracami renowacyjnymi są odmalowanie elewacji albo wnętrz budynku zabytkowego, uzupełnienie zieleni niskiej w zabytkowym zespole zieleni (np. trawników, łąk kwietnych). Renowacja zabytku nie powinna prowadzić do naruszenia substancji zabytkowej lub doprowadzenia obiektu do wyglądu ahistorycznego.

Remont zabytku (prace remontowe przy zabytku) – rodzaj robót budowlanych przy zabytku nieruchomym, których celem jest odtworzenie stanu pierwotnego. Możliwe jest używanie materiałów innych niż te, które zostały zastosowane pierwotnie. Remont polega na wymianie elementów zużytych, zniszczonych lub uszkodzonych. W przypadku budynków i budowli zabytkowych obejmuje zazwyczaj prace polegające na naprawach lub wymianie elementów wtórnych albo intensywnie użytkowanych, których wartość zabytkowa jest niewielka bądź jej nie mają, a w obecnym stanie technicznym negatywnie wpływają na estetykę i funkcjonalność obiektów. Najczęściej spotykane remonty w obiektach zabytkowych obejmują elementy dachów i więźby dachowe, wnętrza mieszkań pozbawionych detalu architektonicznego, klatki schodowe nie wymagające prac konserwatorskich, instalacje, izolacje przeciwwilgociowe fundamentów.

Restauracja zabytków (prace restauratorskie) – dziedzina szeroko pojętej konserwacji zabytków, pojęcie odnosi się do prac mających na celu przywrócenie dawnej, pierwotnej formy obiektowi zabytkowemu. Każdorazowo musi być poprzedzona badaniami architektonicznymi, konserwatorskimi oraz kwerendą archiwalną, która jest koniecznym elementem dla rozpoznania wartości zabytku i zrozumienia jego historii. Prowadzi do zniszczenia późniejszych nawarstwień, dlatego może być prowadzona jedynie w przypadku wyraźnie niższej wartości obecnej formy zabytku od kształtu obiektu, do którego planujemy wrócić. Powinna być prowadzona z użyciem zachowanych oryginalnych elementów.

Rewaloryzacja zabytków – przywrócenie wartości zabytku, w szczególności walorów użytkowych oraz wyeksponowanie wartości obiektu. Pojęcie używane głównie w odniesieniu do zabytków architektury i budownictwa oraz urbanistyki. Rewaloryzacja łączy w sobie działania konserwatorskie adaptacyjne w celu ocalenia, a nawet przywrócenia wartości obiektu zabytkowego i przystosowania go do pełnienia nowej funkcji bądź utrzymania pierwotnego sposobu użytkowania, przy spełnieniu potrzeb współczesnych użytkowników, w sposób nie naruszający najważniejszych wartości zabytku.

Roboty budowlane przy zabytku lub w jego otoczeniu – pojęcie zdefiniowane w prawie budowlanym, polegające na budowie, rozbiórce, modernizacji, montażu, rozbudowie, nadbudowie i przebudowie obiektu budowlanego objętego ochroną konserwatorską. W przypadku obiektów wpisanych do rejestru zabytków remont wymaga uzyskania pozwolenia odpowiedniego konserwatora zabytków w oparciu o projekt budowlany albo wyciąg z tego projektu przygotowany w celu oceny wpływu inwestycji na zabytek.

Stanowisko archeologiczne – miejsce, gdzie w ziemi, na jej powierzchni lub pod wodą znajdują się ślady obecności człowieka w przeszłości, które mają charakter zabytkowy. W przepisach prawa stanowisko archeologiczne nazwane jest nieruchomością zabytkiem archeologicznym.

Strefa ochrony konserwatorskiej – wyznaczony granicami obszar, na którym obowiązują określone ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. Strefy ochrony konserwatorskiej definiowane są przez swoje cechy (zawartość i wyróżniki) oraz cele, dla których zostały wyznaczone.

Sylweta (panorama) – rozległy widok obserwowany ze znacznej odległości, często z punktu lub ciągu widokowego – prezentujący obiekty budowlane, zieleni i obiekty naturalne (w tym ukształtowanie terenu), wzajemnie dostosowanych do siebie pod względem estetycznym i tworzących czytelną spójną formę krajobrazową.

Termomodernizacja – modernizacja mająca na celu poprawę warunków termicznych budynku, zmniejszenie zapotrzebowania i zużycia energii. W obiektach zabytkowych zazwyczaj możliwa w ograniczonym stopniu ze względu na wartości zabytkowe obiektu. Na ogół dopuszczalny zakres prac termomodernizacyjnych obejmuje docieplenie dachu, stropu najwyższej kondygnacji, poprawę izolacyjności albo wymianę stolarki i ślusarki, docieplenie fundamentów (...).

Warstwa kulturowa – nawarstwienie ziemne powstałe na skutek działalności człowieka w przeszłości.

Zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytek archeologiczny – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Zabytek nieruchomy – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości o cechach j.w.

Zabytek ruchomy – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych o cechach j.w.

1.2. Metodologia opracowania

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo na lata 2024-2027 opracowano na podstawie gminnej ewidencji zabytków, która jest punktem wyjścia i podstawowym źródłem wiedzy na temat zabytków w gminie. Prace terenowe mające na celu dokumentację fotograficzną obiektów zabytkowych w celu opracowania gminnej ewidencji zabytków przeprowadzono w dniach 4-6 maja 2023 r. Przeprowadzona inwentaryzacja zabytków pozwoliła zweryfikować faktyczny stan zachowanego dziedzictwa. Mieszkańcy gminy zostali poinformowani o prowadzonych pracach poprzez zamieszczenie ogłoszenia na stronie internetowej gminy. Powyższą wiadomość wstawiono również na facebooku gminy. Ponadto w miejscowościach, w których przeprowadzono inwentaryzację, rozwieszono na tablicach ogłoszeń plakaty informacyjne.

Gminna ewidencja zabytków z terenu Gminy Dzierzgowo opracowana została po przeprowadzeniu badań terenowych oraz kwerendy konserwatorskiej celem uzyskania odpowiednich materiałów do jej sporządzenia. Podczas prac terenowych przeprowadzono krótkie wywiady z właścicielami obiektów zabytkowych. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, Delegatura w Ciechanowie udostępnił cenną i ważną dokumentację, tj. karty ewidencyjne obiektów nieruchomych, karty komentarzy, karty założeń parkowych oraz karty ewidencyjne stanowisk archeologicznych wraz z mapami. Karty GEZ zabytków architektury i budownictwa opracowano w sierpniu 2023 r.

Do opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami przystąpiono w grudniu 2023 r. po ostatecznym zaakceptowaniu GEZ przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. W tym celu niezbędna okazała się fachowa literatura związana z dziedzictwem kulturowym gminy oraz ogólnodostępne materiały znajdujące się w sieci. Pozyskano dane z banku danych lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego oraz z pozostałych stron internetowych, które wykorzystano w niniejszym opracowaniu. Zaznajomiono się również z materiałami dotyczącymi Gminy Dzierzgowo będącymi w zasobach NID. Wykorzystano również dane i spostrzeżenia terenowe nabyte podczas inwentaryzacji terenowej zabytków.

Część programową opracowano na podstawie analizy aktualnych dokumentów strategicznych i planistycznych, obserwacji własnych oraz ścisłej współpracy z pracownikami Urzędu Gminy Dzierzgowo.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo na lata 2024-2027 zostanie przekazany do WUOZ, Delegatura w Ciechanowie celem pozytywnego zaopiniowania. Dalej, uchwalony będzie przez Radę Gminy Dzierzgowo oraz zostanie opublikowany w Dzienniku Urzędowym Województwa Mazowieckiego. W dalszym etapie zostanie rozpowszechniony wśród mieszkańców gminy, np. poprzez zamieszczenie go na stronie internetowej gminy.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo na lata 2024-2027 uwzględnia wymogi zawarte w poradniku metodycznym – „Gminny Program Opieki nad Zabytkami” oraz założenia przyjęte w opracowaniu „Dziedzictwo obok Mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach”.

Inwentaryzacja zabytków !

Gmina Dzierzgowo przeprowadza inwentaryzację
zabytków (dokumentacja fotograficzna) w dniach

4-6 maja 2023 r.

celem aktualizacji gminnej ewidencji zabytków.

Właściciele zabytków proszeni są o ich udostępnienie.

Inwentaryzator wykonywał będzie zdjęcia z zewnątrz
obiektów oraz posiadał będzie upoważnienie
Wójta Gminy Dzierzgowo.

Zinwentaryzowane zostaną wszystkie obiekty będące w ewidencji
Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Ryc. 1. Plakat informacyjny

Źródło: opracowanie własne

II. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek wykonania programu opieki nad zabytkami, określony został w art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W ust. 1 wskazano: „Zarząd województwa, powiatu lub **wójt** (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.”

W ust. 2 znajdują się cele jakie powinny znaleźć się w gminnym programie opieki nad zabytkami, tj.:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Z kolei ustawa o samorządzie gminnym z dnia 8 marca 1990 r. narzuca na organ gminy realizację zadań własnych. W art. 7 ust. 1 pkt. 9 wskazano, że „Zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.”

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo na lata 2024-2027 nie posiada statusu aktu prawa miejscowego.

III. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela (art. 5, art. 6 ust. 1 i art. 86 Konstytucji RP). Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wykonywanie zadań w zakresie kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. Obowiązujące uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami to:

- 1) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 Nr 78 poz. 483 ze zm., z dnia 2 kwietnia 1997 r.).
- 2) ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 roku poz. 840 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 roku poz. 40 ze zm.).

Inne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w wielu obowiązujących ustawach:

- 1) ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2023 roku, poz. 977 ze zm.).
- 2) ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2023 roku, poz. 682 ze zm.).
- 3) ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2556 ze zm.).
- 4) ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2023 roku, poz. 1336 ze zm.).
- 5) ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2023 roku, poz. 344 ze zm.).
- 6) ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 roku, poz. 194 ze zm.).
- 7) ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. z 2023 roku, poz. 571).
- 8) ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2021 roku, poz. 485 ze zm.).
- 9) ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. z 2023 roku, poz. 887 ze zm.).
- 10) ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 roku, poz. 2337).
- 11) ustawa z dnia 19 grudnia 2009 r. o partnerstwie publiczno – prywatnym (Dz. U. z 2023 roku, poz. 1637).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- 1) ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 385),
- 2) ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2393).

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2020 roku, poz. 164 ze zm.).

Uregulowania prawne dotyczące zabytków i dziedzictwa kulturowego znajdują się również w poniższych rozporządzeniach:

- 1) rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1990 r. w sprawie rozszerzenia zakresu celów Funduszu Kościelnego (Dz. U. z 1990 roku, Nr 61, poz. 354).
- 2) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 roku, poz. 56).
- 3) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. z 2021 roku, poz. 81).

- 4) rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2022 roku, poz. 2053).

IV. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 4.1. oraz 4.2. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo na lata **2024-2027**.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Podrozdział zawiera informacje o strategicznych celach polityki państwa i uwarunkowaniach formalnoprawnych w sferze ochrony zabytków. Analizie poddano relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami sporządzanymi na poziomie krajowym. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo na lata 2024-2027 jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026

Uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 r. przyjęto Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2023-2026. Program jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów. Dokonano w nim diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych obszarach:

1. Organizacja i zadania organów ochrony zabytków w Polsce.
2. Stan zachowania zabytków w Polsce – rola i znaczenie form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach.
3. Komunikacja, porozumienie i współpraca w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Jako cel główny wyznaczono „zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce”, który realizowany będzie przez trzy cele szczegółowe dotyczące:

- weryfikacji wybranego zasobu zabytków i wzmocnienie narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości;
- wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków;
- roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

Cele składają się na kierunki działań, a te zostały podzielone na zadania. Przyjęte do realizacji zadań kierunki działań to:

- podnoszenie wiedzy o wybranych grupach zasobu zabytkowego kraju;
- ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości;
- realizacja międzynarodowych zobowiązań;
- cyfryzacja procesów administracyjnych;
- wzmocnianie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków;

- reforma finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych;
- edukacja – podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Przedstawiono karty zadań wraz z opisami szczegółowymi, opisem wskaźników celu projektu oraz harmonogramem projektu. W rozdziale siódmym podano plan finansowy, zaś w kolejnym system wdrażania, monitoringu i ewaluacji Programu. Krótko scharakteryzowano zarządzanie ryzykiem oraz dołączono załączniki takie jak:

- zabytki nieruchome wpisane na Listę Dziedzictwa UNESCO;
- zabytki nieruchome uznane za pomnik historii;
- zestawienie zabytków nieruchomych;
- zestawienie zabytków archeologicznych;
- zestawienie zabytków ruchomych;
- spis WKZ i delegatur;
- spis porozumień.

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju – Polska 2030

Uchwałą nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. przyjęto Długookresową Strategię Rozwoju Kraju. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności. Strategia określa główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego kraju oraz kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zasady zrównoważonego rozwoju, obejmującym okres co najmniej 15 lat. Dokument składa się z 7 rozdziałów: Charakterystyka modelu rozwoju Polski do 2030 r., Cel główny i obszary strategiczne, Warunki realizacji Strategii – ramy makroekonomiczne i harmonogram, Cele strategiczne i kierunki interwencji w obszarze konkurencyjności i innowacyjności gospodarki, Cele strategiczne i kierunki interwencji w obszarze równoważenia potencjałów rozwojowych regionów, Cele strategiczne i kierunki interwencji w obszarze efektywności i sprawności państwa, Monitorowanie realizacji Strategii. Sformułowano następujący cel główny: *„Poprawa jakości życia Polaków mierzona zarówno wskaźnikami jakościowymi, jak i wartością oraz tempem wzrostu PKB w Polsce”*. Wyodrębniono 3 obszary strategiczne, które zostały podzielone na osiem części (zgodnych ze strategicznymi celami rozwojowymi). Są to:

W obszarze konkurencyjności i innowacyjności gospodarki:

- 1) Innowacyjność gospodarki i kreatywność indywidualna;
- 2) Polska Cyfrowa;
- 3) Kapitał ludzki;
- 4) Bezpieczeństwo energetyczne i środowisko.

W obszarze równoważenia potencjału rozwojowego regionów Polski:

- 1) Rozwój regionalny;
- 2) Transport.

W obszarze efektywności i sprawności państwa:

- 1) Kapitał społeczny;
- 2) Sprawne państwo.

W nawiązaniu do szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego w Strategii wskazano na wspieranie procesów digitalizacji i upowszechniania zasobów kultury i dziedzictwa kulturowego.

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Uchwałą nr 239 Rady Ministrów z dnia 13 grudnia 2011 r. przyjęto Koncepcję Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK 2030) jest najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym zagospodarowania przestrzennego kraju. Została opracowana zgodnie z zapisami ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z 27 marca 2003 roku. Dokument składa się z 8 rozdziałów: Zagospodarowanie Przestrzenne Kraju, Uwarunkowania polityki przestrzennego zagospodarowania kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat, Wizja przestrzennego zagospodarowania Polski 2030, Zasady i cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, Cele polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, Typologia obszarów funkcjonalnych, System realizacji Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030, Stan przestrzennego zagospodarowania kraju 2011 – mapy diagnostyczne. W dokumencie przedstawiono wizję zagospodarowania przestrzennego kraju w perspektywie najbliższych dwudziestu lat, określono cele i kierunki polityki zagospodarowania kraju służące jej urzeczywistnieniu oraz wskazano zasady oraz mechanizmy koordynacji i wdrażania publicznych polityk rozwojowych mających istotny wpływ terytorialny. Przedstawiono cel strategiczny: *„Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.”* Ponadto wyodrębniono następujące cele:

Cel 1. Podwyższenie konkurencyjności głównych ośrodków miejskich Polski w przestrzeni europejskiej poprzez ich integrację funkcjonalną przy zachowaniu policentrycznej struktury systemu osadniczego sprzyjającej spójności.

Cel 2. Poprawa spójności wewnętrznej i terytorialne równoważenie rozwoju kraju poprzez promowanie integracji funkcjonalnej, tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się czynników rozwoju, wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz wykorzystanie potencjału wewnętrznego wszystkich terytoriów.

Cel 3. Poprawa dostępności terytorialnej kraju w różnych skalach przestrzennych poprzez rozwijanie infrastruktury transportowej i telekomunikacyjnej.

Cel 4. Kształtowanie struktur przestrzennych wspierających osiągnięcie i utrzymanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego i walorów krajobrazowych Polski.

Cel 5. Zwiększenie odporności struktury przestrzennej kraju na zagrożenia naturalne i utraty bezpieczeństwa energetycznego oraz kształtowanie struktur przestrzennych wspierających zdolności obronne państwa

Cel 6. Przywrócenie i utrwalenie ładu przestrzennego

W ramach kierunku działania 1.1. Wspieranie rozwoju funkcji metropolitalnych największych polskich miast wskazano na potrzebę rewitalizacji historycznych i zabytkowych obiektów na cele kulturowe. Z kolei w kierunku 2.2.4. Wspomaganie rozwoju specjalizacji terytorialnej nawiązano do ochrony i rewaloryzacji zachowanych obiektów zabytkowych i zespołów ruralistycznych. W kierunku działania 4.3. Wprowadzenie gospodarowania krajobrazem zgodnie z zapisami Europejskiej Konwencji Krajobrazowej podano, że uspołecznienie procesów planistycznych będzie wspomagać integrację zarządzania krajobrazem kulturowym odziedziczonym i związanym ze współczesnymi stosunkami społeczno-gospodarczymi, z zarządzaniem obiektami ochrony obszarowej, ochroną wartości symbolicznych mogących być podstawą potencjału rozwoju regionów, takich jak sylweta miasta

i obiektu zabytkowego, obiektów istotnych dla dziedzictwa kulturowego społeczności lokalnych. Procedury te będą obejmowały także programy rewitalizacji obszarów przemysłowych i kryzysowych. Działania będą dotyczyć także koordynowania przedsięwzięć związanych z rozwojem regionów i obszarów turystycznych oraz systemów rekreacyjnych w obszarach cennych przyrodniczo i atrakcyjnych turystycznie, takich jak: parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, parki kulturowe, ewidencjonowane zabytkowe założenia ruralistyczne i rezydencjonalne, rezerваты archeologiczne. Wyszczególniono także kierunek działania 6.4.2. Obszary ochrony krajobrazów kulturowych – „W celu stworzenia systemu zmierzającego do zahamowania postępującej degradacji środowiska kulturowego, nieodwracalnej utraty krajobrazów historycznych i tworzących tożsamość miejsca, w tym rozwiązywania konfliktów społecznych związanych z degradacją przestrzeni przyrodniczej, zabytkowych zespołów urbanistycznych i ruralistycznych, zabytków architektonicznych, konieczne jest wprowadzenie do dokumentów planistycznych wszystkich szczebli zintegrowanej ochrony środowiska kulturowego, umożliwiającej gospodarowanie krajobrazem w celu podniesienia konkurencyjności regionów.” W nawiązaniu do szeroko rozumianego dziedzictwa kulturowego w KPZK 2030 wskazano również, że w perspektywie najbliższych dwudziestu lat rola dziedzictwa kulturowego w procesach rozwoju przestrzennego będzie rosła – zwiększanie się zamożności społeczeństwa oraz przekształcania o charakterze kulturowym będą powodowały wzrost znaczenia rozwojowego zarówno materialnych jak i niematerialnych składników dziedzictwa kulturowego. Ich lokalizacja i umiejętność wykorzystania w procesach rozwoju będzie wpływać pozytywnie na tok koncentracji gospodarczej, ludnościowej i rangę kultury i turystyki. Ponadto na mapie diagnostycznej 18 przedstawiono przestrzenne rozmieszczenie zabytków w kraju. Najbardziej powszechną formą ochrony zabytków jest Rejestr zabytków, który jest stale uaktualniany przez służby konserwatorskie. Największa liczba zabytków nieruchomych znajduje się w Krakowie, Warszawie, Wrocławiu, Poznaniu, Gdańsku i Łodzi, natomiast największe nasycenie gmin zabytkami nieruchomymi umieszczonymi w rejestrach dotyczy województwa opolskiego, dolnośląskiego i wielkopolskiego oraz na obszarze między Warszawą i Łodzią.

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030

Uchwałą nr 102 Rady Ministrów z dnia 17 września 2019 r. przyjęto Krajową Strategię Rozwoju Regionalnego 2030. KSRR jest podstawowym dokumentem strategicznym polityki regionalnej państwa w perspektywie do 2030 r. Składa się z następujących merytorycznie rozdziałów: Wyzwania rozwojowe kraju w ujęciu regionalnym do 2030 roku w świetle analiz terytorialnych, Polityka regionalna 2030, Cel główny i cele szczegółowe polityki regionalnej do 2030 roku, System realizacji KSRR, Ramy finansowe krajowej strategii rozwoju regionalnego, Monitorowanie i ewaluacja. Celem głównym KSRR jest *efektywne wykorzystanie endogenicznych potencjałów terytoriów i ich specjalizacji dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju kraju, co stworzyć będzie warunki do wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym osiągnięciu spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym*. Wyznaczono 3 cele szczegółowe:

Cel 1. Zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym.

Cel 2. Wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych.

Cel 3. Podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie.

W ramach Celu 1 poprzez kierunek inwestycji nr 5. Rozwój infrastruktury wspierającej dostarczanie usług publicznych i podnoszącej atrakcyjność inwestycyjną obszarów wskazano, że infrastruktura społeczna będzie bardziej dostępna, obejmie nie tylko infrastrukturę w ramach służby zdrowia oraz edukacji, ale również obiekty turystyczne, sportowe, tereny rekreacyjne oraz zabytki i miejsca kultury. Szczególnie istotne będzie realizowanie działań w tym zakresie na obszarach małych miast i na wsi, gdzie poziom dostępności przestrzennej jest zdecydowanie niższy niż w pozostałej części kraju. Ponadto wspierane będą różnego rodzaju działania w ramach celu nr 2, np. promocja i kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich, zwiększanie dostępu mieszkańców tych obszarów do dóbr i usług kultury, rozwijanie przemysłu kreatywnego oraz zwiększanie wykorzystania technik teleinformatycznych w dostępie do dóbr kultury.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

W podrozdziale dokonano analizy opracowań strategicznych i planistycznych sporządzonych dla obszaru województwa mazowieckiego i powiatu mławskiego pod kątem znaczenia ich zapisów i działań dotyczących dziedzictwa kulturowego Gminy Dzierzgowo. Powiat Mławski nie posiada powiatowego programu opieki nad zabytkami. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo na lata 2024-2027 jest zbieżny ze strategicznymi celami województwa i powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025

Uchwałą nr 1721/267/21 z dnia 26 października 2021 r. Zarząd Województwa Mazowieckiego przyjął Program opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022-2025. Dokument składa się z 3 głównych rozdziałów:

1. Wprowadzenie.
2. Część planistyczna.
3. Część zarządcza.

W części pierwszej przedstawiono podstawę prawną, spójność z dokumentami strategicznymi oraz zadania samorządu województwa wynikające z przepisów prawa. W części drugiej opracowano misję i wizję. Misja opieki nad zabytkami województwa to: *„Podnieść skuteczność opieki nad zabytkami i dziedzictwem niematerialnym w województwie mazowieckim”*. Wizja stanu opieki nad zabytkami 2025 jest obszerna i brzmi następująco: *„Po okresie funkcjonowania Programu opieki nad zabytkami w województwie mazowieckim 2022 – 2025 w województwie zauważalnie polepszyła się opieka nad zabytkami. Powstało forum gminnych specjalistów opieki nad dziedzictwem kulturowym, podnoszące wiedzę i integrujące środowisko w celu wymiany doświadczeń. Coraz lepiej znane i zadbane dziedzictwo regionu jest powodem dumy lokalnych społeczności. Zauważalnie wzrosła świadomość roli i znaczenia tradycji i zabytków kultury materialnej. Zadbano o udokumentowanie mazowieckiego dziedzictwa XX wieku, które w poprzednim okresie nie było wystarczająco znane ani doceniane. Przedstawiciele samorządów i prywatni właściciele zabytków są coraz bardziej świadomi swoich obowiązków związanych z opieką nad nimi. Wzrosła też znajomość narzędzi pomagających zachować ich wzorowy stan. Szczególnie narażone na utratę elementy dziedzictwa niematerialnego coraz częściej znajdują oddanych kontynuatorów.”*

W rozdziale drugim wyznaczono obszary strategiczne programu na podstawie zidentyfikowanych problemów:

1. Niewystarczająca świadomość wartości dziedzictwa wśród interesariuszy, niewłaściwe postawy interesariuszy wobec dziedzictwa.
2. Potrzeba dalszej optymalizacji dostępu do środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
3. Potrzeba dalszego doskonalenia narzędzi działania w zakresie opieki nad zabytkami.

Obszary strategiczne odpowiadające na kluczowe problemy:

1. Edukacja kształtująca świadomość i postawy.
2. Optymalizacja systemu dostępu do środków.
3. Wypracowanie skutecznych narzędzi działania.

Dla każdego obszaru strategicznego zidentyfikowano następujące cele:

- 1.1 Wsparcie edukacyjne samorządów lokalnych i właścicieli zabytków.
- 1.2 Kształtowanie postawy zainteresowania dziedzictwem.
- 2.1 Zoptymalizowanie systemu dotacji wojewódzkich.
- 2.2 Dbłość o zabytki własne województwa.
- 3.1 Ograniczanie ryzyka utraty najbardziej zagrożonych elementów dziedzictwa.
- 3.2 Wzmocnienie potencjału promocyjnego zabytków

W rozdziale trzecim opisano proces wdrażania programu, w tym strukturę zarządzania programem, procesy zarządcze oraz monitoring realizacji programu.

Strategia rozwoju województwa mazowieckiego 2030+

Uchwałą nr 72/22 z dnia 24 maja 2022 r. Sejmik Województwa Mazowieckiego przyjął Strategię rozwoju województwa mazowieckiego 2030+. Program jest kolejną edycją podstawowego dokumentu strategicznego regionu, określającego długofalową wizję rozwoju województwa, jak też średniookresowe kierunki działań. Składa się z kilku rozdziałów, w tym m.in.: diagnoza-wnioski, wyzwania. Jeden z podrzdziałów w ramach ww. rozdziału dotyczy kultury i dziedzictwa kulturowego. W nim wskazano cenne informacje, takie jak:

- województwo mazowieckie wyróżnia się w skali kraju pod względem liczby zabytków objętych formami ochrony, co świadczy o bogactwie dziedzictwa kulturowego. Duża liczba zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (7949) plasuje województwo na drugim miejscu w Polsce;
- miejscem koncentracji obiektów zabytkowych jest Warszawa, w której mieści się aż 29,4% zabytków nieruchomych województwa;
- najlepiej zachowanymi zabytkami w województwie są obiekty sakralne;
- województwo zajmuje szóste miejsce w kraju pod względem liczby pomników historii (8) oraz trzecie ze względu na liczbę parków kulturowych (4);
- województwo posiada – nieobjęte formami ochrony zabytków – zasoby kulturowe o szczególnych wartościach historycznych i kulturowych;
- dużym zagrożeniem dla przestrzeni kulturowej województwa jest zróżnicowany stan zachowania zabytków;
- postępująca presja urbanistyczna utrudnia ochronę krajobrazów kulturowych.

W dokumencie podano wizję: „Mazowsze z Warszawą, Warszawa ku Europie” oraz cel główny: „Zapewnienie wysokiej jakości życia poprzez trwałą i zrównoważony przestrzennie rozwój

województwa służący wzrostowi znaczenia regionu w Europie i na świecie, przy poszanowaniu zasobów środowiska”. Jednym z obszarów celów rozwojowych jest kultura i dziedzictwo – Mazowsze bogate kulturowo. Wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego oraz potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju województwa i poprawy jakości życia. W ww. obszarze wskazano następujące kierunki działań:

- ochrona i wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego;
- wykorzystanie walorów środowiska przyrodniczego, potencjału kulturowego i turystycznego dla rozwoju gospodarczego i promocji województwa;
- upowszechnianie kultury i twórczości;
- kreowanie miast i wsi jako centrów aktywności kulturalnej i turystycznej.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego

Uchwałą nr 22/18 z dnia 19 grudnia 2018 r. Sejmik Województwa Mazowieckiego po raz ostatni przyjął zmianę planu. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa mazowieckiego składa się z części głównej – tekst oraz 6 załączników. Dokument składa się z 7. rozdziałów. W podrozdziale 2.11. opisano ochronę dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego. Wskazano, że na obszarze województwa mazowieckiego zlokalizowane są obiekty i obszary o szczególnym znaczeniu dla kultury polskiej jak i światowej. Należą do nich Historyczne Centrum Warszawy – obszar wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz pomniki historii (5). Podano również, że liczba zabytków ujętych w gminnych ewidencjach zabytków wynosi ponad 28 tys. pozycji. W podrozdziale 6.8. wskazano działania dotyczące opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego oraz dóbr ochrony współczesnej, w tym m.in.:

- identyfikację wartościowych obiektów i obszarów dóbr kultury współczesnej oraz ich ochronę poprzez ustalenia w gminnych dokumentach planistycznych (w tym miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego);
- zachowanie ładu przestrzennego lub jego kreowanie, szczególnie w miejscach o istotnym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego poprzez: ochronę i kształtowanie struktur przestrzennych historycznych miast i wsi w oparciu o ochronę pola ekspozycji i eksponowanie dominant architektonicznych; kształtowanie przestrzeni publicznych w nawiązaniu do tradycji miejsca, kształtowanie i ochronę krajobrazów kulturowych m.in. poprzez utworzenie parków kulturowych;
- adaptację obiektów zabytkowych dla współczesnych funkcji kulturalnych, turystycznych i edukacyjnych;
- zagospodarowanie i udostępnianie stanowisk archeologicznych posiadających czytelną formę krajobrazową w celach dydaktycznych, naukowych i turystycznych;
- współpracę międzyregionalną w zakresie zachowania i wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego (tradycji historycznych, śladów osadnictwa, dziedzictwa kultury ludowej) dla rozwoju produktów turystyki kulturowej.

Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027

Komisja Europejska decyzją wykonawczą nr C(2022) 8693 przyjęła 2 grudnia 2022 r. program Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027 (wersja 1.2). W dokumencie sformułowano następujące priorytety:

1. Fundusze Europejskie dla bardziej konkurencyjnego i inteligentnego Mazowsza.
2. Fundusze Europejskie na zielony rozwój Mazowsza.
3. Fundusze Europejskie na rozwój mobilności miejskiej na Mazowszu.
4. Fundusze Europejskie dla lepiej połączanego i dostępnego Mazowsza.
5. Fundusze Europejskie dla wyższej jakości życia na Mazowszu.
6. Fundusze Europejskie dla aktywnego zawodowo Mazowsza.
7. Fundusze Europejskie dla nowoczesnej i dostępnej edukacji na Mazowszu.
8. Fundusze Europejskie dla aktywnej integracji oraz rozwoju usług społecznych i zdrowotnych na Mazowszu.
9. Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim.
10. Pomoc techniczna (EFRR).
11. Pomoc techniczna (EFS+).

W programie przedstawiono cele polityki spójności, w tym CP5 realizowany za pomocą procesu rewitalizacji oraz konserwacji i rewaloryzacji zabytków nieruchomych, a także ich udostępnianie na cele publiczne.

Ponadto dla każdego priorytetu wskazano cele szczegółowe. Dla priorytetu IV wskazano 4. cele szczegółowe, w tym cel szczegółowy 4(vi) wzmocnienie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych.

W jego strukturach planuje się następujące typy przedsięwzięć:

- rozwój infrastruktury do prowadzenia działalności kulturalnej ważnej dla edukacji i aktywności kulturalnej;
- turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych i kulinarnych).

W ramach typu projektu: Turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne za priorytetowe uznano działania na rzecz obszarów o wysokich walorach historycznych, kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych stanowiące o ich wysokiej atrakcyjności turystycznej. Szczególnie preferowane będą te obszary, które jednocześnie zostały wykazane jako zmarginalizowane w dokumentach strategicznych na poziomie regionalnym. Wsparciem zostaną objęte projekty zorientowane na poprawę oferty regionalnej i podregionalnej – tzn. turystycznej i kulturalnej, bazującej na walorach Mazowsza lub regionów etnograficznych, kulturowych, historycznych i przyrodniczych położonych w jego granicach i przynależne do istniejących szlaków turystycznych. Nacisk zostanie położony na wprowadzanie innowacji i cyfryzacji w ramach przemysłu turystycznego i jego produktów, np. w zakresie zarządzania, systemu organizacji usług, kreowania nowych, innowacyjnych produktów czy wykorzystywania efektów współpracy i synergii do realizacji usług turystycznych, co pozwoli na wzrost dochodów i tym samym przyczyni się do odbudowy lokalnych gospodarek. Planowane działania inwestycyjne w zakresie rozwoju oferty turystycznej i rekreacyjnej, powinny być realizowane z zachowaniem zasad zrównoważonej turystyki, ze szczególnym poszanowaniem cennych przyrodniczo obszarów. Przy realizacji inwestycji należy stosować urządzenia minimalizujące presję ze strony turystów i właściwie wyposażać miejsca zagospodarowanego odpoczynku. Dla priorytetu IX - Mazowsze bliższe obywatelom wyznaczono cele szczegółowe:

- 5(i) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich;

- 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie.

W ich strukturach planuje się następujące typy przedsięwzięć:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

W ramach typu projektu: Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego za priorytetowe uznano wspieranie mających istotne znaczenie dla lokalnej społeczności obiektów zabytkowych, które funkcjonując w odnowionej formie będą stanowiły ważny element aktywizacji środowiska, zmiany społecznej lub ożywienia miejscowej gospodarki. Z uwagi na ogromne znaczenie dziedzictwa kulturowego w obszarach rewitalizacji niezwykle ważne jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne i społeczne. Szczególne wsparcie otrzymywać będą obiekty najbardziej zagrożone (z uwagi na zły stan techniczny) oraz zabytki najcenniejsze – posiadające wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową objęte jedną z form ochrony prawnej, przewidzianych w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, które kreują ducha miejsca w obszarach dotkniętych kryzysem. Ponadto nacisk kładziony będzie na projekty uwzględniające rolę zabytków w rozwoju turystyki oraz pozwalające na ograniczenie negatywnego wpływu na środowisko naturalne, w których będzie prowadzona działalność sprzyjająca integracji społecznej. Kluczowym efektem działań powinno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych w przestrzeni publicznej sprzyjające utrzymywaniu spójności lokalnej społeczności i integrujące mieszkańców.

W ramach typu projektu: Rewitalizacja obszarów zdegradowanych za priorytetowe uznano kompleksowe projekty (w tym na terenach miast w ramach celu szczegółowego 5(i) pozwalające na wyprowadzanie ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych poprzez działania całościowe (powiązane wzajemnie przedsięwzięcia obejmujące kwestie społeczne oraz gospodarcze lub przestrzenno-funkcjonalne lub techniczne lub środowiskowe) integrujące interwencję na rzecz społeczności lokalnej, przestrzeni i lokalnej gospodarki, skoncentrowane terytorialnie i prowadzone w sposób zaplanowany oraz zintegrowany. Interwencja ta powinna pozwolić na pobudzenie aktywności środowisk lokalnych i stymulowanie współpracy poprzez wsparcie przedsiębiorczości, samozatrudnienia i gospodarki społecznej, a także poprawę jakości przestrzeni, w której funkcjonują.

Strategia Rozwoju Powiatu Mławskiego na lata 2021-2027

Uchwałą nr XXXIII/234/2022 z dnia 10 lutego 2022 roku Rada Powiatu Mławskiego przyjęła Strategię rozwoju powiatu mławskiego na lata 2021-2027. Dokument składa się z 4 głównych rozdziałów. W rozdziale 1, w krótkiej charakterystyce powiatu wskazano, że jednym z atutów Powiatu Mławskiego jest jego dziedzictwo kulturowe, historyczne oraz architektoniczne. Świadectwem przeszłości są tu zabytki, takie jak zespoły i parki podworskie, kościoły, kaplice, cmentarze, grodziska i pozostałości osad. W rozdziale 2 przedstawiono analizę SWOT, w której wskazano, że szansą dla Powiatu jest potencjał tradycji i kultury regionalnej dla kreowania produktów turystycznych. Sformułowano wizję rozwoju powiatu mławskiego, którą jest: *„Powiat Mławski w 2027 roku jest dobrym miejscem do życia. Czyste środowisko naturalne i rozwinięta infrastruktura techniczna zapewniają wygodę dla gospodarstw domowych oraz komfort i bezpieczeństwo korzystania z przestrzeni publicznej. Dostępna jest szeroka*

oferta dedykowana młodzieży oraz seniorom, dotycząca spędzania czasu wolnego z pożytkiem dla społeczności lokalnej. Dla rodzin dostępne są usługi wspierające w opiece nad dziećmi. Rośnie zaangażowanie w sprawy lokalne wśród ludzi młodych, stale zwiększa się przedsiębiorczość kobiet oraz ich udział w zarządzaniu i kształtowaniu lokalnych polityk. Powiat Mławski w 2027 jest atrakcyjnym miejscem do życia, otwartym na zmiany i promującym aktywność swoich mieszkańców. Powiat Mławski to Mała Ojczyzna wyzwalająca wśród mieszkańców poczucie lokalnego patriotyzmu, którego wyrazem jest duma z bycia mieszkańcem Ziemi Mławskiej.”. Misją Powiatu jako wspólnoty mieszkańców jest współpraca interesariuszy (czyli instytucji, organizacji społecznych, przedsiębiorców i społeczności lokalnej) w działaniach na rzecz stworzenia dobrych warunków do życia, pracy, aktywności społecznej i obywatelskiej wszystkich mieszkańców. Jednym z pięciu wyznaczonych obszarów rozwojowych jest obszar nr 5 pn. Kultura, Dziedzictwo, Turystyka. Do każdego z obszarów przypisano cele strategiczne. Do celów przyporządkowano Zadania, które pozwolą te cele osiągnąć. Zadania składają się z konkretnych Działań.

W ramach celu Dziedzictwo kulturowe jako fundament lokalnego patriotyzmu wskazano następujące zadania:

- wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego w celu zwiększenia atrakcyjności regionu;
- podjęcie działań w celu upowszechniania kultury i twórczości lokalnych twórców;
- edukacja obywatelska;
- budowanie pozytywnego wizerunku.

Do każdego z zadań wskazano konkretne działania, np. do zadania wykorzystywanie dziedzictwa kulturowego w celu zwiększenia atrakcyjności regionu przypisano:

- wspieranie działań realizowanych przez Miasto Mława i promocja rekonstrukcji „Bitwy pod Mławą”;
- odtwarzanie i tworzenie nowych ścieżek (rowerowych, spacerowych) szlaków turystycznych na bazie atrakcyjnych miejsc krajobrazowych i historycznych okolicy oraz regionu/regionów;
- inwestycje i bieżące wspieranie w kierunku promocji i utrzymania zabytków.

W charakteryzowanym dokumencie wymieniono zabytkowe parki dworskie, w tym park w Dzierzgowku i Rzęgnowie, a także zabytkowe obiekty sakralne i muzea – z terenu Gminy Dzierzgowo wskazano na kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP, XVI w. przebudowany w XIX w. wraz z terenem cmentarza kościelnego. Wymieniono także pozostałe zabytki z terenu powiatu, w tym z obszaru Gminy Dzierzgowo:

- park podworski, krajobrazowy z XIX w (m. Dzierzgowek);
- cmentarzisko wielowarstwowe (m. Łączyno Stare);
- drzewostan z I poł. XIX w. otaczający d. Dwór (m. Rzęgnowo);
- grodzisko wczesnośredniowieczne (m. Tańsk Przedbory).

V. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

W podrozdziale 5.1. przedstawiono te dokumenty strategiczne, które obowiązują w ramach czasowych odpowiadających Gminnemu Programowi Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo na lata 2024-2027.

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Dzierzgowo

Uchwałą nr 94/19/2001 z dnia 30 listopada 2001 r. Rada Gminy Dzierzgowo przyjęła Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Dzierzgowo. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego składa się z 3 głównych części:

- część I uwarunkowania rozwoju przestrzennego gminy Dzierzgowo;
- część II kierunki zagospodarowania przestrzennego gminy Dzierzgowo;
- opracowanie kartograficzne w skali 1:10 000.

Dokument określa politykę przestrzenną gminy na okres perspektywiczny. Uwzględnia uwarunkowania przyrodnicze, kulturowe, zagospodarowania i uzbrojenia terenu, prawo własności gruntów i sytuację ekonomiczną gminy. Określa cele rozwoju uwzględniając jednocześnie cele i kierunki rozwoju państwa na obszarze województwa.

W części uwarunkowania przedstawiono zasoby i funkcjonowanie środowiska kulturowego. Analizie poddano:

- krajobraz kulturowy;
- zabytkowe układy przestrzenne;
- zabytkowe założenia zieleni;
- zabytkowe cmentarze;
- zabytkowe drogi;
- zabytki archeologiczne;
- zabytki ruchome;
- kulturę niematerialną.

Ponadto scharakteryzowano zabytki architektury, budownictwa i urbanistyki reprezentowane przez: zespoły sakralne, zespoły dworskie, wiejską zabudowę i zabytkowe układy zieleni. W analizie SWOT wśród mocnych stron wymieniono występujące zasoby dziedzictwa kulturowego na terenie gminy, zaś w słabych stronach odnotowano: narastające zaniedbanie zabytków kultury i obszarów prawnie chronionych, a w szczególności zespołów dworskich, folwarcznych, zabytkowych założeń zieleni i innych obiektów prawnie chronionych oraz brak środków finansowych w budżecie gminnym na rewaloryzację dóbr kultury.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Gminy Dzierzgowo

MPZP są jedną z prawnych form ochrony zabytków wymienionych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zapisy chroniące obiekty zabytkowe znajdują się zazwyczaj w części poświęconej dziedzictwu kulturowemu. Na terenie Gminy Dzierzgowo funkcjonuje 1 Plan Zagospodarowania Przestrzennego zgodnie z danymi www.bip.dzierzgowo.pl. Poniżej przedstawiono szczegółowe zapisy dotyczące obiektów zabytkowych.

Miejscowy plany zagospodarowania przestrzennego Gminy Dzierzgowo został przyjęty uchwałą nr 51/XX/2007 przez Radę Gminy Dzierzgowo z dnia 12 listopada 2007 roku i dotyczy obszaru wsi: Brzozowo-Czary, Brzozowo-Dąbrowka, Brzozowo-Łęg, Brzozowo-Maje, Choszczewka, Dobrogosty, Dzierzgowo, Dzierzgówek, Kamień, Kitki, Krery, Kurki, Międzyłęś, Nowe Brzozowo, Nowe Łączyń,

Pęcherze, Pobodze, Ruda, Rzęnowo, Stegna, Stare Brzozowo, Stare Łączyno, Sosnówka, Szpaki, Szumsk Tańsk-Choraże, Tańsk-Grzymki, Tańsk-Kiernozy, Tańsk-Kęsocha, Tańsk-Przedbory, Umiotki, Wasiły, Wydrzywilk, Zawady i Żaboklik. W § 13 przedstawiono następujące zapisy dotyczące zasad ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków:

1. Ochronie prawnej zgodnie z wymaganiami przepisów odrębnych podlegają obszary i obiekty zabytkowe wpisane do rejestru, oznaczone na rysunku planu, w tym:

1) kościół parafialny w Dzierzgowie pw. Wniebowzięcia NMP z XVI wieku wraz z wyposażeniem, terenem cmentarza przykościelnego i zielenią w granicach wyznaczonych ogrodzeniem – nr rejestru 122 A,

2) park dworski w Dzierzgówku z końca XIX w. o powierzchni 2,39 ha, – nr rejestru 260 A,

3) park dworski w Rzęnowie z I połowy XIX w. o powierzchni 4,94 ha, – nr rejestru 125 A.

2. Obowiązuje pełna ochrona obiektów zabytkowych wymienionych w ust. 1, w tym obiektów kubaturowych wraz z ich wyposażeniem oraz zielenią.

3. Projekty dotyczące przekształceń obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków i zmian w zagospodarowaniu terenu wymagają pisemnego pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Delegatura w Ciechanowie.

4. Ustala się rewitalizację zabytkowych parków dworskich w Dzierzgówku i Rzęnowie. Wszelkie działania związane z konserwacją zieleni poprzedzać będzie inwentaryzacja przyrodnicza i opracowanie koncepcji odnowy zieleni, po uzyskaniu pisemnego pozwolenia służby ochrony zabytków.

5. Dopuszcza się realizację zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej z dopuszczeniem usług nieuciążliwych w parku dworskim w Dzierzgówku, oznaczonym na rysunku planu symbolem 4 ZP/MN/U na zasadach uzgodnionych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków Delegatura w Ciechanowie i po uzyskaniu pisemnego pozwolenia.

6. Nakazuje się prowadzenie wszelkich prac konserwatorskich, restauracyjnych i budowlanych w obrębie zabytków wpisanych do rejestru i stref ochrony konserwatorskiej, wymienionych w ust.1 po uzyskaniu pisemnego pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Delegatura w Ciechanowie.

7. Wszelkie prace ziemne na terenie zabytków archeologicznych należy prowadzić po uzyskaniu pisemnego pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Delegatura w Ciechanowie.

8. W przypadku odkrycia w trakcie robót ziemnych zabytków archeologicznych należy niezwłocznie powiadomić służby ochrony zabytków i postępować zgodnie z ich zaleceniami.

9. Ustala się ochronę obiektów zabytkowych wymienionych w gminnym planie opieki nad zabytkami, w tym:

1) zabytkowe układy przestrzenne wsi: Dzierzgowo, Szumsk i Rzęnowo,

2) tereny cmentarzy, w tym: w Dzierzgowie oznaczony symbolem 33 ZC, cmentarz wojenny w Kitkach - 10 ZC,

3) stanowiska archeologiczne oznaczone na rysunku planu,

4) budynki mieszkalne, administracyjne, gospodarcze zgodnie z gminnym planem opieki nad zabytkami, wyszczególnione w aneksie nr 1 do niniejszej uchwały.

10 Ustala się następujące warunki zagospodarowania obiektów, o których mowa w ust.1:

1) zakazuje się przekształceń powodujących obniżenie ich wartości historycznej i architektonicznej,

2) dopuszcza się przebudowę, rozbudowę oraz zmianę funkcji obiektów wymienionych w ust. 9, pkt 4,

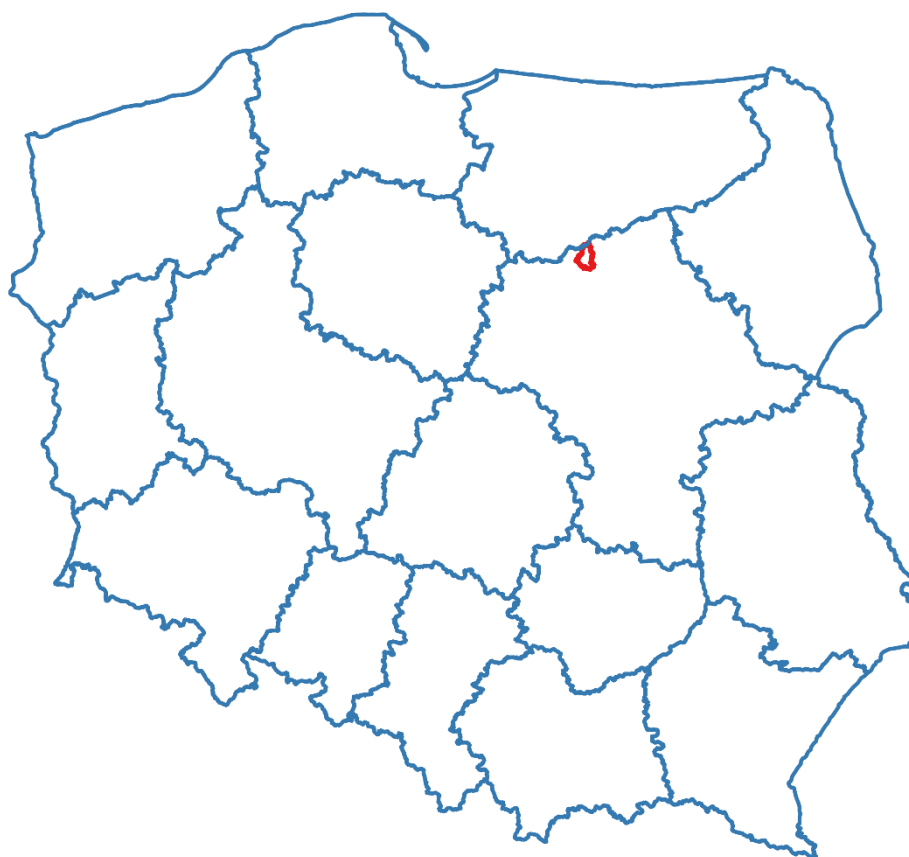
3) projekty zmian dotyczące przekształceń obiektów wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków Delegatura w Ciechanowie.

11. Nakazuje się ochronę i trwałe zachowanie zabytków ruchomych, w tym: wyposażenia obiektów sakralnych, kapliczek i krzyży przydrożnych.
12. Ustala się uporządkowanie terenu cmentarza wojennego w Kitkach, oznaczenie go w terenie i otoczenie opieką oraz stworzenie układu zieleni na terenie cmentarza w Dzierzgowie.
13. Nakazuje się prowadzenie wszelkich prac ziemnych w obrębie stanowisk archeologicznych po uzyskaniu pisemnego pozwolenia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Delegatura w Ciechanowie.
14. W przypadku odkrycia zabytków nieruchomych lub ruchomych należy niezwłocznie zawiadomić służby ochrony zabytków i postępować zgodnie z ich zaleceniami.
15. W celu poprawy warunków mieszkaniowych dopuszcza się rozbiórkę lub zmianę lokalizacji zabytkowych budynków o złym stanie technicznym, pod warunkiem uzgodnienia takiego postępowania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i wykonania wymaganej dokumentacji w tym zakresie.

5.2. Charakterystyka gminy i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Położenie gminy

Gmina Dzierzgowo położona jest w północnej części województwa mazowieckiego, w północno-wschodniej części powiatu mławskiego. Zajmuje obszar 15 061 ha, co stanowi ok. 12,74% powierzchni powiatu (GUS, 2022).

Ryc. 2. Gmina Dzierzgowo na tle kraju

Źródło: opracowanie własne

Jednostka graniczy:

- na północy – z Gminą Janowo (powiat nidzicki);
- na północy – z Gminą Janowiec Kościelny (powiat nidzicki);
- na północnym-wschodzie – z Gminą Chorzele (powiat przasnyski);
- na wschodzie – z Gminą Krzynowłoga Mała (powiat przasnyski);
- na południowym-wschodzie – z Gminą Czernice Borowe (powiat przasnyski);
- na południu – z Gminą Grudusk (powiat ciechanowski);
- na południowym-zachodzie – z Gminą Szydłowo (powiat mławski);
- na zachodzie – z Gminą Wieczfnia Kościelna (powiat mławski).

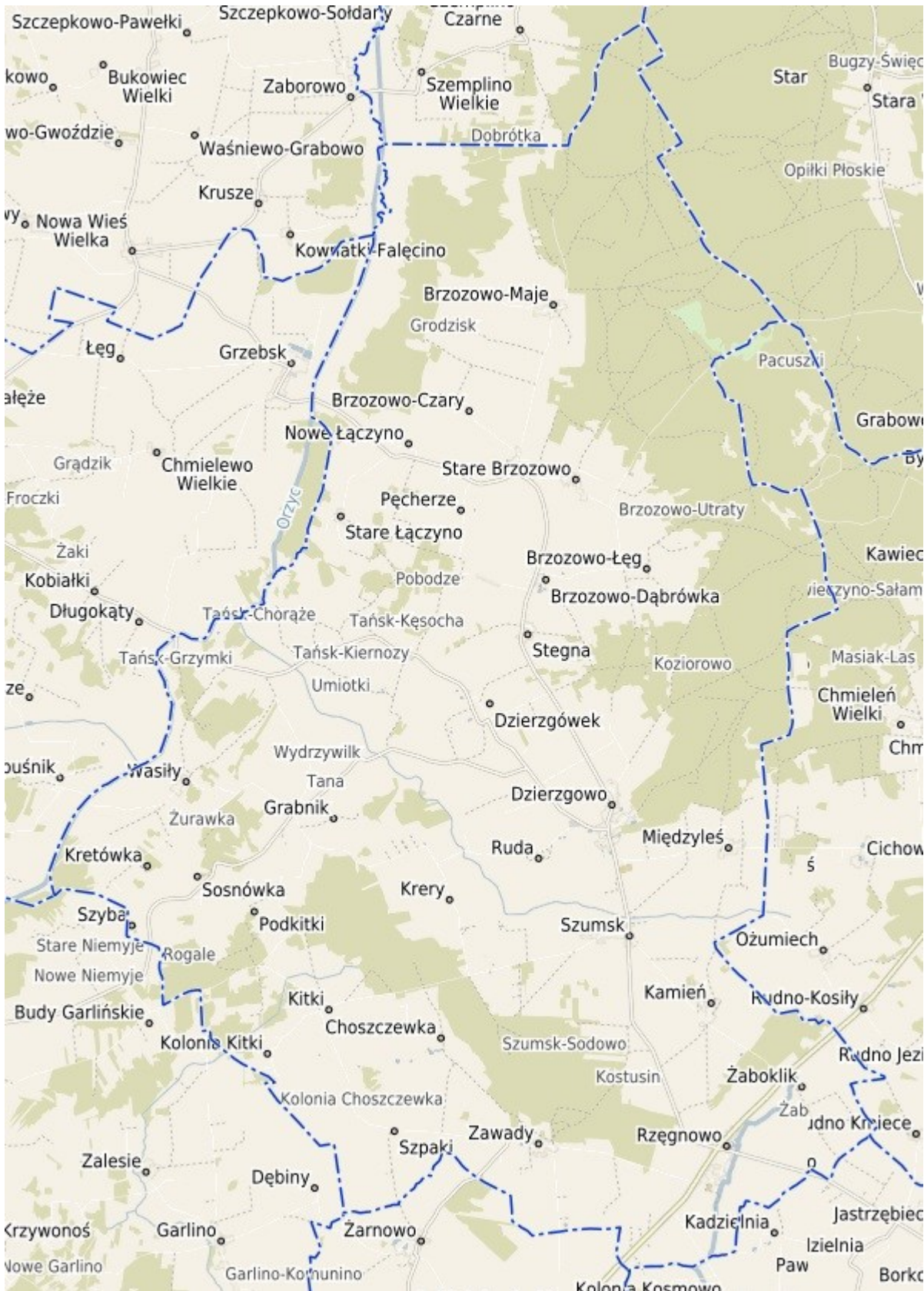
Ryc. 3. Gmina Dzierzgowo na tle gmin powiatu mławskiego

Źródło: opracowanie własne

Wieś Dzierzgowo o współrzędnych geograficznych: 53.155084 (szerokość geograficzna), 20.663956 (długość geograficzna) stanowi centralne miejsce gminy, będąc jednocześnie największą miejscowością i zarazem siedzibą samorządu (www.wspolzedne-gps.pl). Miejscowość położona jest w odległości ok. 19 km na północny-wschód od Mławy, ok. 70 km na południe od Olsztyna oraz ok. 105 km na północ od Warszawy licząc odległości między centralnymi częściami miejscowości (odległość w linii prostej). Gmina Dzierzgowo jest gminą wiejską, jednocześnie jedną z dziesięciu gmin powiatu oraz jedną z dziewięciu gmin wiejskich w powiecie mławskim.

Według podziału fizyczno-geograficznego opracowanego przez Jerzego Kondrackiego Gmina Dzierzgowo znajduje się w prowincji Niżu Środkowoeuropejskiego, podprowincji Nizin Środkowopolskich, makroregionu Niziny Północnomazowieckiej, a w końcowej klasyfikacji do mezoregionu Wzniesienia Mławskie.

Strukturę osadniczą Gminy Dzierzgowo tworzy 39 miejscowości: Brzozowo-Czary, Brzozowo-Dąbrówka, Brzozowo-Łęg, Brzozowo-Maje, Brzozowo-Utraty, Choszczewka, Dobrogosty, Dzierzgowo, Dzierzgówek, Kamień, Kitki, Kolonia Choszczewka, Kostusin, Krery, Kurki, Międzyłże, Nowe Brzozowo, Nowe Łączyno, Pęcherze, Pobodze, Ruda, Rzęnowo, Sosnówka, Stare Brzozowo, Stare Łączyno, Stegna, Szpaki, Szumsk, Szumsk-Sodowo, Tańsk-Chorążę, Tańsk-Grzymki, Tańsk-Kęsocha, Tańsk-Kiernozy, Tańsk-Przedbory, Umiołki, Wasiły, Wydrzywilk, Zawady, Żaboklik.

Ryc. 4. Miejscowości w Gminie Dzierzgowo

Źródło: www.dzierzgowo.e-mapa.net

5.2.2. Charakterystyka społeczno-gospodarcza

Gmina Dzierzgowo zamieszkiwana jest przez 2 766 osób, co stanowi 3,98% mieszkańców powiatu mławskiego (miejsce zamieszkania) wg danych GUS na 31.12.2022 r. Wg bazy danych ewidencyjnych Urzędu Gminy Dzierzgowo liczba ludności Gminy Dzierzgowo wyniosła w styczniu 2024 r. 2 853 osób, w tym 21 mieszkańców czasowych oraz 2 832 mieszkańców stałych. Zdecydowanie największą miejscowością pod względem liczby ludności jest Dzierzgowo liczące 441 osób. Drugą co do wielkości miejscowością jest Szumsk zamieszkujący 266 osób, zaś trzecią Rzęnowo - 255. W pozostałych miejscowościach z terenu Gminy Dzierzgowo nie odnotowano jednostki zamieszkującej pow. 200 osób. W poniższej tabeli przedstawiono liczbę osób z terenu analizowanej gminy z podziałem na miejscowości (stan na styczeń 2024 r.).

Tabela 1. Liczba mieszkańców Gminy Dzierzgowo z podziałem na sołectwa i miejscowości

Lp.	Miejscowość	Mieszkańcy stali	Mieszkańcy czasowi	Razem
1	Brzozowo-Czary	39		39
2	Brzozowo-Dąbrówka	46		46
3	Brzozowo-Łęg	80	1	81
4	Brzozowo-Maje	65	4	69
5	Brzozowo-Utraty	21		21
6	Choszczewka	44		44
7	Dobrogosty	157	1	158
8	Dzierzgowo	432	9	441
9	Dzierzgowek	109		109
10	Kamień	108		108
11	Kitki	158		158
12	Kolonia Choszczewka	27		27
13	Kostusin	21		21
14	Krery	79		79
15	Kurki	24		24
16	Międzyleś	92		92
17	Nowe Brzozowo	41		41
18	Nowe Łączyń	66	1	67
19	Pęcherze	12		12
20	Pobodze	27		27
21	Ruda	44		44
22	Rzęnowo	252	3	255
23	Sosnówka	13		13
24	Stare Brzozowo	67		67
25	Stare Łączyń	18		18
26	Stegna	47		47
27	Szpaki	47		47
28	Szumsk	265	1	266
29	Szumsk-Sodowo	42		42
30	Tańsk-Chorążę	24		24
31	Tańsk-Grzymki	22		22
32	Tańsk-Kęsocha	5		5
33	Tańsk-Kiernozy	8		8
34	Tańsk-Przedbory	14		14
35	Umiotki	44		44

Lp.	Miejscowość	Mieszkańcy stali	Mieszkańcy czasowi	Razem
36	Wasiły	54		54
37	Wydrzywilk	16		16
38	Zawady	142		142
39	Żaboklik	60	1	61
Razem		2 832	21	2 853

Źródło: dane własne UG Dzierzgowo, styczeń 2024 r.

Wskaźnik gęstości zaludnienia analizowanej jednostki wynosi 18,4 osób/km² i jest niższy niż w powiecie mławskim (58,8 osoby/km²) oraz znacznie mniejszy niż w województwie mazowieckim (155 osób/km²), jak i na terenie kraju - 121 osób/km². Oznacza to, że gęstość zaludnienia w Gminie Dzierzgowo jest bardzo niska, co związane jest z typowo wiejskim charakterem jednostki.

W ciągu ostatnich dziesięciu lat odnotowuje się systematyczny spadek liczby ludności w gminie. W porównaniu do 2013 r. liczba mieszkańców Gminy Dzierzgowo zmniejszyła się o 535 osób (wg danych GUS). Oznacza to, że spadek liczby mieszkańców wyniósł aż 16,2%. Na taki stan rzeczy wpłynął ujemny przyrost naturalny notowany corocznie od 2013 r. oraz przeważające ujemne saldo migracji w latach 2013-2022 (GUS). W ostatnim dziesięcioleciu najwięcej osób odnotowano w 2013 r. – 3 301, zaś najmniej w 2022 r. – 2 766.

Strukturę demograficzną Gminy Dzierzgowo tworzą osoby w wieku przedprodukcyjnym (19,0%), produkcyjnym (58,0%) oraz poprodukcyjnym (23,0%), (GUS, 2022). Pod względem gospodarczym negatywnie należy interpretować powyższe dane ze względu na większą liczbę osób w wieku poprodukcyjnym od osób w wieku przedprodukcyjnym. Liczba osób w wieku produkcyjnym rosła do 2016 r., w kolejnych trzech latach utrzymywała się na poziomie ok. 60,5%, po czym zaczęła spadać. Udział osób w wieku przedprodukcyjnym w ostatnim dziesięcioleciu był zmienny, do 2017 r. malał, zaś w kolejnych latach naprzemiennie malał i rósł. Procentowy udział ludności w wieku poprodukcyjnym w ostatnich 10 latach zmieniał się dynamicznie z licznymi spadkami i wzrostami, jednak ostatecznie zwiększył się o 2,7% w porównaniu do roku 2013. W związku z powyższym sytuacja demograficzna gminy jest niekorzystna, obserwowany jest proces starzenia się społeczeństwa przy równoczesnym braku zastępowalności pokoleń ze względu na malejącą liczbę urodzeń w ostatnich latach – poniżej 50 urodzeń rocznie w ostatnim dziesięcioleciu.

Na terenie gminy udział osób bezrobotnych wyniósł z końcem 2022 r. 3,8% (GUS). W ostatnich 10 latach sytuacja na rynku pracy była zróżnicowana, jednak bezrobocie nigdy nie przekroczyło 15%. Niemniej Gmina Dzierzgowo odznaczała się stosunkowo dużym bezrobociem jeszcze w 2013 r., kiedy to poziom bezrobocia był najwyższy i wyniósł 11,5%. Od tego momentu bezrobocie systematycznie spadało osiągając, najniższą wartość 3,4% w 2018 r. W latach 2017-2022 poziom bezrobocia był niski i wahał się od 3,4% do 4,3%.

Na terenie Gminy Dzierzgowo z końcem 2022 r. wg danych GUS odnotowano 162 podmioty gospodarcze, w tym 156, które należą do sektora prywatnego. Struktura sektora prywatnego składa się na: osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą – 134, stowarzyszenia i organizacje społeczne – 8 oraz spółki handlowe – 3. Wg sekcji i działów PKD 2007 najwięcej podmiotów ogółem odnotowano w sektorze A – 43 oraz G – 38. Sekcja G to handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, a sekcja A to rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo. W latach 2013-2022 liczba

podmiotów gospodarczych zwiększyła się tylko o 12 podmiotów. W tym czasie najwięcej odnotowano ich w 2021 r. – 165, a najmniej w 2016 r. – 139. Pod względem klas wielkości przedsiębiorstw, na terenie gminy występują 3 przedsiębiorstwa zatrudniające od 10 do 49 osób. Pozostałe to firmy, w których pracuje nie więcej jak 9 osób – 159.

Zgodnie z danymi GUS, na terenie gminy nie odnotowuje się turystycznych obiektów noclegowych.

Przez południowo-wschodnią część gminy przebiega droga wojewódzka nr 616 relacji Rembielin-Ciechanów.

5.2.3. Charakterystyka przyrodnicza

Potencjał środowiska przyrodniczego wyrazić można m.in. poprzez obszary prawnie chronione, których powierzchnia na terenie Gminy Dzierzgowo z końcem 2022 r. wyniosła 8 292,59 ha, tj. 55,1% całej powierzchni gminy. Zgodnie z Centralnym Rejestrem Form Ochrony Przyrody na terenie gminy występuje:

- obszar chronionego krajobrazu „Zieluńsko-Rzęnowski” – kod PL.ZIPOP.1393.OCHK.68, utworzenie: 01.01.1990 r.;
- obszar chronionego krajobrazu „Krośnicko-Kosmowski” – kod PL.ZIPOP.1393.OCHK.453, utworzenie: 01.01.1990 r.;
- stanowisko dokumentacyjne „Morena Rzęnowska” – kod PL.ZIPOP.1393.SD.18, utworzenie: 18.12.1997 r.;
- 5 pomników przyrody, w tym grupa drzew w parku w Rzęnowie;
- 7 użytków ekologicznych.

Lesistość gminy wynosi 29,5% jej powierzchni i jest to ogółem 4 510,80 ha. Grunty leśne publiczne to 3 168,80 ha, zaś grunty leśne prywatne to 1 342,00 ha. W ostatnich 10 latach powierzchnia gruntów leśnych zwiększyła się o 177,15 ha. Zadrzewienia występują w północnej i wschodniej części gminy oraz w pasie od Rzęnowa do Dobrogost. Niewielkie zgrupowania drzew znajdują się również w okolicach miejscowości Żaboklik, a także w okolicach miejscowości Dobrogosty, Pobodze, czy Tańsk-Grzymki.

Sieć hydrograficzną gminy tworzy rzeka Węgierka przepływająca przez południowo-wschodnią część gminy, a także niewielka rzeka Tamka wpływająca do rzeki Orzyc, która wyznacza zachodnią granicę gminy. Przez południowo-zachodnią część gminy przepływa fragment rzeki Łydynia. W Gminie Dzierzgowo nie znajdują się jeziora. Kilka niewielkich stawów znajduje się w Dzierzgowie, Dzierzgówku i Choszczewce. Charakteryzowana gmina znajduje się na terenach nizinnych, we wschodniej części gminy występują wzniesienia przekraczające 200 m n.p.m.

5.2.4. Zarys historii gminy¹

Dzisiejsza forma krajobrazu gminy była kształtowana od IX – X wieku. W tym okresie tereny te zasiedlały plemiona pruskie, zajmujące się rybołówstwem, myślistwem i hodowlą, a dokonywane przez nich przekształcenia krajobrazu miały charakter ograniczony. Większość obszaru pokryta była lasami, a mokradła były znacznie większe niż obecnie. Zasiedlanie przez Mazowszan w IX i X wieku odbywało się wzdłuż cieków. Powstawały niewielkie i niezbyt liczne osady i taki stan utrzymywał się do późnego średniowiecza.

¹ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Dzierzgowo

Lokalne warunki terenowe determinowały sposób zagospodarowania. Szczególnego znaczenia nabierała hodowla, myślistwo i rybołówstwo, przy ograniczeniu uprawy roli. Wytwarzał się krajobraz podobny do obecnego, czyli pola uprawne powstawały na terenach płaskich i suchych, lasy na wyniesieniach, przy dużym udziale mokradeł i bagien. Znaczny rozwój osadnictwa nastąpił w XIX wieku. Powstawały rozległe dobra z ośrodkiem w Dzierzgowie, w którym również utworzona została parafia. Przybywały osady w okolicach drobnoszlacheckich.

Zmiany przyniósł XV wiek, kiedy zaczęły powstawać osady na prawie niemieckim (chełmińskim). W tym czasie ożywiło się funkcjonowanie szlaku na północ, do Janowa, które sprzyjało rozwojowi gospodarczemu Dzierzgowia. Rozpowszechniła się gospodarka folwarczna, prowadząca do wydzielenia się przestrzennego wsi i oddzielnego zespołu folwarcznego. Powiększały się obszary pól, kosztem karczowania lasów i powstawały nowe wsie (np. Żaboklik). Z tych czasów przetrwały prawdopodobne przestrzenie pól, chociaż rozplanowanie ich rozłogów zostało w późniejszych wiekach zmienione.

Zasadnicze zmiany krajobrazu kulturowego zaistniały po uwłaszczeniu chłopów w 1868 roku. W wyniku parcelacji majątków zaczęły powstawać nowe jednostki osadnicze o rozluźnionej zabudowie. Zagęszczała się również zabudowa już istniejących wsi. W tym okresie rozpowszechniała się zabudowa kolonijna. Pod koniec XIX wieku zaczęły powstawać ogrody i parki przy dworach i gospodarstwach drobnoszlacheckich.

Po I wojnie światowej nastąpiła faza przekształcenia krajobrazu kulturowego. Dokonano znacznych parcelacji majątków, w wyniku czego powstawały nowe miejscowości. Następował dalszy rozwój zabudowy kolonijnej, w wyniku czego zacierały się granice między poszczególnymi jednostkami osadniczymi. Oprócz parcelacji przeprowadzono też komasacje. Coraz częściej wznoszono zabudowę z materiałów niepalnych oraz realizowano melioracje osuszające łąki.

W 1939 roku na południu zaczęto wznosić system umocnień, w których dominowały umocnienia ziemne, zniwelowane w okresie powojennym. W okresie II wojny światowej teren gminy zamieniony został w poligon, ludność została prawie całkowicie wysiedlona, tylko w Dzierzgowie pozostała część mieszkańców. W chwili obecnej brak jest śladów inwestycji niemieckich na terenie gminy.

Po roku 1945 nastąpiła kolejna faza przekształceń krajobrazu, polegająca na dewastacji dóbr kultury. W zakresie wielkoprzestrzennym nie następowały zasadnicze zmiany, nie powstawały nowe jednostki osadnicze, tylko rozbudowano już istniejące, zwłaszcza tam, gdzie likwidowano folwarki. Nastąpił całkowity ich zanik, co trwale okaleczyło historyczną przestrzeń większości wsi folwarcznych. W chwili obecnej nie ma już szans przywrócenia ich w krajobrazie kulturowym.

W latach 60-tych wykonano meliorację rzeki Orzyc i innych cieków oraz znacznej części mokradeł, które stały się łąkami pozbawionymi swej właściwej roślinności. Lasy poddane zostały planowej gospodarce, a zalesienie wzgórz morenowych spowodowało zanik małych miejscowości jak: Brzozowo Baraki, Wólka Brzozowska i Brzozowo Ulaski. Wzbogaceniu uległa sieć drogowa, wzrosła liczba dróg o nawierzchni utwardzonej. Zanikło całkowicie budownictwo drewniane, a jego miejsce zajęły typowe budynki o geometrycznych kształtach prostopadłościanu. W ostatnim czasie widać dążenie do tworzenia innej zabudowy, jednakże są to próby nieudane, gdyż jej architektura nie nawiązuje do krajobrazu i lokalnej historii.

Ryc. 5. Okolice Dzierżogowa na mapie Królestwa z 1839 roku

źródło: mapa Królestwa z 1839 roku

Poniżej krótkiej charakterystyce poddano najważniejsze miejscowości, które odznaczają się zachowanym dziedzictwem materialnym. Dołączono również ryciny, które przedstawiają dane jednostki w 1931 r.

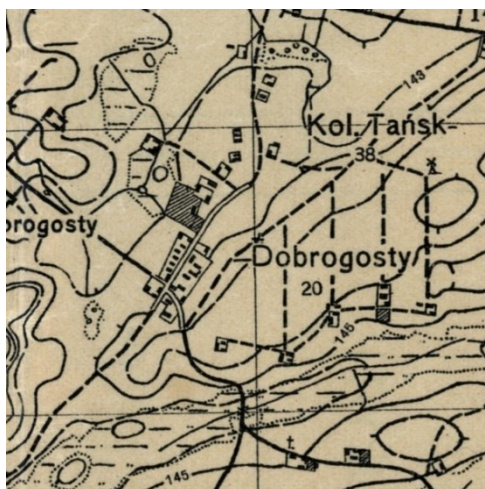
Dobrogosty²

Nazwa wsi pochodzi od dawnego imienia Dobrogost. Była to część „okolicy szlacheckiej” o nazwie Tańsk, pierwsze wzmianki o tej wsi pochodzą z lat 1414-1425. Spis podatkowy z 1567 roku wspomina miejscowość jako *Thansk Dobrogosty*. Wieś była podzielona ówczesnie między dwóch szlachciców, każdy z nich posiadał po 1,5 włóki. Mieszkali tu również zagrodnicy, czyli ubodzy chłopi. Dziedziczyli tu Tańscy herbu Nałęcz, wielu z nich należało do ubogich szlachciców, ale też wielu było znanych szerzej. Niejaki Szymon Tański w 1581 roku został podkomorzym ciechanowskim, był to najważniejszy urząd ziemski. W końcu XVII wieku dwóch Tańskich było specjalnymi komisarzami do spraw granic między ziemiami i między Polską a Wołoszczyzną. Tańscy byli też znani z patriotyzmu.

Większość wsi w tym obszarze należących do „okolicy szlacheckiej” Tańsk, była zaściankami szlacheckimi, niewielkimi wsiami z małym dworkami. Dobrogosty stanowiły wyjątek, mieszkali tu bogatsi przedstawiciele rodu Tańskich, którzy mieli tu swój dwór i chłopów do pracy na roli oraz duże obszary gruntów. W końcu XVIII wieku dziedzicem tej miejscowości był Adam Tański.

Dane z 1827 roku informują, że miejscowość *Dobrogosty Tańsk* w 1827 roku liczyła 10 domów i 127 mieszkańców. Opis z 1882 roku (*Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego...*) przekazuje: *Dobrogosty Tańsk*, wieś i folwark, powiat przasnyski, gmina i parafia Dzierzgowo (.....). *Rozległość wynosi m. 999 a mianowicie: grunta orne i ogrody 396 mórg, łąk mórg m. 107, pastwisk m. 79, lasu mórg 396, nieużytki i place m. 21. Budowli murowanych 1, drewnianych 19. wiatrak i w niektórych miejscowościach pokłady torfu. Od dóbr powyższych oddzielony został folwark Sosnówka. W czasie uwłaszczenia ziemi dworskiej z 1864 roku powstało tu 22 gospodarstwa na 65 morgach gruntu, w Sosnówce powstało wtedy 2 gospodarstwa na 6 morgach.*

Na początku XX wieku właścicielem folwarku był Zygmunt Łopuski. Między rokiem 1912 a 1921 właściciele tego majątku (prawie 1 000 mórg) rozparcelowali swój majątek między okolicznych chłopów. W ten sposób powstały w okolicy kolonie zwane *Dobrogosty Parcele*. Ta nowa osada liczyła w 1921 roku 35 domów i 283 mieszkańców. W „starej” wsi Dobrogosty (*Tańsk Dobrogosty*) naliczono ówczesnie 19 domów i 135 mieszkańców. W okresie międzywojennym w Dobrogostach znajdował się wiatrak, funkcjonował kowal.

Ryc. 6. Dobrogosty w 1931 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

² Gmina Dzierzgowo Studium uwarunkowań w zakresie ochrony dóbr kultury, R. Małowiecki, Warszawa 2001

Dzierzgowo³

Główne osadnictwo na terenie gminy Dzierzgowo zaczęło się na przełomie XIV i XV stulecia, w tym czasie książęta mazowieccy nadawali liczne ziemie na rzecz swoich rycerzy. Tutaj grunty dostali rycerze pieczętujący się herbem Jastrzębiec. Znany polski badacz rodzin szlacheckich, Adam Boniecki uważał, że mogli oni pochodzić z Nagórek z okolic Raciąża.

Nie zachowały się dokumenty dotyczące nadania ziemi w Dzierzgowie, więc trudno dokładnie podać czas powstania miejscowości. Wiele źródeł podaje datę 1388 jako czas powstania miejscowej parafii, co równałoby się pierwszym wzmiankom o Dzierzgowie, jednak badaczka osadnictwa w tym rejonie, Borkiewicz Celińska powątpiewa w datę 1388, która została podana w późniejszych dokumentach. Pierwsze wzmianki o kościele i parafii pochodzą z 1443 roku. Natomiast pierwsze wzmianki w „źródłach świeckich” pochodzą z 1426 roku (*Dzirgowo*, rok później *Dzirskowo* i *Dirskowo*). Powstanie miejscowości należy wiązać z rycerzami Nadborem i Pomściborem herbu Jastrzębiec, którzy byli właścicielami Dzierzgowia na początku XV wieku. Nazwa pochodzi od dawnej nazwy osobowej Dzirzg. Już w XV wieku miejscowi dziedzice należeli do elity rycerstwa ziemi ciechanowskiej. Nadbor w 1422 roku został cześnikiem ciechanowskim i wkrótce zmarł, urząd przejął jego brat Pomścibor w 1432 roku. W 1437 wspomina się Jana i Mikołaja, synów nieżyjącego Nadbora, właśnie im przekazał część swojego majątku stryj Nadbor. O dalszych losach Jana kroniki milczą, natomiast Mikołaj zwany Nagórka przejął z czasem Dzierzgowo i zabrał się energicznie za zagospodarowanie tych ziem. Zapewne to właśnie on założył liczne wsie w tej okolicy (Rudę, Krery, Międzyłęś, Szumsk, Kamień, Rzęgnowo) i dla lepszego ich rozwoju wyjednał u księcia nadanie prawa niemieckiego dla swoich posiadłości w ziemi ciechanowskiej. Być może to właśnie z jego osobą należy też łączyć powstania parafii, wzmiankowanej po raz pierwszy właśnie za jego czasów (1443).

Do rozwoju włości dzierzgowskiej przyczyniało się położenie. Wioska leżała na skrzyżowaniu szlaków handlowych z Ciechanowa do Nidzicy i z Mławy do Chorzeli i dalej do Królewca. W takich miejscach często odbywały się targi i zakładano kościoły. Mieszkańcy tych ziem, według historyków, zajmowali się głównie hodowlą, mniej zaś uprawą zbóż. Wpływały na to ubogie grunty w tej okolicy oraz duży popyt na konie i bydło, jakimi handlowano na słynnych targach w Nidzicy. Właściciel Mikołaj Nagórka cieszył się wielkim uznaniem wśród szlachty ciechanowskiej, w 1442 roku szlachta wybrała go sędzią ziemskich ciechanowskim, w 1457 roku był już kasztelanem ciechanowskim i w końcu w 1464 został kasztelanem warszawskim. Należał, zatem do wybitnych postaci, był znanym nie tylko w ziemi ciechanowskiej. Miał liczne posiadłości na Mazowszu i również rezydencje miejską w Ciechanowie.

Mikołaj Nagórka z Dzierzgowia zmarł w końcu lat sześćdziesiątych XV stulecia. Pozostawił czterech synów: Pawła, Jana, Stanisława i Pomścibora. Bracia wspólnie zarządzali sporym majątkiem, jednak, gdy przed 1495 rokiem zmarli: Paweł i Jan (posiadający już własne dzieci) rodzina doszła do wniosku, że trzeba podzielić się majątkiem. Znamy dokument podziału z 1495 roku. W tej okolicy należały do potomków Mikołaja: Dzierzgowo, Dzierzgówko, Ruda, Krery, Międzyłęś, Szumsk, Kamień, Rzęgnowo, Pawłowo Kościelne i inne wioski. Podczas podziału Dzierzgowo odziedziczył Mikołaj, syn nieżyjącego już Pawła. Mikołaj był osobą wykształconą, w 1484 roku notuje się go jako studenta Uniwersytetu Krakowskiego, w 1486 miał już tytuł bakałarza. Jego rodzina, synowie stryja Pomścibora, robili kariery

³ Gmina Dzierzgowo Studium uwarunkowań w zakresie ochrony dóbr kultury, R. Małowiecki, Warszawa 2001

w XVI wieku, jeden z nich został arcybiskupem, drugi wojewodą mazowieckim (urodzili się w Pawłowie Kościelnym). Za czasów Mikołaja i jego syna Pawła wybudowano w Dzierzgowie kościół. Jest murowany, późnogotycki, orientowany istniejący po dziś dzień. Jego powstanie datuje się na okres po 1516 roku.

W spisie podatkowym z 1567 roku wskazano, że Dzierzgowo już wtedy było lokalnym centrum, zapewne odbywały się tu już wtedy targi i jarmarki. Był tu kościół, zakład kowalski i jedyny w parafii młyn. Uprawiano 14 włók ziemi, zamieszkałej przez kmieci, notowano też 19 rodzin zagrodników, czyli ubogich chłopów. Tego typu osady w dawnej Polsce bardzo często stawały się miastami, jednak potrzebny był zdolny i w miarę zamożny organizator, który wystarałby się u króla o przywilej praw miejskich i sprowadził rzemieślników. Potomkowie Mikołaja Dzierzgowskiego nie należeli do takich osób. Wioska podzieliła się na kilka części, spis podatkowy jako właścicieli wymienia zbiorowo rodzinę Dzierzgowskich. Rozdrobnienie gruntów nie sprzyjało rozwojowi.

W latach 1655-1657 przez te tereny przetoczył się „potop szwedzki”, była to niezwykle niszczycielska wojna w dziejach Polski, stan ludności obniżył się o 1/3. Wielu szlachciców zubożało i musiało wyprzedać swoje ziemie. Tak też stało się w Dzierzgowie. Na początku XVIII wieku właścicielem części Dzierzgowa (w pozostałej dziedziczyli nadal Dzierzgowscy) został Jakub Szydłowski herbu Lubicz, który posiadał już wiele majątków w tej okolicy. Była to ważna postać ówczesnej ziemi ciechanowskiej, poseł na sejmy, marszałek sejmiku ziemskiego „*Dziedzic dóbr Rudy, Dzierzgowa i Kliszewa*”. Część Dzierzgowa należała do rodu Dzierzgowskich jeszcze w połowie XVIII wieku. W tym czasie był to już ród raczej ubogi niż średniozamożny. Dzierzgowscy z czasem zupełnie wyprzedali swoje części w Dzierzgowie. W 1758 roku niejaki Józef Dzierzgowski sprzedał swoje części Kluszewskim. Inna część przeszła na własność Zaborowskich. W połowie XVIII wieku część Szydłowskich dostała się w ręce Duczyński. Zmieniło to zupełnie obraz własności w Dzierzgowie. Dzierzgowscy przestali być również opiekunami (kolatorami) miejscowego kościoła, w wyniku rozdrobnienia własności w Dzierzgowie kolatorstwo było zbiorowe, według wizytacji z 1775 roku kolatorami byli: Leon Duczyński, Stanisław Kluszewski, bracia Zaborowscy oraz Joanna Dzierzowska. Zapis o Dzierzgowskiej był ostatnim związkiem Dzierzgowskich z tą miejscowością.

Spis właścicieli ziemskich z końca XVIII wieku (1784) wskazuje jako właścicieli: Duczyńskiego, Kluszewskiego i Zaborowskiego, nie wspomina już wcale o Dzierzgowskich, dziedziczyli oni jednak w częściach okolicznych wsi. W 1775 roku przeprowadzono wizytację parafii Dzierzgowo, wskazano w niej: *Kościół we wsi Dzierzgowo, w województwie mazowieckim, ziemi ciechanowskiej, powiecie przasnyskim, jest murowany, kwadratowy, formą czworograniastą w ciągłości swojej (...) Rzek żadnych wpływów nie masz, jest przecie rzeczka Tana, która czyni trudność tak ludziom do kościoła z wiosek parafialnych (...) jako też i księdzu do chorych do tychże wiosek, mianowicie na roztopach i zamrozkach. (...) Osób do komunii wielkanocnej jest sposobnych 1 718. Wszyscy zwykli tej obligacji zadość uczynić i tego roku zadość uczynili. Dzieci do komunii niesposobnych jest 370, Żydów 127, inszej zaś wiary żadna osoba nie znajduje się w parafii (...) Kościół jest pod tytułem Wniebowzięcia Matki Boskiej i Wszystkich Świętych. (...) Żadne się w te święta nie dzieją zbytki, oprócz, że nad zakaz księdza plebana w karczmach grać zwykli, przez co kłótnie, a czasem i zabójstwo.*

Do uposażenia plebana należało kilka okolicznych pól, leżały one w okolicy Dzierzgowa pomiędzy miejscami zwanymi: *Wołowiec, Biel, Baranowizna, Wietraczna, Przyimy* alias *Drożyska, Łęski Bród, u Wiatraka*. Na ziemi plebańskiej mieszkali chłopci: Tomasz Jóźwiak z żoną i pięciorgiem dzieci oraz

Grzegorz Rogalczyk. Na plebani mieszkał ksiądz proboszcz Tomasz Józef Majkowski. W parafii mieszkał też ksiądz Kazimierz Brzozowski, który miał zakaz odprawiania mszy z powodu jakiś przewinień obyczajowych, w czasie wizytacji mieszkał w Łączynie i jak zapisano „*teraz jest życia przykładniejszego*”. Ksiądz proboszcz mieszkał na plebanii razem z bratem, siostrzenicą, do „*roboty zaś ma parobków dwóch, chłopca, owczarka, pastuchę, służebnicę i kucharkę; żadna z tych osób w niczym nie jest podejrzana*”. Opis parafii informuje, że brak było w parafii szkoły parafialnej (*nie masz szkoły ani żadnego funduszu na nią, która by była bardzo potrzebna dla dzieci uboższych ludzi*). Nie było również szpitala, czyli schronienia dla ubogich. Dom taki jednak istniał przed wizytacją, lecz spłonął od uderzenia pioruna.

Mieszkali w tej parafii Żydzi, którzy nie mieli własnej bożnicy, spotykali się zapewne w karczmie na nabożeństwach. Nie posiadali w Dzierzgowie cmentarza, pochówki odbywały się w Ciechanowie.

W końcu XVIII wieku wśród dziedziców wsi wspomina się Duczymińskich, Zaborowskich i Kluszewskich. Współwłaścicielem był Leon Duczyński herbu Rogala, syn Franciszka podczaszego ciechanowskiego (zm. 1772). Leon był miecznikiem ciechanowskim (1771), następnie cześnikiem ciechanowskim i ostatnim podstolim przasnyskim (1780-1794). Duczyński ożenił się z Marianną Ciborowską i miał synów: Ignacego i Franciszka. Zapewne po śmierci Leona Duczyńskiego dobra Dzierzgowo przejął Ignacy, natomiast Franciszek odziedziczył Szumsk. Ignacy nie był długo właścicielem Dzierzgowa, na początku kolejnego stulecia notuje się tutaj Smolińskiego i Kluszewskich.

W 1795 roku upadła I Rzeczpospolita, te obszary włączono do Prus jako Prusy Nowowschodnie. Okupacja pruska trwała do XII 1806 roku. W tym czasie wybuchła wojna francusko-pruska w wyniku której Francuzi wyparli Prusaków i Rosjan. W 1807 roku powstało Księstwo Warszawskie, okolice Dzierzgowa włączono do powiatu przasnyskiego i departamentu płockiego. Okres Księstwa Warszawskiego był ciężkim czasem dla Mazowsza, które musiało wyżywić ogromne ilości wojsk francuskich, polskich i rosyjskich. Po klęsce napoleońskiej w wyprawie na Moskwę upadło Księstwo Warszawskie i powstało Królestwo Polskie pod berłem cara. Dzierzgowo należało odtąd do powiatu przasnyskiego i województwa płockiego (później gubernia płocka).

Początki szkolnictwa w parafii sięgają 1811 roku. Według danych z wizytacji, z tego właśnie roku, w Dzierzgowie działała szkoła parafialna ucząca 24 dzieci, była również druga szkoła z 49 uczniami, ale nie zapisano w jakiej miejscowości. Szkoła w Dzierzgowie znajdowała się wśród zabudowań plebańskich. W następnych latach w wyniku zawieruchy wojennej (1812-1813, wojny napoleońskiej) szkoła upadła. Żeby mogła funkcjonować potrzebne było wsparcie miejscowego dziedzica (budynek, utrzymanie nauczyciela) jednak ten nie chciał przyczynić się do powstania szkoły. Zwolennikiem powstania szkoły był za to dziedzic Szumska, Franciszek Duczyński, który proponował ufundować budynek i utrzymać nauczyciela. W wyniku usilnych starań proboszcza w 1819 roku powstała wreszcie kolejna szkoła parafialna w Dzierzgowie. Przyczynił się do jej powstania również ówczesny dziedzic Wawrzyniec Smoliński. Nauczycielem był Antoni Rydlewicz. Do szkoły uczęszczało ponad 40 dzieci, jednak w okresie letnim większość z nich opuściła szkołę, gdyż potrzebne były do prac w gospodarstwach. W 1820 roku szkoła działała nadal, problemem była frekwencja. Zimą do szkoły przychodziło około 30 dzieci, latem połowa tego. Kłopotem były też finanse. Jak napisano „*nauczyciel nie pobiera pensji regularnie, przez co traci chęć do obowiązków swoich*”. Zapewne to było przyczyną upadku szkoły w Dzierzgowie, od 1824 roku nie notuje się już szkoły. Dopiero w końcu XIX wieku

powstały nowe szkoły w Dzierzgowie i Brzozowie Nowym. Były to szkoły państwowe, w których uczono rosyjskiego.

Dzierzgowo w pierwszej połowie XIX wieku było największą wsią w całej parafii. W 1827 roku notowano 37 domów i 337 mieszkańców. W XIX wieku dobra dzierzgowskie nie stanowiły jednej własności, rozdrobnienie, które trwało już od wielu stuleci, trwało jeszcze w XX w. Poszczególne części majątku oznaczano literami A, B, C, D, E i F.

W 1863 roku wybuchło powstanie styczniowe, mieszkańcy tych okolic włączyli się w ten zryw narodowy, chociaż nie odnotowano tu większych bitew i potyczek. Rok 1864 (upadek powstania) przyniósł ogromne zmiany na polskiej wsi. Na mocy ukazu carskiego dokonano uwłaszczenia chłopów. Dotychczasowe obszary dworskie zostały uwłaszczone pomiędzy użytkujących je chłopów, jednak część folwarków pozostała w rękach szlachty. W Dzierzgowie w wyniku uwłaszczenia utworzono 28 gospodarstw na 55 morgach ziemi. Drugim ważnym wydarzeniem z tego okresu było utworzenie samorządowych gmin wiejskich. Gminę tworzyły zarówno grunty włościańskie (chłopskie) jak i dworskie (folwarki). Częściami składowymi były gromady (wsie) na czele z sołtysem, którego wybierało zgromadzenie gromadzkie. Organem uchwałodawczym gminy było zebranie gminne, na którym prawo głosu mieli gospodarze posiadający co najmniej 3 morgi gruntu. Zebranie gminne wybierało wójta i ławników (zarząd gminy). Wójt miał uprawnienia policyjno-administracyjne i sędownicze. Wójt gminy musiał posiadać przynajmniej 25 lat. Musiał też mieć przynajmniej 6 mórg gruntu. Nie miał obowiązku posiadać umiejętności pisania i czytania. Gmina zarządzała szkolnictwem gminnym. Urzędem gminy kierował pisarz gminny, który często był najważniejszą osobą w urzędzie z racji umiejętności pisania i czytania. W wyniku tej reformy powstała gmina Dzierzgowo, której obszar w dużej części pokrywał się z obszarem współczesnej gminy. W całej gminie było w 1882 roku 5 894 osoby. Najbliższa poczta była w Przasnyszu.

Opis wsi z 1882 roku przekazuje: *wieś, powiat przasnyski, leży na wschód od Gruduska, ma piękny i starożytny kościół murowany, wzniesiony w pierwszych latach XVI wieku, 1851 roku odnowiony (....). Szczyt przyozdobiony jest wnękami, które krawędzią wystające i po za niego występujące płaskoskupy rozdzielają od siebie. Mury nawy z cegły czerwonej stawiane i czarnymi skośnie w rzędy układanymi cegielkami przeszachowane, po rogach dwustopniowymi szkarpami podparte. Wewnątrz ubogi i niczym się nie odznacza; z pomników zachowuje się tu jedna tablica nagrobkowa z herbami Nałęcz i Kościesza, poświęcona pamiątce Jakuba Tańskiego, dziedzica z Łęgu, w 1640 zmarłego, i żony jego Anny z Łęczyńskich, która męża swego trzema laty wyprzedziła do grobu.*

Opis dóbr ziemskich Dzierzgowo z tego okresu brzmi następująco: *dobra składają się z folwarków Dzierzgowice, Jałowce, atteneccy leśnej Grabowie, wsi Dzierzgowo i Stęga (do 1864 roku, przyp.) Rozległość dworska wynosi mórg 769 a mianowicie: grunta orne i ogrody 361 mórg, łąk mórg 36, pastwisk mórg 109, lasu mórg 180, nieużytki i place mórg 82, budowli murowanych 2, drewnianych 13, wiatrak.* Był to opis jednego z majątków w okolicach Dzierzgowo. Istniały też inne majątki ziemskie, w tym jeden związany z dobrami Rudno, który stał się głównym majątkiem dzierzgowskim należącym do rodziny Rajnhardtów.

Na początku XX wieku właścicielem tego majątku (folwarki Rudno i Dzierzgowo) był Tadeusz Rajnhardt (alias Rejnhardt, Rainhardt). Rodzina Rejnhardtów herbu Renard pochodziła od niemieckiego oficera wojsk koronnych z końca XVIII wieku, który osiedlił się w Polsce, jego potomkowie zostali uznani za

szlachtę rosyjską. Wśród nich był również Karol Samuel wybitny lekarz, inspektor służby zdrowia w Królestwie Polskim. Wybitna postać XIX-wiecznej medycy polskiej. W 1914 roku wybuchła I wojna światowa, która mocno zniszczyła okolice. W dniu 13 lipca 1915 roku w kierunku na Przasnysz z zachodu uderzyła 12 armia niemiecka generała von Gallwitza. Na przestrzeni 50 kilometrów nacierało 177 tysięcy żołnierzy niemieckich. Z drugiej strony broniła się 12 armia rosyjska generała Phlewego licząca 107 tysięcy żołnierzy. W drugiej połowie lipca 1915 roku zaczęła się okupacja niemiecka trwająca do listopada 1918 roku.

Po powstaniu II Rzeczypospolitej granice gmin i powiatów nie zmieniły się. Gmina Dzierzgowo nadal należała do powiatu przasnyskiego. Jednak czas pokoju trwał krótko. W dniach 8-10 VIII 1920 roku w czasie najazdu bolszewickiego wycofywały się przez te tereny pułki wchodzące w skład 8 Brygady Kawalerii generała Aleksandra Karnickiego. Około 10 VIII rozpoczęła się okupacja radziecka trwająca kilka dni. Rosjanie przystąpili do grabieży. Na szczęście okupacja trwała krótko i nastąpił okres pokoju trwający do 1939 roku.

Spis powszechny z 1921 roku dzielił Dzierzgowo na wiele części, były to: Dzierzgowo folwark (4 domy i 82 mieszkańców), Dzierzgowo wieś (98 domów i 738 mieszkańców, w tym 45 Żydów), Dzierzgowo Kowalewsczyzna kolonia (1 dom i 6 mieszkańców), Dzierzgowo Koziorowo folwark (3 domy i 27 mieszkańców) oraz Dzierzgowo Poddębnie folwark (1 dom i 5 mieszkańców). Te podziały na trzy folwarki wynikały z dawnych podziałów majątkowych, trwał on już od stuleci. Największym posiadaczem ziemskim w Dzierzgowie był Tadeusz Reinhardt, należał do niego folwark Dzierzgowo liczący 386 ha, folwark Poddębnie i Mirowo należał do M. Reinhardta (212 ha), folwark *Koziorowo* (alias Koziorowo) liczący 110 ha należał do Wacława Zgody.

Według opisu gminy Dzierzgowo z 1930 roku miała ona obszar 17 758 ha, z liczbą ludności około 10 000. Podzielona była na 45 sołectw i stanowiła największą gminę w powiecie przasnyskim, jak i jej ziemie były najbardziej urodzajne. W tym czasie istniała jedna mleczarnia spółdzielcza z filią. W 1929 roku powstała spółka wodna, która rozpoczęła roboty melioracyjne.

W latach 1928-1931 roku wybudowano w Dzierzgowie murowaną szkołę powszechną według projektu inżynierów z Politechniki Warszawskiej. Szkole nadano imię Marszałka Piłsudskiego. Na terenie gminy działało ówczesznie pięć ochotniczych straży pożarnych, z czego dwie miały własne remizy, a straż z Dzierzgowa motopompę. Funkcjonowały liczne organizacje młodzieżowe, dla których gmina ufundowała boisko sportowe. Były to: hufiec Przysposobienia Wojskowego, hufiec Wychowania Fizycznego i Koło Młodzieży Wiejskiej. Z innych organizacji społecznych należy wspomnieć o Polskiej Macierzy Szkolnej, która prowadziła Dom Ludowy i bibliotekę (prawie 2 000 woluminów). Istniały też na terenie gminy 2 Kasy Stefczyka.

Gmina Dzierzgowo należała do powiatu przasnyskiego, na miejscu była poczta i telegraf. Sąd pokoju miał siedzibę w Chorzeliach, sąd okręgowy znajdował się w Mławie. Najbliższa stacja kolejowa w Grudusku. W okresie międzywojennym Dzierzgowo było całkiem dużą rozwiniętą gospodarczo miejscowością, lokalnym centrum usługowym i handlowym. Według danych z *Księgi Adresowej Polski* działała tu apteka, felczer, zakład fryzjerski, szewc, sklep z galanterią, działało kilka herbaciarni. Znajdowały się dwa zakłady kowalskie, był kołodziej, krawiec, rzeźnik, młockarnia. Funkcjonował skład opałowy, piekarnia, sklep z towarami różnymi. Działał nawet zakład komunikacji samochodowej. Odnotowano również kilka sklepów spożywczych, był sklep z wędlinami. Działały również cztery firmy

zajmujące się „wyszynkiem trunków”. Rozwój Dzierzgowo został zatrzymany przez wybuch II wojny światowej.

Ryc. 7. Dzierzgowo w 1931 r.

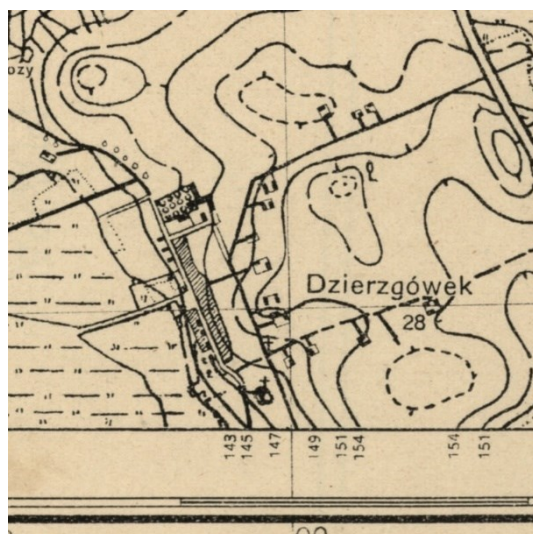
Źródło: www.maps.mapywig.org

Dzierzgówek⁴

Dzierzgówek należy do starych osiedli, pierwsze dane o wsi pochodzą już z 1495 roku (*Dzyrzgowko*), wioska pojawia się wśród osad pozostałych po Mikołaju Nagórcie z Dzierzgowo. Nazwa wskazuje, że powstała nieco później niż Dzierzgowo i była czymś w rodzaju „koloni” Dzierzgowo. W podziale dóbr po Mikołaju Nagórcie tę wieś oraz Szumsk otrzymał Stanisław, który potem pisał się z Szumska, a jego potomkowie przyjęli nazwisko Szumski (Sumski). Spis podatkowy z 1567 roku przekazuje, że właścicielem wsi był Jan Sumski (syn lub wnuk Stanisława), a wioska liczyła 6 włók ziemi ornej. Ród Sumskich herbu Jastrzębiec nie należał do wybitnych ani majątnych rodów. Z czasem ziemia w tej wsi uległa podziałowi na dwie części, jedną z nich przejęli Kiccy z Kitek, drugą Szydłowski. Szydłowski w 1788 roku zastawił swoje dobra w tej okolicy, Kiccy zaś sprzedali swoje posiadłości w tym terenie. W XIX wieku właścicielem wsi była rodzina Bobrów herbu Gryf.

W 1827 roku zanotowano tu 17 domów i 118 mieszkańców. W początkach XX wieku właścicielem tych dóbr był Eugeniusz Piętka. W okresie międzywojennym miejscowość dzieliła się na wieś i folwark, we wsi notowano w 1921 roku 18 domów i 103 mieszkańców, w folwarku zaś 3 domy i 72 mieszkańców. Niedługo później miejscowy folwark został rozparcelowany. Mapa z 1930 roku nie pokazuje już folwarku, ale rozległą wioskę o nazwie *Kolonia Dzierzgówek*, liczącą 28 domów.

⁴ Gmina Dzierzgowo Studium uwarunkowań w zakresie ochrony dóbr kultury, R. Małowiecki, Warszawa 2001

Ryc. 8. Dzierzgówek w 1931 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

Nowe Brzozowo⁵

Wieś zaznaczona w atlasie obrazującym Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku. W spisie podatkowym z 1567 roku odnotowano miejscowość Brzozowo Stare, zatem musiało już istnieć również Nowe. Nazwa wskazuje, że założyli ją Brzozowscy lub leżała na gruntach Brzozowa.

W czasie wizytacji parafialnej z 1775 roku zapisano, iż Marcin Dzierzgowski dokonał w 1638 roku darowizny na rzecz kościoła w Dzierzgowie właśnie na dobrach Brzozowo Nowe. Wskazuje to, że dziedzicami wsi w XVII wieku byli Dzierzgowscy. Jednak w XVIII wieku wioska stała się własnością Szydłowskich, właśnie ich wymienia spis ziemian z 1783 roku.

Na początku XIX wieku Nowe Brzozowo przeszło na własność Piotra Brzozowskiego oficera wojsk Królestwa Polskiego. Brzozowski zmarł w 1841 roku, a w dzierzgowskim kościele jest do tej pory epitafium poświęcone jego pamięci z czarnego marmuru. *Słownik Geograficzny* z 1880 roku w ten sposób opisał tę miejscowość: *wieś włościańska i folwark, wieś liczy 6 domów i 66 mieszkańców, 14 mórg obsianych. Folwark posiada młyn wodny, kuźnię i karczmę, 6 domów i 51 mieszkańców, powierzchni zajmuje 1 710 morgów wraz z folwarkiem Brzozowską Wólką i Brzozowskim Barakiem, należą do jednego właściciela Lichtensteina.*

W okresie międzywojennym nazwę wieś zapisywano jako Brzozowo Nowe, w 1921 roku było tu 40 domów i 280 mieszkańców. Nie wspomina się już o folwarku przy tej miejscowości. W okresie międzywojennym działał tu sklep z towarami różnymi należał do J. Bialika, drugi stanowił własność Stanisława Szkolińskiego. Były też dwa sklepy spożywcze: K. Łazickiego oraz W. Nowotczyńskiego.

⁵Gmina Dzierzgowo Studium uwarunkowań w zakresie ochrony dóbr kultury, R. Małowiecki, Warszawa 2001

Ryc. 9. Nowe Brzozowo w 1931 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

Rzęgnowo⁶

Rzęgnowo założył najpewniej Mikołaj Nagórka z Dzierzgowa, dzięki któremu powstało wiele wsi w tej okolicy. Rzęgnowo notowane było w 1495 roku wśród wsi, które należały do dóbr pozostałych po Mikołaju, a którymi podzielili się jego spadkobiercy. W czasie tego podziału Rzęgnowo wziął Stanisław z Szumska. Wieś należała następnie do jego potomków Sumskich. Spis podatkowy z 1567 roku wskazuje jako właściciela Piotra Sumskiego, wioska liczyła 5 włók ziemi. Rzęgnowo oraz Zawady były wsiami nie należącymi do parafii dzierzgowskiej. Sumscy dziedziczyli tu jeszcze w XVII wieku, później ten ród wymarł, a ich wsie uległy rozproszeniu. Rzęgnowo dostało się rodzinie Duczymińskich, którzy jeszcze w XVIII wieku wzniesli tu dwór. Jeden z Duczymińskich wziął sobie za żonę Zofię z Czosnowskich. Zapewne przez te koligacje na przełomie XVIII i XIX wieku Rzęgnowo przeszło na własność Czosnowskich.

W końcu XVIII wieku żył Antoni Czosnowski, syn Stanisława, dziedzic Rzęgnowa, który ożenił się z Marią Sielską i miał synów: Tytusa oraz Tadeusza. Starszy z nich był pułkownikiem wojsk rosyjskich i naczelnikiem wojskowym powiatu przasnyskiego, żył w pierwszej połowie XIX wieku. Dziedzicem Rzęgnowa był zapewne młodszy z nich, Tadeusz, który ożenił się z Teklą Rudnicką i miał syna Hipolita. Następnie dziedziczył tu zapewne syn Hipolita, Antoni Czosnowski, jego synem był z kolei Paweł Czosnowski, który ożenił się w 1900 roku w Warszawie w kościele ś. Aleksandra z Marią z Mleczków.

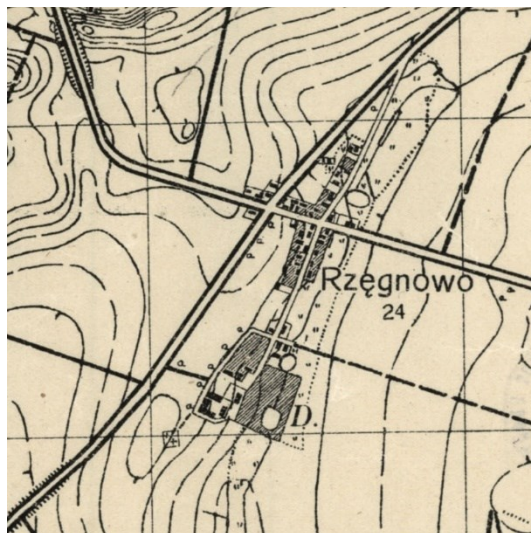
W 1827 roku w Rzęgnowie notowano 6 domów i 61 mieszkańców. Opis wsi z końca XIX wieku informuje o rozwiniętej gospodarce rodziny Czosnowskich. W folwarku wydobywano torf, kamień wapienny i do przerobu wybudowano piec wapienny oraz cegielnię, był też wiatrak. Folwark liczył 1 123 morgi ziemi. Było w nim 5 murowanych budynków i 23 drewniane. Należał do niego również dobrze zagospodarowany las oraz osada *Kostusin*. W czasie uwłaszczenia ziemi dworskiej powstało tu 47 gospodarstw na 221 morgach ziemi.

Rzęgnowo w okresie międzywojennym dzieliło się na wieś i folwark. We wsi notowano w 1921 roku 43 domy i 253 mieszkańców, w folwarku 6 domów i 95 mieszkańców. Właścicielem folwarku w okresie

⁶ Gmina Dzierzgowo Studium uwarunkowań w zakresie ochrony dóbr kultury, R. Małowiecki, Warszawa 2001

międzywojennym był nadal Paweł Czosnowski. W tym czasie sklep z towarami różnymi należał do M. Geryszewskiego, sklep spożywczy stanowił własność S. Grabowskiego.

Zabytkiem Rzęgnowa był drewniany dwór wzniesiony jeszcze w XVIII wieku, który aż do wojny należał do Czosnowskich. Obiekt spłonął w 1996 r., w pobliżu zachowały się resztki parku krajobrazowego z okazami starodrzewu i prostokątnym stawem.

Ryc. 10. Rzęgnowo w 1931 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

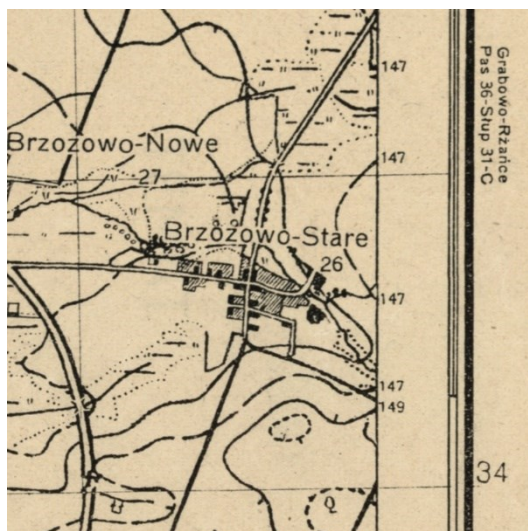
Stare Brzozowo⁷

Nazwa wsi wskazuje na odległy czas powstania miejscowości, jednak dane historyczne nie potwierdzają tego. Pierwsze zapisy pochodzą dopiero z 1567 roku, wieś liczyła ówczesnie zaledwie 2 włóki ziemi uprawnej, co może wskazywać na nieodległe powstania wsi.

Początkowo dziedziczyli tu Brzozowscy, jednak bardzo szybko wieś przeszła na własność rodu Szydłowskich. Na początku XVII wieku właścicielem był Wiktor Szydłowski syn Alberta „dziedzic na Brzozowie”, cześnik ciechanowski. Wiktor miał trzy żony, ale dochował się tylko jednego syna Pawła, kolejnego dziedzica wsi. Miał on urząd miecznika ciechanowskiego (1683-1711), w czasie III wojny północnej popierał kandydaturę Stanisława Leszczyńskiego na tron polski. Z pierwszego małżeństwa z Teresą Wodzińską miał kilku synów w tym Jakuba, który przejął Brzozowo i okoliczne majątki. Był to wielce poważany szlachcic. Miał urzędy cześnika i chorążego ciechanowskiego, marszałka sejmiku ciechanowskiego, szlachta wybierała go aż 7 razy na posła do Warszawy. Pozostawił kilku synów i to właśnie oni dziedziczyli w tej wsi w końcu XVIII wieku.

W pierwszej połowie XIX wieku Szydłowscy wyprzedali tą wieś między miejscową szlachtą, którzy utworzyli tu zaścianek szlachecki. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego* z 1880 roku informuje, iż była to osada należąca do drobnej szlachty. Posiadała szkołkę elementarną, 15 domów i 127 mieszkańców. Liczyła 440 mórg obszaru w tym 222 morgi gruntów ornych. W 1921 roku notowano tu 28 domów i 187 mieszkańców. Kołodziejem w tej wsi był L. Chremanowski, kowalami W. Gąsiorowski i J. Szempliński.

⁷ Gmina Dzierzgowo Studium uwarunkowań w zakresie ochrony dóbr kultury, R. Małowiecki, Warszawa 2001

Ryc. 11. Stare Brzozowo w 1931 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

Szumsk⁸

Szumsk został założony w drugiej połowie XV wieku na ziemi należącej do Mikołaja Nagórki z Dzierzgowa, zapewne to właśnie on był założycielem wsi lub też kupił ją od któregoś z okolicznych ziemian. Mikołaj zmarł po 1467 roku, ale dopiero w 1495 jego spadkobiercy podzielili się jego znacznym majątkiem. Wśród wsi wymienianych w czasie podziału wymienia się również *Szumsk*. Wsie Szumsk i Dzierzgówek przejął wtedy syn Mikołaja, Stanisław. Stanisław pisał się *Dzierzgowski na Szumsku* i został mianowany sędzią ziemskim ciechanowskim w 1539 roku. Był to bardzo ważny i prestiżowy urząd, sądził bowiem wszystkie sprawy cywilne szlachty ziemi ciechanowskiej. Jego synowie pisali się już Sumskimi z Sumska herbu Jastrzębiec. Spis podatkowy z 1567 roku informuje, że wioska podzielona była między dwóch właścicieli: księdza kanonika Sumskiego i *Pomsczibora Sumskiego*, byli to synowie Stanisława.

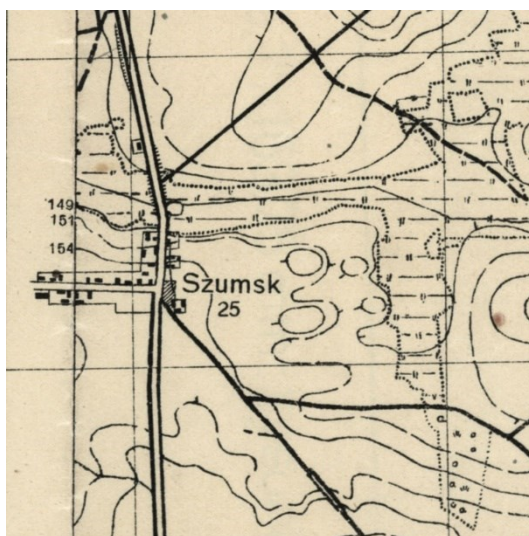
W XVII wieku ród Sumskich wymarł całkowicie, a ich ziemie przejęli Duczymińscy herbu Rogala, pochodzący z Duczymina. Nie wiadomo który z Duczymińskich był pierwszym dziedzicem Szumsk, był nim już na pewno Leon Duczymiński, miecznik ciechanowski od 1771 roku, cześnik przasnyski od roku 1778, w końcu podstoli przasnyski. Synem Leona był Franciszek, który dziedziczył tu w pierwszej połowie XIX wieku. Duczymińscy należeli do bogatej i światłej szlachty, właśnie Franciszek Duczymiński w 1819 roku ofiarował pomoc w utworzeniu szkoły w Dzierzgowie, podczas gdy dziedzice Dzierzgowa byli temu początkowo obojętni.

W 1827 roku notowano tutaj 20 domów i 142 mieszkańców. Kolejnym właścicielem Szumsk była syn Franciszka, Tadeusz Leon Duczymiński, który w 1842 roku udowodnił swoje prawa szlacheckie przed urzędem rosyjskim. Kolejnym właścicielem wsi został Ludwik Duczymiński, który prawa szlacheckie wywiódł w 1858 roku. W 1890 r. było tu 18 domów i 271 mieszkańców. Folwarki Szumsk i Krery zajmowały obszar 1 929 mórg. Podczas uwłaszczenia ziemi dworskiej powstały w tej wsi 27 gospodarstwa chłopskie na 184 morgach ziemi. Ludwik Duczymiński żył jeszcze na początku XX wieku, spis właścicieli ziemskich z 1909 roku właśnie jego wymienia jako dziedzica Szumsk oraz Kamienia,

⁸ Gmina Dzierzgowo Studium uwarunkowań w zakresie ochrony dóbr kultury, R. Małowiecki, Warszawa 2001

Międzylesia i Krerów. Duczyński był notowany jako dziedzic jeszcze w 1912 roku. Następnie jego majątek rozpadł się na dwie części, jedną z nich tworzyły majątki Szumsk i Krery i należały do Wacława Nożewskiego, druga część złożona była z folwarków Międzyłes i Kamień.

Szumsk dzielił się przed wojną na wieś i folwark. We wsi było w 1921 roku 23 domy i 210 mieszkańców, w folwarku 3 domy i 124 mieszkańców. Folwarki należące do Nożewskiego (Szumsk i Krery) liczyły ponad 800 ha. Szumsk w tym czasie był rozwiniętą gospodarczo miejscowością, do Nożewskiego należała gorzelnia i cegielnia. Bednarzem we wsi był F. Malik, cieślą E. Sztrauby, sklep spożywczy należał do S. Grabowskiego.

Ryc. 12. Szumsk w 1931 r.

Źródło: www.maps.mapywig.org

5.2.5. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to inaczej krajobraz, w którym ogół cech naturalnych (przyrodniczych) został zdominowany przez dzieła rąk ludzkich (definicja NID). Z kolei w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano, że jest to postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

Wszelkie przekształcenia, zmieniające wygląd krajobrazu kulturowego przez likwidowanie lub zniekształcenie cech stanowiących o jego wartościach stanowią zagrożenie jego zachowania. W celu jego ochrony Gminy mogą go chronić poprzez utworzenie parku kulturowego lub ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Gmina Dzierzgowo posiada miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, w którym znajdują się zapisy odwołujące się do ochrony obiektów zabytkowych. Na terenie Gminy Dzierzgowo nie odnotowuje się parku kulturowego.

Gmina Dzierzgowo wg podziału na typy sieci osadnictwa wiejskiego wg M. Kiełczewskiej-Zalewskiej należy do typu osadnictwa skupionego (sieć wsi małych i przysiółków o śródpolnym położeniu zabudowań. Pochodzi z różnych okresów historycznych). Z kolei wg H. Szulca, na terenie Gminy Dzierzgowo pod względem morfogenetycznych występują w przewadze wsie nieregularne (drogowe, ślepe drogowe, małe owalnice, rozdrożne, okrągłe i okolnice), zaś w części północnej gminy – kolonie (fryderycjańskie, józefiańskie i tzw. puszczańskie).

Na podstawie obecnych kształtów wsi można częściowo dostrzec ich pierwotne założenia. Niemniej, na terenie Gminy Dzierzgowo pierwotne założenia zostały niemal w całości przekształcone. Poniżej przedstawiono wybrane wsie Gminy Dzierzgowo, do których dopasowano podstawowe typy układów przestrzennych z 1931 r. Podano również informację, kiedy dana wieś została założona oraz jej wcześniejsze nazewnictwo.

1. Brzozowo-Czary – pierwsza wzmianka z 1567 r. Wieś U-kształtna, pierwotnie widlica.
2. Brzozowo Dąbrówka – wcześniej jako Dąbrówka, Dambrowka, Dąmbrowka, pierwsza wzmianka z 1503 r. Niewielka wieś z zabudową rozproszoną.
3. Brzozowo Łęg - wcześniej jako Brzozowo Łąng, łąg, Bzozowo łąg, pierwsza wzmianka z 1567 r. Widlica, obecnie wielodrożnica.
4. Brzozowo Maje - wcześniej jako Maje, Maye, Brzozowo maie, wieś powstała przed 1449 r. Ulicówka.
5. Choszczewka - wcześniej jako Choszczowka, Choschevko, Choszczowka, pierwsza wzmianka z 1458 r. Dawna wieś folwarczna, obecnie zabudowa rozproszona.
6. Dobrogosty – wcześniej jako Thansk Dobrogosty, Dobrogosty Tańsk, pierwsza wzmianka z 1567 r. Ulicówka.
7. Dzierzgowo - wcześniej jako Dziřgowo, Dziřskowo i Dirskowo, wzmianki o wsi pochodzą z 1388 r., 1426 r., 1443 r. Pierwotnie wieś krzyżowa, obecnie wielodrożnica.
8. Dzierzgówek – wcześniej jako Kolonia Dzierzgówek, pierwsza wzmianka z 1495 r. Wielodrożnica, dawniej wielodrożnica z folwarkiem.
9. Kamień – wcześniej jako Camyon, Kamyen, pierwsza wzmianka z 1444 r. Pierwotnie ulicówka z folwarkiem, obecnie wielodrożnica.
10. Kitki – wcześniej jako Kytky, Kythky, pierwsza wzmianka z 1431 r. Wieś z zabudową rozproszoną, dawniej wieś folwarczna.
11. Krery - wcześniej jako Criri, Cryry, Kriry, pierwsza wzmianka z 1444 r. Wieś przypominająca rządówkę.
12. Kurki - wcześniej jako Thansk Kurky, Kurki Tańskie, Tańsk Kurki, pierwsza wzmianka z 1567 r. Niewielka osada, obecnie wieś o zabudowie rozproszonej.
13. Międzyłyleś - wcześniej jako Miedzilesze, Mięzyłas, wieś założona w połowie XV w. Ulicówka.
14. Nowe Brzozowo - wieś istniała w 2 poł. XVI w. Pierwotnie niewielka ulicówka, obecnie wieś T-kształtna.
15. Nowe Łączyno – wcześniej jako Łączino Nowe, pierwsza wzmianka z 1567 r. Niewielka osada, obecnie wieś o zabudowie zwartej.
16. Pęcherze – wcześniej jako Pęcherze Tansk, Tańsk Pęcherze, pierwsza wzmianka z 1511 r. Pierwotnie niewielka wieś krzyżowa, obecnie zabudowa rozproszona.
17. Pobodze – wcześniej jako Tańsk Pobodze, pierwsza wzmianka z 1567 r. Wieś Z-kształtna, obecnie o zabudowie zwartej.
18. Ruda – wieś znana w 2 poł. XVI w. Wieś folwarczna, obecnie ulicówka.
19. Rzęgnowo - pierwsza wzmianka z 1495 r. Wieś podwójna z folwarkiem, obecnie wielodrożnica.
20. Stare Brzozowo - pierwsza wzmianka z 1567 r. Wieś krzyżowa.
21. Stare Łączyno – wieś znana w XV w. Wieś folwarczna, obecnie wieś o zabudowie zwartej z wielkopowierzchniowymi budynkami fermowymi.
22. Stegna – wcześniej jako Stęgna, wieś powstała w XIX w. Ulicówka.

23. Szumsk – wieś założona w 2 poł. XV w. Pierwotnie wieś L-kształtna, obecnie wieś krzyżowa z zabudową rozproszoną dookoła.
24. Tańsk Kiernozy – wcześniej jako Taynsko, Tansk Kiernozi, pierwsza wzmianka z 1425 r. Niewielka osada o zwartej zabudowie.
25. Tańsk Przedbory – miejscowość znana w latach 1414-1425. Pierwotnie niewielka ulicówka, obecnie niewielka rzędówka.
26. Tańsk Kęsocha – wcześniej jako Tańsk Kęsochy, wieś notowana w XVI w. Niewielka osada.
27. Wasiły - wcześniej jako Waszyły, wieś znana w 2 poł. XVI w. Wieś L-kształtna.
28. Zawady – wieś istniała już w XIV w. Ulicówka z zabudową rozproszoną dookoła.
29. Żaboklik – wcześniej jako Zaboclik i Szaboclik, pierwsza wzmianka z 1424 r. Wieś folwarczna, obecnie niewielka ulicówka.

Na krajobraz kulturowy składają się również założenia dworskie, parkowe i folwarczne. Warto nadmienić, że krajobraz gminy w ostatnich 100 latach znacznie się zmienił. Wtedy też wyglądał inaczej ze względu na liczne zabudowania folwarczne zarówno mieszkalne dla pracowników, jak i gospodarcze, czy rezydencjonalne. Na terenie gminy występowało kilkanaście folwarków podlegających pod większe majątki.

Mniej lub bardziej czytelne założenia parkowe przetrwały w miejscowościach: Dzierzgówek i Rzęgnowo. Dawne zabudowania folwarczne, jak i obiekty rezydencjonalne, dwory nie przetrwały do dzisiejszych czasów. Obszary dawnych zespołów dworskich występowały w: Dobrogostach, Dzierzgowie, Dzierzgówku, Łączynie Starym, Pęcherzach, Rzęgnowie, Szpakach, Zawadach.

W gminnej ewidencji zabytków nie odnotowuje się zabytkowych układów urbanistycznych lub ruralistycznych. Niemniej, do ciekawych i historycznych układów przestrzennych na terenie gminy należy zaliczyć: Dzierzgowo, Szumsk i Rzęgnowo.

Obecne rozplanowanie zabudowy w Dzierzgowie koncentruje się w linii północ-południe. Zabudowania znajdują się wzdłuż ul. Jagiellońskiej (w części południowej) oraz ul. Broniewskiego (w części północnej). Centrum miejscowości stanowi skrzyżowanie ulic: Jagiellońska, Broniewskiego, Kościuszki i Dzierzgowskiego. W centrum miejscowości znajduje się kościół parafialny z wieżą trójkondygnacyjną, która stanowi dominantę wysokościową miejscowości. Sylweta kościoła najbardziej wyraźna jest od strony wschodniej, gdzie widoczna jest charakterystyczna fasada kościoła z cegłą zendrówką ułożoną w romby oraz tynkowanymi, białymi niszami powyżej. Naprzeciw kościoła znajduje się niewielki skwer z pomnikiem Tadeusza Kościuszki i budynkiem Urzędu Gminy. W części zachodniej mieści się cmentarz parafialny na rozwidleniu ulic Polna i Dzierzgowo-Kolonie. Jeszcze ok. 1931 r. układ przestrzenny wsi Dzierzgowo utożsamiać można było ze wsią krzyżową. Zabudowa znajdowała się przy ulicach: Jagiellońska, Broniewskiego, Kościuszki i Dzierzgowskiego oraz przy mniejszych ulicach, takich jak Cicha, czy wschodnia część ob. ulicy Zawodzie. We wschodniej części wsi, przy ul. Dzierzgowskiego znajdowały się zabudowania folwarczne, które nie przetrwały do obecnych czasów. Na skutek intensyfikacji zabudowy, nowe zabudowania powstały przy obecnych ulicach: Krzynowłodzka, wschodnia część ul Zawodzie oraz w części północnej wsi ul: Leśna, Topolowa, Targowa. Rozwój przestrzenny wsi nastąpił również na południe od budynku szkoły przy ul. Jagiellońskiej, łącząc się tym samym ze wsią Szumsk.

Ryc. 13. Historyczne centrum Dzierzgowo

Źródło: www.bing.com

Kolejnym charakterystycznym układem przestrzennym jest układ Szumska, który historycznie przyjmował kształt litery „L”. W związku z intensyfikacją zabudowy układ przestrzenny uległ zmianie i przypomina obecnie wieś krzyżową. Nowe zabudowania powstały wzdłuż drogi po jej obu stronach z Szumska do Kamienia oraz po zachodniej stronie drogi z Szumska do Rzęgnowa. Ponadto rozwój przestrzenny wsi nastąpił w kierunku zachodnim.

Zabudowa wsi Rzęgnowo uwarunkowana została warunkami naturalnymi, tj. przepływem rzeki Węgiełka we wschodniej części wsi. Rzęgnowo to pierwotnie wieś podwójna. W części północnej znajdował się układ wsi krzyżowej, zaś na południe od zabudowań w odległości ok. 100-200 występował folwark, z którego zachował się jedynie park podworski. Obecny układ wsi Rzęgnowo został przekształcony i przyjmuje układ wielodrożnicy. Dawne dwie osobne części wsi zostały połączone na skutek nowej zabudowy. Nowe zabudowania ulokowane zostały na długości ok. 1,2 km przy drodze wojewódzkiej nr 616.

Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Dzierzgowo lokalny krajobraz kulturowy należy do najlepiej zachowanego w skali Północnego Mazowsza, nie posiada większych zagrożeń, a peryferyjne położenie gminy powinno stać się atutem jej rozwoju.

5.2.6. Zabytki nieruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 1, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,

- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Na terenie Gminy Dzierzgowo znajdują się następujące zabytki nieruchome, które znalazły się w gminnej ewidencji zabytków, będące:

- a) dziełami architektury i budownictwa,
- b) dziełami budownictwa obronnego,
- c) cmentarzami,
- d) parkami.
- e) miejscami upamiętniającymi działalność wybitnych osobistości.

W Gminie Dzierzgowo znajdują się obiekty architektury i budownictwa, które reprezentowane są najliczniej. Zaliczyć można do nich obiekty sakralne, budynki mieszkalne, gospodarcze czy budynki użyteczności publicznej. Obiekty budownictwa obronnego na terenie gminy to liczne schrony żelbetowe. W gminnej ewidencji zabytków znajdują się również stare, zabytkowe cmentarze, czy miejsca pocmentarne. Odnotowano także parki podworskie. Powyższe formy zabytków zostały szczegółowo omówione w podrozdziale 5.4., a także 5.2.5 oraz 5.5.

5.2.7. Zabytki ruchome

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 2, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki ruchome będące w szczególności:

- dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej;
- kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje;
- numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami;
- wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego;
- materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach;
- instrumentami muzycznymi;
- wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi;
- przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

W poniższej tabeli przedstawiono zabytki ruchome znajdujące się na terenie Gminy Dzierzgowo. Mając na uwadze względy bezpieczeństwa oraz wrażliwość danych, w poniższej tabeli przedstawiono informacje ogólne, chroniąc cenne obiekty kultu religijnego.

Tabela 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Miejsce przechowywania	Nazwa obiektu	Datowanie	Liczba	Wpis do rejestru zabytków
1	Dzierzgowo	kościół parafialny pw. Wniebowzięcia N. P. Marii	wyposażenie świątyni		31	378/70-37/78 z 15.01.1971 r.
2	Dzierzgowo	cmentarz przy kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia N. P. Marii	nagrobek klasycystyczny ks. Modesta Chodubskiego	po 1862 r.	1	379/70-38/78 z 15.01.1971 r.
3	Dzierzgowo	cmentarz przy kościele parafialnym pw. Wniebowzięcia N. P. Marii	tablica nagrobna Salomei Suchodolskiej	1822 r.	1	379/70-38/78 z 15.01.1971 r.

Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, Delegatura w Ciechanowie

Fot. 1. Zabytkowe wnętrze kościoła w Dzierzgowie

Źródło: fotografia własna

Fot. 2. Tablica nagrobna Salomei Suchodolskiej na elewacji kościoła w Dzierzgowie

Źródło: fotografia własna

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia

zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej (art. 10 ust 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.2.8. Zabytki archeologiczne

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w myśl art. 6 ust. 1 pkt. 3, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania zabytki archeologiczne, będące w szczególności:

- pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa;
- cmentarzyskami;
- kurhanami;
- reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Narodowy Instytut Dziedzictwa w następujący sposób definiuje pojęcie stanowiska archeologicznego: „Nieruchomy zabytek archeologiczny, zwany także stanowiskiem archeologicznym, to zwarty przestrzennie obszar w obrębie którego występują źródła archeologiczne (zabytki nieruchome i ruchome oraz inne ślady wykorzystania terenu przez człowieka) wraz z otaczającym je kontekstem – tzw. nawarstwieniami kulturowymi, czyli warstwami ziemi, które powstały na stanowisku (np. osadzie pradziejowej) w trakcie jego funkcjonowania w przeszłości.”

Ochrona stanowisk archeologicznych jest niezwykle trudna ze względu na ich specyfikę. Są one nieodnawialne, zatem każda ingerencja, np. podczas prowadzonych badań archeologicznych przyczyniają się do nieodwracalnych zmian w układzie nawarstwień. Dziedzictwo zabytków archeologicznych obejmuje zarówno zabytki nieruchome, jak i ruchome. Dlatego też należy stosować zróżnicowaną strategię ochrony. Zabytki archeologiczne, to zabytki na pierwszy pozór niewidoczne, znajdujące się pod ziemią lub pod wodą. Dopiero przebadanie takiego stanowiska daje możliwość zdobycia wiedzy o nim, np. informacje o funkcji stanowiska, jego datowanie. Ochrona zabytków archeologicznych prowadzona jest zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Zaś zrównoważony rozwój to taki rozwój, który zaspokajając potrzeby współczesnych społeczeństw, nie będzie jednocześnie ograniczał możliwości rozwojowych przyszłych pokoleń. Zakłada równoległy rozwój gospodarki, społeczeństwa i środowiska. W przypadku nieodnawialnych zasobów dziedzictwa archeologicznego oznacza to ochronę zabytków archeologicznych in situ czyli w miejscu ich pierwotnego występowania, przez zachowanie ich dla przyszłych pokoleń w stanie możliwie nienaruszonym.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych w sytuacji gdy miejsce prowadzenia prac znajduje się w strefie ochrony archeologicznej obowiązujące są ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego wskazującego na ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków. W sytuacji gdy na danym obszarze nie występuje miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego wiążące są zapisy zawarte w decyzji o warunkach zabudowy.

W przypadku prowadzenia robót budowlanych, gdy miejsce prowadzenia prac nie znajduje się w strefie ochrony archeologicznej ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obowiązuje wykonawcę (inwestora) do konkretnych zachowań w myśl art. 32. ust. 1.: Kto, w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych, odkrył przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, jest obowiązany:

- 1) wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot;
- 2) zabezpieczyć, przy użyciu dostępnych środków, ten przedmiot i miejsce jego odkrycia;

- 3) niezwłocznie zawiadomić o tym właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Dalej, zgodnie z ust. 5.: Po dokonaniu oględzin odkrytego przedmiotu wojewódzki konserwator zabytków wydaje decyzję:

- 1) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot nie jest zabytkiem;
- 2) pozwalającą na kontynuację przerwanych robót, jeżeli odkryty przedmiot jest zabytkiem, a kontynuacja robót nie doprowadzi do jego zniszczenia lub uszkodzenia;
- 3) nakazującą dalsze wstrzymanie robót i przeprowadzenie, na koszt osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej finansującej te roboty, badań archeologicznych w niezbędnym zakresie.

W sytuacji gdy wykonawca nie dostosuje się do zaleceń zawartych w art. 32. ust. 1., art. 115. ust. 1 mówi o dalszych konsekwencjach: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o odkryciu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem, a także nie wstrzymał wszelkich robót mogących uszkodzić lub zniszczyć znaleziony przedmiot i nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

W przypadku znalezienia zabytku archeologicznego ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami obliguje w takiej sytuacji do konkretnego zachowania. W artykule 33. ust. 1 czytamy: Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta).

Art. 35. ust. 1. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jasno rozstrzyga: Przedmioty będące zabytkami archeologicznymi odkrytymi, przypadkowo znalezionymi albo pozyskanymi w wyniku badań archeologicznych, stanowią własność Skarbu Państwa.

Osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda, jeżeli dopełniły one obowiązków wymienionych w ustawie (art. 34. ust. 1.).

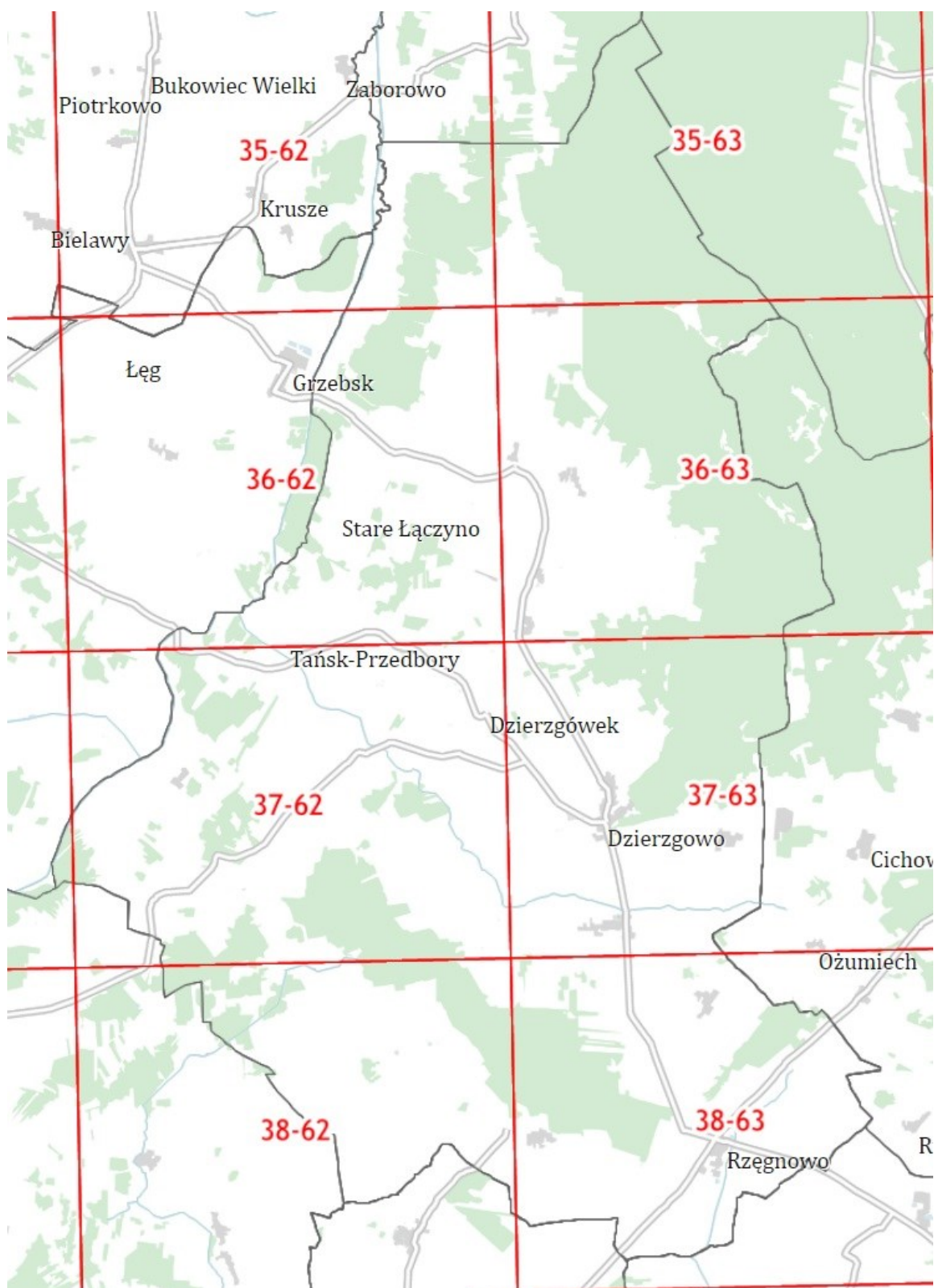
Art. 116. określa konsekwencje finansowe z niewywiązania się z art. 33. ust. 1.: Kto niezwłocznie nie powiadomił wojewódzkiego konserwatora zabytków lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) albo dyrektora urzędu morskiego o przypadkowym odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, a także nie zabezpieczył, przy użyciu dostępnych środków, tego przedmiotu i miejsca jego znalezienia, podlega karze grzywny. W ustępie 2. mowa jest o grzywnie w wysokości dwudziestokrotnego minimalnego wynagrodzenia na wskazany cel społeczny związany z opieką nad zabytkami.

Prowadzenie badań archeologicznych zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wymaga wcześniejszego uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Obowiązek ten, w odróżnieniu do zabytków nieruchomych i zabytków ruchomych, obejmuje nie tylko prowadzenie badań przy zabytkach archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków, lecz przy wszystkich obiektach spełniających definicję zabytku archeologicznego.

Gmina Dzierzgowo posiada gminną ewidencję zabytków archeologicznych. Karty adresowe opracowane zostały w 2018 r. Ewidencja została uzgodniona z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i przyjęta została Zarządzeniem Wójta nr 5/2019 Wójta Gminy Dzierzgowo z dnia 8 lutego 2019 r. W najbliższym czasie przewiduje się zaktualizowanie ww. ewidencji. Znajduje się w niej 78 stanowisk archeologicznych, w tym 2 wpisane do rejestru zabytków. Niemniej, stanowisko w miejscowości Garlino, 38-62/4 osada – wczesna epoka żelaza w rzeczywistości znajduje się na terenie Gminy Szydłowo i karta ta powinna zostać usunięta z GEZ.

Z dniem 4 października 2019 r. Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniono rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku.

Poniżej przedstawiono obszary AZP, które znajdują się na terenie gminy. Stwierdza się, że 9 obszarów AZP nachodzi na teren Gminy Dzierzgowo: 35-62, 35-63, 36-62, 36-63, 37-61, 37-62, 37-63, 38-62, 38-63. Należy zaznaczyć, że na obszarach AZP: 35-62, 35-63, 37-61, 37-63 nie odnotowano stanowisk archeologicznych z terenu Gminy Dzierzgowo. Wobec powyższego, na pozostałych 5 obszarach AZP zaewidencjonowano stanowiska archeologiczne.

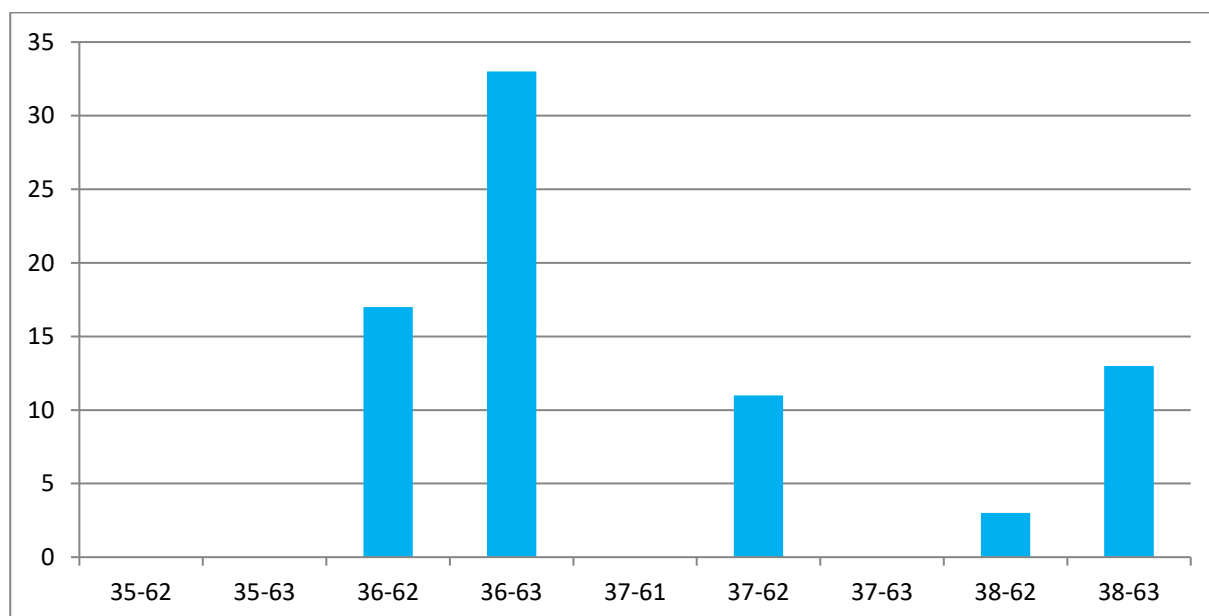

Ryc. 14. Obszary AZP na terenie Gminy Dzierzgowo

Źródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

Zgodnie ze Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Dzierzgowo, teren gminy nie został w całości przebadany metodą Archeologicznego Zdjęcia Polski, dlatego brak jest

dokładnych informacji o lokalizacji wszystkich występujących na powierzchni gminy stanowisk archeologicznych. Ich największą liczbę odnotowano na obszarze 36-63 (33) oraz 36-62 (17) i jest to ponad połowa wszystkich zaewidencjonowanych zabytków archeologicznych z terenu gminy. Znaczna liczba stanowisk znajduje się również na obszarze 38-63 (13) oraz obszarze 37-62 (11). Na obszarze 38-62 zaewidencjonowano 3 stanowiska archeologiczne. Największa liczba stanowisk archeologicznych zlokalizowana jest od rzeki Orzyc w okolicach Starego Łączyna w kierunku wschodnim rozciągającym się w pasie poprzez Pęcherze, Pobodze, Nowe Brzozowo, Stare Brzozowo skończywszy na miejscowości Brzozowo Łęg we wschodniej części gminy. W tym miejscu należy wspomnieć, iż lokalizacje osad wiązały się z dobrą ekspozycją terenu, klimatem, dostępnością wody, żyznością gleby, czyli elementami pozwalającym na zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych.

Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

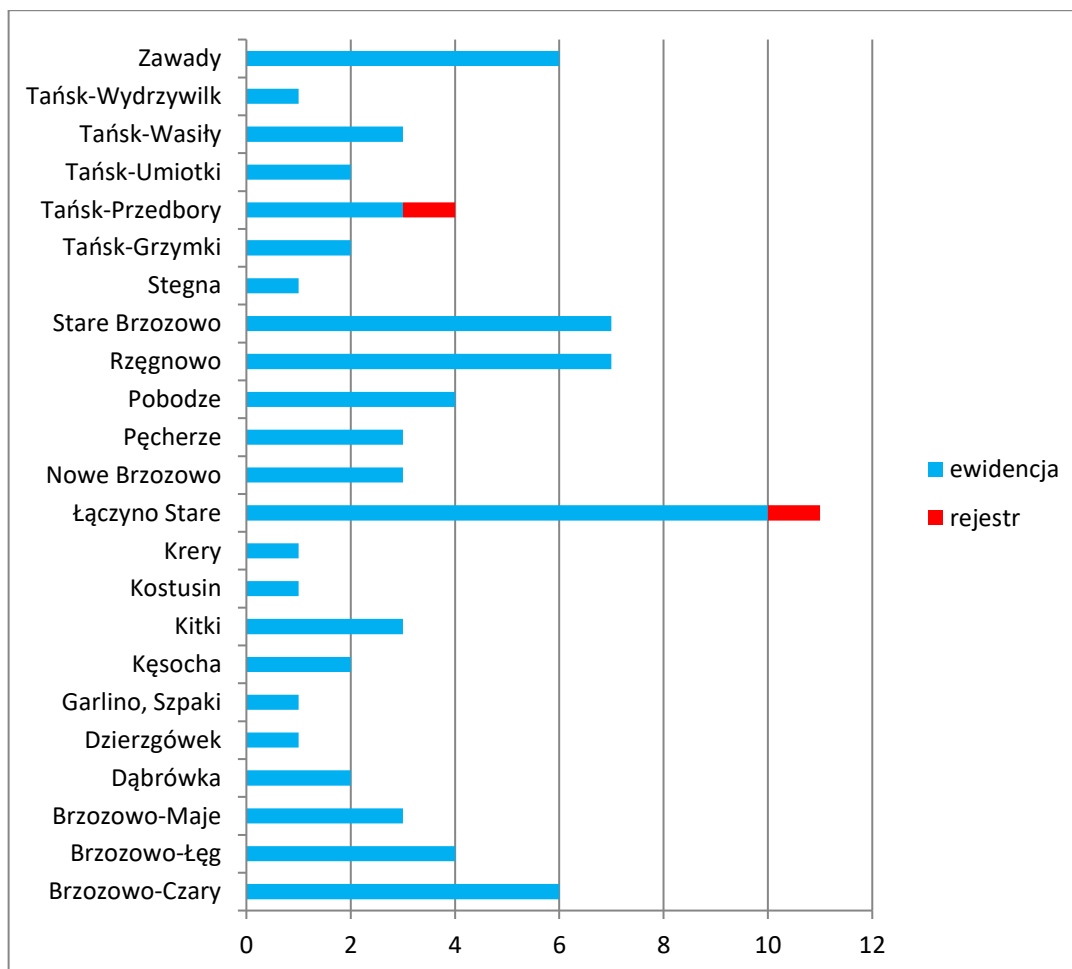
W ramach istniejącego zasobu archeologicznego stwierdzono zaewidencjonowanie następujących kategorii stanowisk archeologicznych, które wymieniono w poniższej tabeli. Z powyższego zestawienia wynika, że najwięcej odnotowano śladów osadnictwa – 67.

Tabela 3. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje

Lp.	Funkcja obiektu	Ilość
1	ślad osadnictwa	67
2	osada	27
3	cmentarzysko	11
4	punkt osadnictwa	10
5	wieś nowożytna	5
6	grodzisko	2
7	znalezisko luźne	1
8	skarb	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Na terenie 23 jednostek osadniczych odnotowano 77 stanowisk archeologicznych. Najwięcej stanowisk archeologicznych na terenie Gminy Dzierzgowo odnotowano w Starym Łączynie (11). W Starym Brzozowie i Rzęgnowie występuje po 7 stanowisk archeologicznych. Na obszarze pozostałych miejscowości nie odnotowuje się więcej, niż 7 stanowisk. W załączniku nr 2 przedstawiono wszystkie stanowiska archeologiczne z terenu gminy.

Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Na terenie Gminy Dzierzgowo znajdują się stanowiska wielokulturowe, tj. takie gdzie stwierdzono współwystępowanie pozostałości osadniczych z różnych okresów chronologicznych. Powyższa sytuacja dotyczy szczególnie stanowisk wymienionych w poniższej tabeli, gdzie zaewidencjonowano pozostałości śladów człowieka z różnych kultur i epok w sposób najwyraźniejszy i najbardziej rozpoznany.

Tabela 4. Stanowiska archeologiczne najbardziej wielokulturowe

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr w miejsc.	Nr na obsz.	Funkcja obiektu	Chronologia
1	Brzozowo-Czary	36-63	3	8	osada	kultura przeworska (okres wpływów rzymskich)
					ślad osadnictwa	wczesne średniowiecze (XII-XIII w.)
					ślad osadnictwa	późne średniowiecze/okres nowożytny
					ślad osadnictwa	okres nowożytny (XVII-XVIII w.)
2	Brzozowo-Łęg	36-63	3	25	ślad osadnictwa	epoka brązu-epoka żelaza
					ślad osadnictwa	starożytność
					ślad osadnictwa	późne średniowiecze
					ślad osadnictwa	okres nowożytny (XVI w.)

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

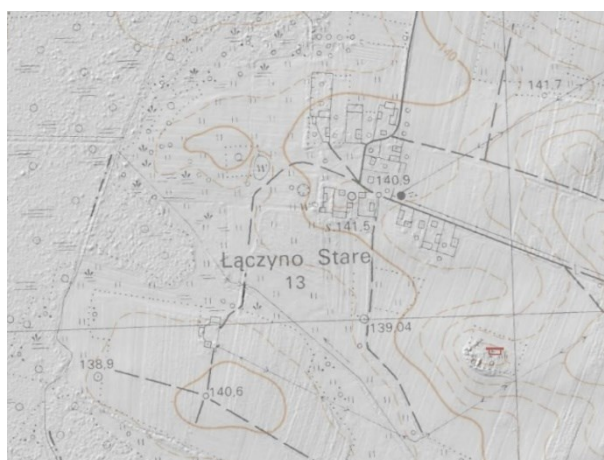
Na terenie Gminy Dzierzgowo znajdują się dwa stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. Ich krótka charakterystyka znajduje się w poniższej tabeli.

Tabela 5. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	AZP	Nr w miejsc.	Nr na obsz.	Funkcja obiektu	Chronologia	Wpis do rejestru zabytków
1	Stare Łączyno	36-62	1	4	cmentarzysko cmentarzysko cmentarzysko	wczesna epoka żelaza okres wpływów rzymskich wczesne średniowiecze	199/79- 786/68 WA
2	Tańsk-Przedbory	36-62	1	7	grodzisko	XI w.	213/79- 820/69 WA

Źródło: opracowanie własne na podstawie GEZ

Cmentarzysko w Starym Łączynie wpisane zostało do rejestru zabytków z dn. 20.11.1968 r. Znajduje się na stoku rozległej doliny pochodzenia lodowcowego, której dno jest zaakumulowane utworami rzecznyymi. Usytuowane jest w odległości ok. 300 m na południowy-wschód od centrum miejscowości. W 1974 r. A. Waluś odkrył trzy wczesnośredniowieczne groby szkieletowe oraz zniszczone pochówki kultury kurhanów zachodniobałtyckich. Stanowisko uznano na wyeksplorowane.

Ryc. 15. Lokalizacja cmentarzyska w Starym ŁączynieŹródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

Fot. 3. Cmentarzysko w Starym Łączynie

Źródło: fotografia własna

Grodzisko w miejscowości Tańsk-Przedbory wpisane zostało do rejestru zabytków z dn. 10.02.1969 r. Jego miejscowa nazwa to „kopiec”, znajduje się ok. 600 m na północny-zachód od najbardziej wysuniętych na północ zabudowań wiejskich. Położone jest na prawym brzegu rzeki Orzyc, w rejonie niedużego cypla wśród lasów i łąk. Lokalizację wybrano ze względu na dostępność Orzycy, która to była drogą handlową w średniowieczu. Stanowisko znajduje się na stoku rozległej doliny pochodzenia fluwioglacji, której dno jest zaakumulowane osadami rzecznyymi rzeki Orzyc. Wysokość grodziska sięga 4 m, posiada kształt płaskiego stożka, średnica u podstawy wynosi 45 m, a wierzchołka ok. 30 m. Grodzisko jest obecnie nieużytkiem z kilkoma drzewami w dolnej części wału.

Gród najprawdopodobniej nie funkcjonował długo w 1 poł. XI w. Istniały dwie fazy zabudowy zniszczone przez pożar. W nawarstwieniach poniżej wału podczas prac archeologicznych odnaleziono fragmenty starszej ceramiki niż z X wieku. Wg nowych ustaleń datowanie samego grodziska należy przyjąć na 2 poł. X – XII wiek.

Grodzisko znane było już w latach 30. XX w. Badania inwentaryzacyjne przeprowadzone zostały w 1952 r. przez J. Antoniewicza i M. Gozdowskiego. Weryfikacja miała miejsce w 1957 r., zaś badania sondażowe przeprowadzono w 1965 r. przez Ł. Olkowicz. W 1992 r. stanowisko zarejestrowano w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. Wykop sondażowy z 1965 r. przeprowadzono od strony południowo-zachodniej partii wewnątrz grodziska. Odsłonięto został 2 poziomy bruku kamiennego, które przykryte były warstwami spalenizny z elementami drewnianych konstrukcji. Odsłonięto także zarysy kilku obiektów, w tym 1 z paleniskiem. Odnaleziono zabytki ruchome, takie jak: fragmenty naczyń glinianych, żelazny nóż i kabłąk wiadra oraz kości zwierzęce.

Ryc. 16. Lokalizacja grodziska w miejscowości Tańsk-Przedbory

Źródło: www.mapy.zabytek.gov.pl

Fot. 4. Grodzisko w miejscowości Tańsk-Przedbory

Źródło: fotografia własna

W najbliższym czasie nie są przewidywane roboty budowlane, a także prace inwentaryzacyjne przy stanowiskach archeologicznych.

5.2.9. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie Gminy Dzierzgowo nie odnotowuje się zabytków ruchomych znajdujących się w ewidencji lub rejestrze Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, które gromadzone byłyby w zbiorach muzealnych. Nie występuje tu również izba regionalna, izba tradycji, czy inne miejsce, gdzie gromadzone byłyby historyczne eksponaty.

5.2.10. Dziedzictwo niematerialne

Narodowy Instytut Dziedzictwa definiuje dziedzictwo niematerialne jako tradycję, żywe niematerialne przejawy kultury odziedziczone po przodkach i przekazywane kolejnym pokoleniom, takie jak:

- tradycje i przekazy ustne między innymi bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe, zawołania pasterskie i handlowe, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne w tym tradycje muzyczne wokalne, instrumentalne i taneczne, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne;

- praktyki społeczno-kulturowe takie jak zwyczaje, rytuały i obrzędy doroczne, sytuacyjne i rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremoniały lokalne i środowiskowe, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich, sposoby składania życzeń, tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie na przykład meteorologia ludowa;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; tradycyjne sposoby leczenia; zamawiania miłosne i medyczne;
- wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Zgodnie z Konwencją UNESCO w sprawie dziedzictwa niematerialnego jego definicja brzmi następująco: „Niematerialne dziedzictwo kulturowe” oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Dla celów niniejszej Konwencji, uwaga będzie skierowana wyłącznie na takie niematerialne dziedzictwo kulturowe, które jest zgodne z istniejącymi instrumentami międzynarodowymi w dziedzinie praw człowieka, jak również odpowiada wymogom wzajemnego poszanowania między wspólnotami, grupami i jednostkami oraz zasadom zrównoważonego rozwoju.”

Również w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 6 ust. 2 przywoływane są zapisy dotyczące pośrednio dziedzictwa materialnego: „ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

Z terenu Gminy Dzierzgowo nie odnotowuje się wpisu na Krajową Listę Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego (85 wpisów-stan na styczeń 2024 r.) oraz krajowego rejestru dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego (10 wpisów-stan na styczeń 2024 r.). Z terenu nie odnotowano również żadnego produktu wpisanego do listy produktów tradycyjnych, który prowadzi Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Niemniej, na terenie Gminy Dzierzgowo występuje nieznaczną liczbą przykładów lokalnego dziedzictwa niematerialnego, które przedstawiono poniżej.

Pod względem przynależności regionalno-etnograficznej Gmina Dzierzgowo znajduje się w historycznych granicach Ziemi Ciechanowskiej zgodnie z niżej przedstawioną mapą regionów etnograficznych. Północno-zachodnią granicę regionu wyznacza rzeka Orzyc. Jednostka ta zaliczana była do Księstwa Mazowieckiego w czasie I Rzeczypospolitej. Podzielona była na 3 powiaty: ciechanowski, sąchocki oraz przasnyski, w którym znajdowały się ziemie z terenu obecnej Gminy Dzierzgowo.

Ryc. 17. Etnograficzna mapa Polski

Źródło: www.niezlomni.com

Potrawy regionalne

Na terenie Gminy Dzierzgowo nie występuje potrawa regionalna, która wpisana zostałaby na listę produktów tradycyjnych, którą prowadzi Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju. Nie wykształciła także się charakterystyczna potrawa bezpośrednio utożsamiana z terenem gminy. Niemniej, wiele różnych potraw przygotowywanych na obszarze Gminy Dzierzgowo związana jest z dziedzictwem kulinarnym Mazowsza. Bliżej im do okolic Mławy oraz przenikania zwyczajów kulinarnych z ziemi zawkrzeńskiej. Należy do nich zaliczyć zupełną śledziową spożywaną podczas kolacji wigilijnej oraz w piątki, zwaną również lokalnie pitosem. Inne lokalne potrawy charakterystyczne dla powiatu mławskiego to: bugaj (babka ziemniaczana), rosół z zielonych gąsek, czy gęś po mławsku.⁹

⁹ Na podstawie: Tradycja Mazowsza powiat mławski przewodnik subiektywny, L. Zygmier, Warszawa 2016, wyd. Mazowiecki Instytut Kultury

Koła Gospodyń Wiejskich

Na terenie Gminy Dzierzgowo działają Koła Gospodyń Wiejskich, które poprzez swoją działalność przyczyniają się do propagowania i promocji dziedzictwa niematerialnego gminy. Jednym z ich zadań jest kultywowanie tradycji ludowych. KGW inicjują wydarzenia kulturalne, zajmują się odnawianiem świetlic wiejskich, prowadzą zajęcia sportowe, warsztaty kulinarne, rękodzielnicze, itp. Zgodnie z Krajowym Rejestrem Kół Gospodyń Wiejskich, na terenie Gminy Dzierzgowo działa 5 KGW, które powstały w 2019 r.:

- Koło Gospodyń Wiejskich „Kreatywny Szumsk” w Szumsku, które liczy 34 osoby;
- Koło Gospodyń Wiejskich w Dobrogostach "Dobrogoszczanki", które liczy 35 osób;
- Koło Gospodyń Wiejskich „Dzierzgówek" w Dzierzgowku, które liczy 18 osób;
- Koło Gospodyń Wiejskich w Rzęgnowie, które liczy 12 osób;
- Koło Gospodyń Wiejskich Brzozowianki w Nowym Brzozowie, które liczy 24 osoby.

Historyczne trakty¹⁰

Ta grupa kultury wymaga uwagi, głównie z powodu tendencji do zanikania szlaków tracących na znaczeniu. Tymczasem są one ważne, jako dokumenty dawnych stosunków przestrzennych, jak również winny uzasadnić planowany rozwój osadnictwa i służyć organizacji ruchu turystycznego. Na terenie gminy bardzo dobrze zachował się przebieg głównych dróg wykształconych w okresie średniowiecza i nie uległ zasadniczym zmianom. Przebieg tych dróg podlega ochronie wraz z ewentualnym zadrzewieniem. Do zabytkowych dróg należą:

- Grudusk – Janowo, przez Szumsk i Dzierzgowo (jak się przypuszcza, to właśnie tą drogą na początku XIII w. przybyli Prusowie, którzy zajęli gród w Dzierzgowie);
- Dzierzgowo – Międzyłże – Cichowo – Krzynowłoga Mała;
- Brzozowo Łęg – Grabowo;
- Dzierzgowo – Wieczfnia Kościelna.

Podwójne nazewnictwo miejscowości

Nazwy własne wiosek, posiadające podwójne nazewnictwo są bardzo charakterystyczne dla Mazowsza i jego rozrodzonej drobnej szlachty. Zarówno wioski, jak i ich nazwy wywodzą się z jednego pnia – imienia czy nazwiska osadnika, który otrzymał ziemię, a poprzez podziały rodzinne i spadki powstało wiele osobnych wsi. Wioski te utrzymały główną nazwę rodzinną (podobnie jak herb), jednocześnie dla odróżnienia przyjmowały dodatkowe określenie majątku czy osady. Jako przykłady takiego procesu osadniczego mogą służyć nazwy całej grupy wiosek.¹¹

W Gminie Dzierzgowo wyróżnić można:

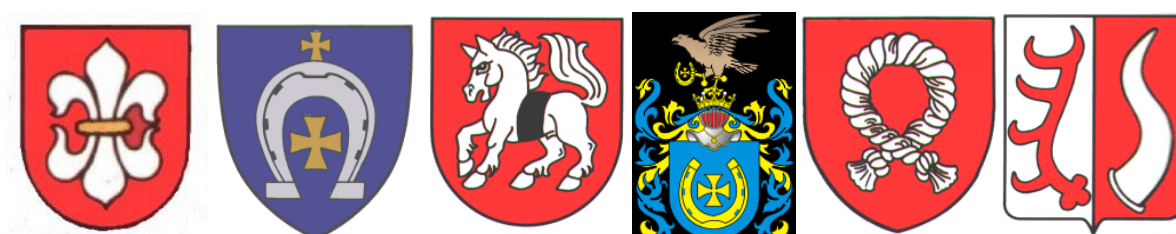
- Brzozowo-Czary, Brzozowo-Dąbrówka, Brzozowo-Łęg, Brzozowo-Maje, Brzozowo-Utraty;
- Tańsk-Choraże, Tańsk-Grzymki, Tańsk-Kęsocha, Tańsk-Kiernozy, Tańsk-Przedbory.

Herby

¹⁰ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Dzierzgowo, Tradycja Mazowsza powiat mławski przewodnik subiektywny, L. Zygmier, Warszawa 2016, wyd. Mazowiecki Instytut Kultury

¹¹ Tradycja Mazowsza powiat makowski przewodnik subiektywny, B. Kielak, Warszawa 2012, Mazowieckie Centrum Kultury i Sztuki Agencja Wydawnicza „Egros”

Gmina Dzierzgowo nie posiada własnego herbu. Na jej obszarze przez wieki zamieszkiwały różne rody identyfikujące swoją odrębność, majątność i pozycję szlachecką poprzez herby rodowe, które mogą być wzorcem do opracowania herbu Gminy Dzierzgowo. Poniżej przedstawiono herby znanych rodzin związanych z Dzierzgowem i okolicami. Kolejno przedstawiono herby: Gozdawa, Lubicz, Stary Koń, Jastrzębiec, Nałęcz i Rogala.

Ryc. 18. Herby rodów szlacheckich związanych z Gminą Dzierzgowo

źródło: materiały UG Dzierzgowo

W związku z przytoczonymi powyżej przykładami należy stwierdzić, że na obszarze Gminy Dzierzgowo elementy dziedzictwa niematerialnego występują nielicznie.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje w art. 7 następujące formy ochrony:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 2) uznanie za pomnik historii;
- 3) utworzenie parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na terenie Gminy Dzierzgowo nie odnotowuje się:

- wpisu na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznania za pomnik historii;
- utworzenia parku kulturowego, który może być utworzony na podstawie uchwały Rady Gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków w myśl art. 16, ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami precyzuje zapisy dotyczące rejestru zabytków w art. 9 oraz art. 10. Poniżej przytoczono najważniejsze zapisy odnoszące się do zabytków rejestrowych.

Art. 9 ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy.

Art. 10 ust. 1: Do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku.

W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Warszawie prowadzone są trzy rejestry zabytków:

Rejestr zabytków nieruchomych (księga A).

Rejestr zabytków ruchomych (księga B).

Rejestr zabytków archeologicznych (księga C).

Do rejestru zabytków ruchomych wpisano wyposażenie kościoła parafialnego w Dzierzgowie, a także nagrobek klasycystyczny i tablicę nagrobną znajdujące się na cmentarzu przykościelnym w Dzierzgowie. Szerszy opis znajduje się w podrozdziale 5.2.7 zabytki ruchome.

Do rejestru zabytków archeologicznych wpisano dwa stanowiska archeologiczne: cmentarzysko w Starym Łączynie oraz grodzisko w Tańsku-Przedbory.

Do rejestru zabytków nieruchomych wpisano 4 pozycje: kościół i cmentarz przykościelny w Dzierzgowie oraz parki podworskie w Dzierzgówku i Rzęnowie. Są to zarazem najcenniejsze zabytki nieruchome gminy.

Niżej przedstawione obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków powstały w różnych wiekach. Do najstarszych zabytków z terenu gminy należy wymienić kościół w Dzierzgowie wraz z cmentarzem przykościelnym, datowane na XVI w. Obiekty wpisane do rejestru zabytków znajdują się w 3 miejscowościach: Dzierzgowo (2), Dzierzgówek (1) i Rzęnowo (1). Łączny zasób zabytków rejestrowych liczonych pojedynczo to 4 obiekty: kościół i cmentarz przykościelny w Dzierzgowie oraz parki podworskie w Rzęnowie i Dzierzgówku.

Tabela 6. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt-funkcja pierwotna	Lokalizacja	Datowanie	Nr ewid. działki	Wpis do rejestru zabytków
1	Dzierzgowo	kościół PW. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny	ul. ks. Prymasa M. Dzierzgowskiego 2	XVI-XIX w.	150	wpis do rejestru zabytków pod nr A-122 z dn. 2.04.1962 r.
2	Dzierzgowo	cmentarz przykościelny	ul. ks. Prymasa M. Dzierzgowskiego 2	XVI w.	150	wpis do rejestru zabytków pod nr A-122 z dn. 2.04.1962 r.
3	Dzierzgówek	park dworski	39	k. XIX w.	328/3	wpis do rejestru zabytków pod nr A-260 z dn. 17.04.1992 r.
4	Rzęnowo	park podworski	94	poł. XIX w.	250/1	wpis do rejestru zabytków pod nr A-125 z dn. 2.04.1962 r.

Źródło: opracowanie własne

W poniższej tabeli przedstawiono charakterystykę zabytków rejestrowych. Z zestawienia wynika, że stan poszczególnych obiektów jest zróżnicowany. Najpilniejszych działań rewaloryzacyjnych wymaga park dworski w Dzierzgówku, który znajduje się we własności prywatnej. Pozostałe zabytki wpisane do rejestru są w dobrym lub bardzo dobrym stanie. Wszystkie obiekty rejestrowe chronione są również zapisami w MPZP.

Tabela 7. Charakterystyka obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków

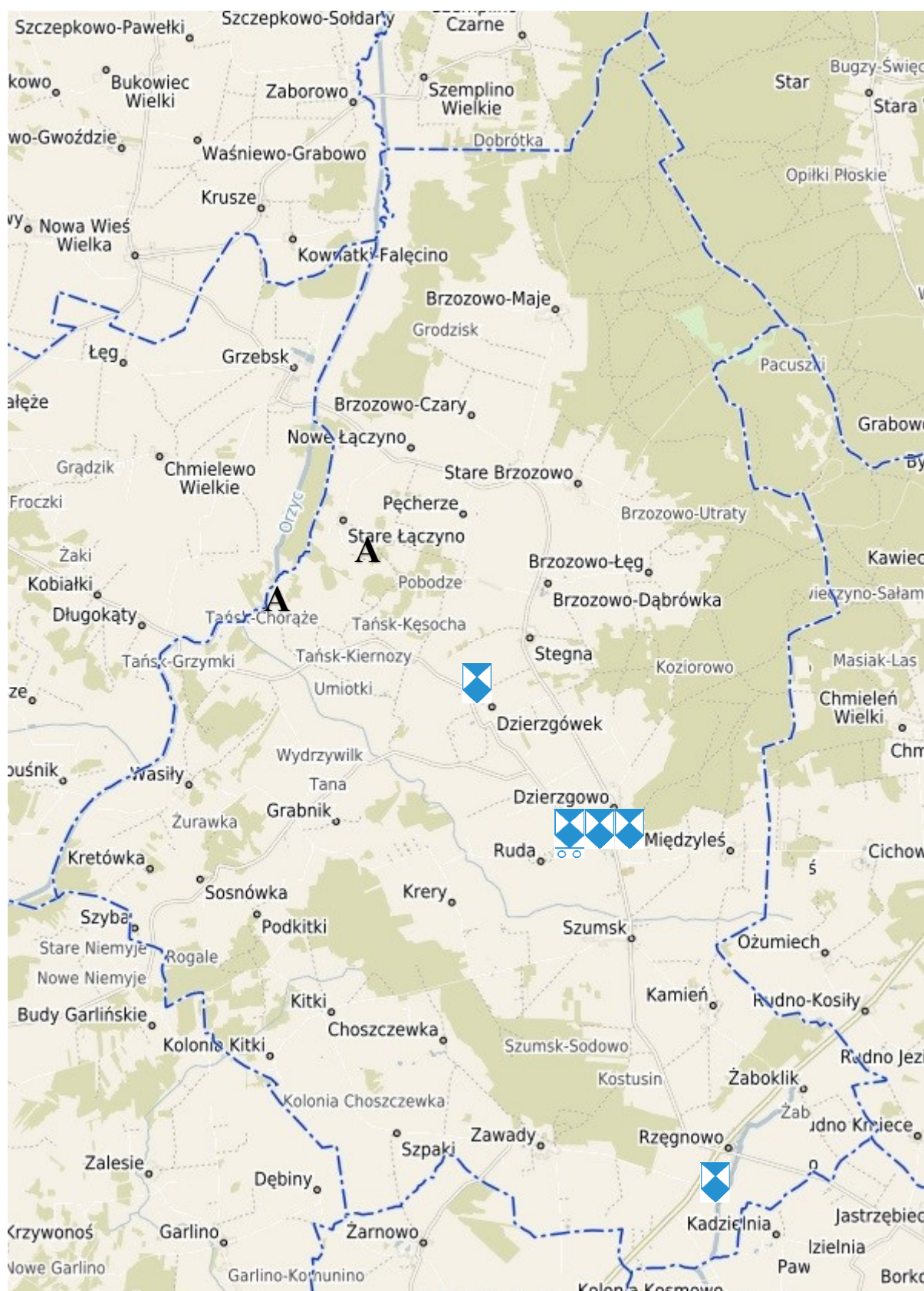
Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Stan zachowania	Właściciel	MPZP
1	Dzierzgowo	kościół PW. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny	bardzo dobry	Parafia pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Dzierzgowie	tak
2	Dzierzgowo	cmentarz przykościelny	bardzo dobry	Parafia pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Dzierzgowie	tak
3	Dzierzgówek	park dworski	dostateczny	Osoba prywatna	tak
4	Rzęnowo	park podworski	dobry	Gmina Dzierzgowo	tak

Źródło: opracowanie własne

W powyższej tabeli przedstawiono właścicieli obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Zgodnie z art. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, opieka nad zabytkiem sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Na poniższej rycinie przedstawiono przestrzenne rozmieszczenie zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, rejestrowych zabytków ruchomych oraz rejestrowych zabytków archeologicznych.

Ryc. 19. Lokalizacja zabytków wpisanych do rejestru zabytków

Źródło: opracowanie własne na podkładzie mapy www.dzierzgowo.e-mapa.net

W ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami znajdują się przepisy odwołujące się do ochrony zabytków rejestrowych: art. 118. ust. 1.: Kto bez pozwolenia umieszcza na zabytku wpisanym do rejestru: urządzenie techniczne, tablicę reklamową lub urządzenie reklamowe lub napis, podlega karze ograniczenia wolności albo grzywny.

Ponadto w ww. ustawie określono, iż w kompetencji Starostów jest umieszczenie na zabytku wpisanym do rejestru zabytków znaku informującego o tym, iż zabytek ten podlega ochronie. Z przeprowadzonej inwentaryzacji terenowej zabytków wpisanych do rejestru wynika, że znak ten nie jest umieszczony na żadnym obiekcie.

Każdy zabytek rejestrowy powinien być w odpowiedni sposób oznaczony. W tym zakresie regulują to przepisy zawarte w Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków.

Znak ten ma kształt pięciokątnej tarczy skierowanej ostrzem w dół, w górnej części napis: „ZABYTEK CHRONIONY PRAWEM” poniżej błękitna tarcza herbowa złożona z kwadratu i umieszczonego nad nim trójkąta. Błękitna Tarcza (Blue Shield) jest kulturowym odpowiednikiem Czerwonego Krzyża. Jest to symbol ochrony określony w Konwencji haskiej z 1954 r. (Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisana w Hadze dnia 14 maja 1954 r.). Zgodnie z zapisami Konwencji, znak Błękitnej Tarczy służy dla oznakowania obiektów kultury, aby zapewnić im ochronę przed atakiem w razie konfliktu zbrojnego. Autorem emblematu jest Polak, profesor Jan Zachwatowicz, w tamtym okresie Generalny Konserwator Zabytków, uczestnik Konferencji międzyrządowej w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podczas której została uchwalona Konwencja haska z 1954 r.¹²

Ryc. 20. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Źródło: Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania gminnego programu opieki nad zabytkami opieki jest gminna ewidencja zabytków.

¹² <http://www.mkidn.gov.pl/pages/blekitna-tarcza/pl/program-blekitnej-tarczy/znak-blekitnej-tarczy.php>

W art. 22 ww. ustawy określono kto jest odpowiedzialny za prowadzenie gminnej ewidencji zabytków i jakie obiekty powinny się w niej znaleźć. W związku z powyższym, to Wójt Gminy Dzierzgowo prowadzi Gminną Ewidencję Zabytków Gminy Dzierzgowo w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3)¹³ inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna ewidencja zabytków Gminy Dzierzgowo została zaktualizowana, nowe karty adresowe opracowano w sierpniu 2023 r. Ewidencja ta została przyjęta Zarządzeniem Wójta Gminy Dzierzgowo.

W gminnej ewidencji zabytków znajdują się 43 pozycje, w tym obiekty wpisane do rejestru zabytków. Figurują w niej również zabytki ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków. Gmina Dzierzgowo posiadała do tej pory gminną ewidencję zabytków architektury i budownictwa z 2018 r., która została uzgodniona z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków i przyjęta Zarządzeniem nr 5/2019 Wójta Gminy Dzierzgowo z dnia 8 lutego 2019 r. Rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniono rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Tym samym zmieniony został wzór karty adresowej gminnej ewidencji zabytku. Biorąc pod uwagę powyższe gminna ewidencja zabytków Gminy Dzierzgowo została zaktualizowana i dostosowana do obecnych wymogów prawnych. Stanowi ona podstawową wiedzę na temat zachowanego dziedzictwa materialnego gminy i zarazem jest najpełniejszym udokumentowanym katalogiem obiektów zabytkowych występujących w Gminie Dzierzgowo. Wszystkie nieruchomości zabytki ujęte w GEZ przedstawione zostały w załączniku nr 1.

Najważniejsze zmiany jakie zaszły od opracowania ostatniej wersji ewidencji:

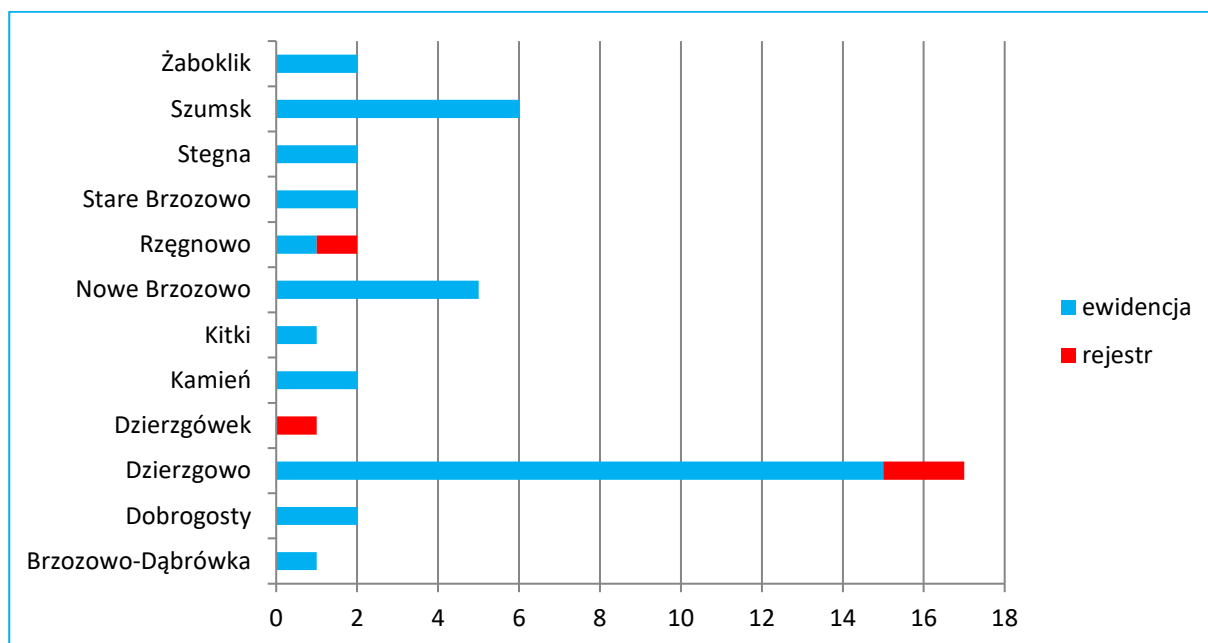
1. Opracowano nowe (zaktualizowane) karty GEZ;
2. Do GEZ włączono 1 nową kartę adresową, która wcześniej nie znajdowała się w GEZ - pomnik Tadeusza Kościuszki wraz z otoczeniem w Dzierzgowie.
3. Z GEZ wyłączono 2 karty adresowe: dom nr 1a w miejscowości Dobrogosty oraz dom nr 18 w miejscowości Kamień – obiekty te nie istnieją.
4. Wymieniono część stolarki okiennej domu nr 11 w miejscowości Brzozowo-Dąbrówka, domu nr 11 w miejscowości Szumsk, domu nr 64 w miejscowości Szumsk.
5. Prowadzone są całościowe prace remontowe przy budynku dawnej szkoły w miejscowości Dobrogosty.
6. Stan techniczny części obiektów się pogorszył, np.: dom w Dzierzgowie przy ul. W. Broniewskiego 37, dom w Dzierzgowie przy ul. Jagiellońskiej 15, dom w Nowym Brzozowie 10;
7. Wykonano metalowe balustrady ogrodzenia kapliczki w Dzierzgowie przy ul. Jagiellońskiej 21A.
8. Usunięto wejście główne domu w Dzierzgowie przy ul. T. Kościuszki 9.

¹³Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951)

9. Częściowo przekształcono historyczny charakter domów: Nowe Brzozowo 7, Nowe Brzozowo 17.

Biorąc pod uwagę powyższe wiadomości należy stwierdzić, iż część obiektów zabytkowych w wyniku działań renowacyjnych i konserwacyjnych ulegał poprawie, część utraciła historyczną stolarkę, czy uległa przekształceniom, zaś stan niektórych obiektów uległ pogorszeniu. W gminnej ewidencji zabytków zaszły zmiany w postaci nowych włączeń, jak i wyłączeń. W związku z powyższym przeprowadzenie aktualizacji GEZ było słuszne.

Na poniższym wykresie przedstawiono zabytki z gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości. Wynika z niego, że zdecydowanie najwięcej znajduje się ich w Dzierzgowie – 17. Drugą w kolejności miejscowością co do liczby obiektów zabytkowych jest Szumsk – 6 obiektów. W pozostałych miejscowościach liczba występujących zabytków nie przekroczyła 5. Liczba 43 zabytków ujętych w GEZ na terenie 12 jednostek osadniczych świadczy o zachowanym dziedzictwie materialnym na terenie gminy. Obiekty będące w GEZ charakteryzują się wartością historyczną ze względu na fakt, iż są to zazwyczaj obiekty historyczne lub upamiętniające, a także posiadają wartość artystyczną ze względu na liczne detale architektoniczne, co świadczy o ich wyjątkowości na tle pozostałego budownictwa wiejskiego gminy. Obiekty znajdujące się w GEZ (bez rejestru zabytków) datowane są głównie od 1900 do 1940 r.

Wyk. 3. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości

Źródło: opracowanie własne

Obiekty zabytkowe będące własnością Gminy Dzierzgowo

Struktura własnościowa obiektów zabytkowych ujętych w GEZ jest niejednokrotnie złożona. Gmina Dzierzgowo jest właścicielem obiektów wpisanych do rejestru zabytków, jak i ujętych w ewidencji, które przedstawiono w poniższej tabeli. Przy ww. obiektach prowadzone są sukcesywne prace mające na celu poprawę ich stanu.

Tabela 8. Obiekty zabytkowe należące do własności Gminy Dzierzgowo

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres	Czas powstania	Nr ewid, działki	Uwagi
1	Dzierzgowo	kapliczka przydrożna	ul. Jagiellońska 21A	1 ćw. XX w.	200	
2	Dzierzgowo	pomnik Tadeusza Kościuszki wraz z otoczeniem	ul. T. Kościuszki	1922 r., 1946 r.	302/10, 301/3	
3	Rzęgnowo	park podworski	94	poł. XIX w.	250/1	wpis do rejestru zabytków

Źródło: opracowanie własne

Poniżej przedstawiono charakterystykę obiektów najczęściej występujących w GEZ ze względu na ich funkcje.

Cmentarze

Zabytkowe cmentarze będące jednocześnie założeniami przestrzennymi (uporządkowanymi lub swobodnymi) stanowią wyraz przeszłości, są miejscem upamiętnienia przodków danej społeczności. Jako miejsca historyczne na stałe wpisały się w krajobraz danej miejscowości, są nośnikami tradycji i wierzeń. Od zawsze otaczane były czcią i powagą. Każdy cmentarz posiada swoją indywidualną formę ze względu na wielkość, rozplanowanie, położenie topograficzne, wykorzystane materiały oraz poszczególne elementy, takie jak: historyczne nagrobki, mogiły, grobowce, roślinność, rozplanowanie kwater, ogrodzenia z bramami, a także dodatkowe elementy jak krzyże, kostnice, czy kaplice cmentarne. W granicach cmentarzy sadzono drzewa, które niejednokrotnie wyznaczały ich granice oraz pozostałą charakterystyczną roślinność cmentarną, np. bluszcze. Zabytkowe nekropolie są nie tylko miejscem pochówku zmarłych, ale także świadkiem zachodzących przemian w sztuce sepulkralnej.

W gminnej ewidencji zabytków znajdują się 4 zabytkowe cmentarze. Jedynie cmentarz parafialny w Dzierzgowie jest cmentarzem czynnym. To jednocześnie największy cmentarz znajdujący się na terenie gminy. Znajduje się w zachodniej części Dzierzgowia na rozwidleniu dróg, co jest charakterystycznym elementem lokowania cmentarzy na Mazowszu. Znajduje się na nim kilka historycznych, XIX-wiecznych nagrobków oraz wyróżniająca się w architekturze gminy brama wraz z ogrodzeniem. W jednej zachowanej gazecie można odnaleźć informację, że ogrodzenie cmentarza parafialnego w Dzierzgowie powstało przy wspólnym wysiłku i ofiarności całej parafii. Parafianie zebrali 13 tys. zł gotówki, dostarczyli konie oraz robociznę przy wożeniu kamieni, częściowo kamienie ofiarowali bezpłatnie. Tym samym zwieziono ok. 1000 m³ kamieni. Budowa trwała od 6 maja do 31 października (najprawdopodobniej chodzi o rok 1937 – taki też jest datownik na bramie cmentarza). Prace murarskie prowadzili miejscowi mistrzowie – Wł. Rączka, J. Woźniak i K. Nowicki. Za prace betonowe odpowiedzialny był L. Artke – mistrz z Mławy.

Na uwagę zasługuje także przykościelny cmentarz w Dzierzgowie datowany na XVI w. Obecnie nie jest już czynny. Jedynym nagrobkiem który się tu znajduje jest nagrobek symboliczny ks. Modesta Chodubskiego, proboszcza dzierzgowskiego (zm. 1862 r.), pochowanego na cmentarzu powązkowskim

w Warszawie; żeliwny, późnoklasycystyczny, jako jedyny z terenu gminy wpisany do rejestru zabytków ruchomych.

Pozostałe 2 cmentarze to miejsca pocmentarne w Kitkach i Rzęgnowie datowane na 1 ćw. XX w. Są to dawne cmentarze wojenne znajdujące się z dala od zabudowań, gdzie nie odnotowuje się śladów pochówków. Miejsca te nie posiadają stałej opieki, ich stan należy ocenić jako zły.

Tabela 9. Zabytkowe cmentarze

Lp.	Miejscowość	Cmentarz	Lokalizacja	Czas powstania	Powierz. (ha)	Wpis do rejestru
1	Dzierzgowo	cmentarz przykościelny	ul. ks. Prymasa M. Dzierzgowskiego 2	XVI w.	0,2	tak
2	Dzierzgowo	cmentarz parafialny rzymskokatolicki	ul. T. Kościuszki	2 poł. XIX w.	2,2	nie
3	Kitki	miejsce pocmentarne		1 ćw. XX w.	b.d.	nie
4	Rzęgnowo	miejsce pocmentarne		1 ćw. XX w.	0,1	nie

Źródło: gminna ewidencja zabytków

Fot. 5. Cmentarz parafialny w Dzierzgowie

Źródło: fotografia własna

Parki

Zabytkowe założenia zieleni zakładane były tuż przy obiektach rezydencjonalnych. Stanowiły odskocznię od codzienności dla właścicieli majątków, były miejscem ukojenia i osobliwym spotkaniem z naturą. Założenia te projektowane były przez specjalistów, często musiały być wkomponowane w lokalną topografię, np. cieki wodne, wzniesienia, zbiorniki wodne, ciągi komunikacyjne. Częścią parków były aleje i szpalery wysadzone przy drogach prowadzących do dworu. Zachowane parki na stałe wpisały się w krajobraz danych miejscowości. Znajdujący się na obszarach parków starodrzew stanowi przykład zachowanych form historycznych roślinności, które są niezwykle cenne dla lokalnego mikroklimatu.

Na terenie Gminy Dzierzgowo zachowane zostały 2 parki dworskie, które ujęte zostały w GEZ. Ich ogólny stan ocenić należy jako dobry/dostateczny. Założenia te są odosobnionymi enklawami, ponieważ w ich pobliżu nie zachowały się dwory oraz zabudowania gospodarcze dawnych zespołów

folwarcznych. Oba zabytkowe założenia zieleni powstały w XIX w. i wpisane zostały do rejestru zabytków. Park w Rzęgnowie znajduje się we własności gminy, jest ogólnodostępny, na jego obszarze znajduje się plac zabaw oraz boisko piłkarskie. Z kolei park w Dzierzgowku należy do osób prywatnych. Jest całościowo ogrodzony siatką, nie jest ogólnodostępny.

Drzewa zaliczane do pomników przyrody występują w parku w Rzęgnowie. Są to 3 lipy drobnolistne o obwodach : 527 cm, 300 cm i 375 cm i wysokości 19 m oraz jesion wyniosły o obwodzie 310 cm i wysokości 21 m, a także klon pospolity o obwodzie 305 cm i wysokości 20 m.

Tabela 10. Parki

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Datowanie	Stan zachowania	Powierzchnia	Wpis do rejestru
1	Dzierzgowek	park dworski	k. XIX w.	dostateczny	ok. 2,5	tak
2	Rzęgnowo	park podworski	poł. XIX w.	dobry	ok. 4,0	tak

Źródło: opracowanie własne

Kapliczki

Kapliczki to obiekty kultu religijnego należące do obiektów małej architektury. Usytuowane są zazwyczaj przy skrzyżowaniach lub przy drogach głównych. Niejednokrotnie stoi za nimi burzliwa i długa historia. Budowane były w podzięce, np. za ocalenie podczas wojny lub były wyrazem pobożności fundatorów. Mieszkańcy poszczególnych wsi dbają o ich stan, gromadzą się i modlą się przy nich szczególnie w miesiącu maryjnym - maju. Mogą przybierać różne formy i kształty, jak i być wybudowane z różnych materiałów. Ich otoczeniem może być starannie dobrana roślinność, ogrodzenia, kolorowe wstążki, czy flagi.

Na terenie Gminy Dzierzgowo znajdują się 2 kapliczki przydrożne, które ujęte zostały w GEZ. Ich czas powstania szacuje się na przełom XIX i XX w. oraz 1 ćw. XX w. Ogólny stan ich zachowania należy określić jako dobry/bardzo dobry. W gorszym stanie jest kapliczka w Dzierzgowie, która wymaga prac renowacyjnych przy ceglanych elewacjach. Charakteryzowane obiekty nie są obiektami kubaturowymi, są to kapliczki wybudowane w formie słupkowej z wnękami o łuku pełnym w kondygnacji pierwszej i drugiej. Żadna kapliczka nie została wpisana do rejestru zabytków.

Tabela 11. Zabytkowe kapliczki

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Stan zachowania	Materiał
1	Dzierzgowo	kapliczka przydrożna	ul. Jagiellońska 21A	1 ćw. XX w.	dobry	cegła czerwona
2	Stare Brzozowo	kapliczka przydrożna	14	XIX/XX w.	bardzo dobry	biały tynk

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 21. Kapliczka przydrożna w Dzierzgowie

Źródło: fotografia własna

Pozycja rzęgnowska

Na terenie Gminy Dzierzgowo znajdują się 4 schrony znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Są to obiekty wybudowane z żelbetu na rzucie trapezu znajdujące się w 3 miejscowościach: Kamień, Szumsk oraz dwa schrony znajdujące się w bliskiej odległości w miejscowości Żaboklik. W najlepszym stanie jest schron w Szumsku, który został ogrodzony. Na jego czole znajduje się tablica upamiętniająca pamięć żołnierzy i oficerów 79 Pułku Piechoty, którzy walczyli w tym rejonie w dniach 1-4 IX 1939 r. broniąc granic Rzeczypospolitej. Stan pozostałych schronów należy ocenić na dostateczny. Schron w Kamieniu został porośnięty samosiewami i należałoby podjąć działania mające na celu ich usunięcie. Budowa schronów miała miejsce dopiero 12 sierpnia 1939 r. Prace budowlane wykonywali sami żołnierze, którzy nocowali w namiotach w rejonie robót. Prace odbywały się nawet w nocy, również w niedzielę i święta. Tzw. pozycja rzęgnowska rozciąga się na długości 6 km i obejmuje sześć schronów wzdłuż drogi Dzierzgowo–Rzęgnowo, wokół wzgórza Czubatka oraz wzdłuż drogi z Gruduska do Chorzel. Pozostałe dwa schrony znajdują się we wsi Ożumiech, gmina Krzynowłoga Mała. Pozostałości systemu obronnego powstałego w 1939 roku są świadkami bohaterskich bitew narodowych. Są to jednocześnie obiekty o dużej wartości historycznej, jak i mogą stać się ciekawą atrakcją turystyczną regionu.

Fot. 6. Schron w Szumsku

Źródło: fotografia własna

Budynki mieszkalne

Budynki mieszkalne stanowią ok 60% wszystkich obiektów zabytkowych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i jest to najliczniejsza grupa zabytków będących w GEZ pod względem funkcji. Są w sposób szczególny narażone na wszelkiego rodzaju przekształcenia, co związane jest z różną świadomością ich właścicieli w nawiązaniu do zachowania dziedzictwa materialnego, jakim są właśnie zabytkowe domy. Należy do nich zaliczyć m.in. zewnętrzne ocieplenie ścian, niewłaściwą wymianę stolarki okiennej i drzwiowej poprzez zastosowanie wtórnych rozmiarów oraz materiału, zakrywanie detali architektonicznych, rozbudowanie budynków – dodawanie nowych kondygnacji, przybudówki, nieumiejętne zmiany pokrycia dachowego. Powyższe przykłady odzwierciedlają swoje istnienie w rzeczywistości. Podczas inwentaryzacji terenowej natrafiono na kilka domów drewnianych, przy których dostawiono dobudówki, wymieniono historyczne elementy domów na współczesne, czy zmieniono podział (osiowość) domów. Na terenie Gminy Dzierzgowo budynki mieszkalne ujęte w GEZ to domy jednorodzinne, wybudowane w 1 ćw. XX w. lub w latach 30. XX w., zazwyczaj drewniane, chociaż zdarzają się obiekty wybudowane z cegły czerwonej, czy też domy otynkowane. Ustawione są głównie kalenicowo, rzadziej szczytowo względem drogi. W samym Dzierzgowie występuje kilka domów ustawionych szczytowo, które wybudowane zostały z drewna, zaś w części parterowej zostały otynkowane. Takie rozwiązania nie występują w pozostałych miejscowościach. Kolorystyka zabytkowych domów drewnianych jest czarna bądź brązowa, w większości przypadków farby pod wpływem promieni słonecznych już wyblakły. Z kolei kolorystyka tynków jest stonowana, dominuje kolor siwy. Zabytkowe domy z terenu Gminy Dzierzgowo posiadają głównie dachy dwuspadowe kryte eternitem. Występują również przykłady historycznych pokryć z blachy prostej – bardzo popularnej na Mazowszu, jak i współczesne pokrycia w postaci blachodachówek. Domy są zazwyczaj 1-kondygnacyjne, występują pojedyncze przypadki podwyższenia ścian poprzez tzw. ściankę kolankową. Z kolei w obiektach murowanych napotkać można wystawki (facjaty) kryte osobnymi daszkami. Charakteryzowane budynki wzniesione zostały na podmurówkach, w tym podmurówkach kamiennych, które niekiedy jeszcze nie zostały otynkowane. Zabytkowe budownictwo mieszkalne w Gminie Dzierzgowo to zazwyczaj niewielkie chałupy drewniane ze skromnym detalem architektonicznym. Jednakże w kilku obiektach zachowane zostały pierwotne stolarki (głównie okienne). Część budynków, takich jak plebania w Dzierzgowie, czy dom w Dzierzgowie przy ul. Jagiellońskiej 17 z 1939 r. posiadają bogaty detal i rozbudowane rozwiązania architektoniczne.

Fot. 7. Przykład historycznego budownictwa mieszkalnego w Dzierzgowie z 1 ćw. XX w.

Źródło: fotografia własna

Gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, a zatem mogą być z niej wyłączone, jak i włączane nowe obiekty.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

W podrozdziale wskazano zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, którymi są obiekty wpisane do rejestru zabytków. Obiekty te stanowią pewien wyróżnik na tle innych w przestrzeni gminnej, przez co ich identyfikacja nie stanowi większego problemu, szczególnie dla miejscowej społeczności. Zabytki te posiadają wysokie walory artystyczne i historyczne. Ich obecność na stałe wpisała się w krajobraz gminy, są dla niej charakterystyczne i niepowtarzalne, jednocześnie związane czasem, miejscem i otaczającą przestrzenią. Poniżej przedstawiono najważniejsze obiekty zabytkowe (zabytki wpisane do rejestru zabytków) z terenu gminy wraz z ich charakterystyką oraz aktualnymi fotografiami.

Dzierzgowo – kościół

Parafia w Dzierzgowie erygowana została w 1388 r. przez Ścibora z Radzymina, biskupa płockiego. Wzmianki o kościele i parafii pochodzą także z 1443 roku. Za czasów Mikołaja Nagórki i jego syna Pawła wybudowano nową świątynię, ok. 1516 r. W 1775 r. kolatorami kościoła byli: Leon Duczymiński, Stanisław Kluszewski, bracia Zaborowscy oraz Joanna Dzierzgowska. W tym samym roku odnotowuje się wezwanie kościoła jako pw. Wniebowzięcia Matki Boskiej i Wszystkich Świętych. Wiadomo także, że podczas wizytacji parafii w tym samym roku odnotowano 718 osób przystępujących do komunii, 370 dzieci niemogących jej przyjąć i 127 Żydów. Pleban Józef Majkowski posiadał wówczas kilka okolicznych pól. We wsi nie było szkoły, ani szpitala, czy schronienia dla ubogich, który spłonął przed wizytacją. W 1779, a później w 1851 r. kościół został odnowiony. W 1880 r. został powiększony o kaplicę od strony południowej oraz kruchtę od strony zachodniej. Wybudowano wówczas również wieżę. Wiadomo, że w 1882 r. kościół posiadał wnęki w szczycie, czarne cegły (zendrówki) ustawione były w skos, kościół był oszkarpowany, a wewnątrz znajdowała się tablica nagrobna Jakuba Tańskiego, dziedzica z Łęgu zmarłego w 1640 r. z herbami Nałęcz i Kościesza. W kościele znajduje się także epitafium Piotra Brzozowskiego oficera wojsk Królestwa Polskiego zmarłego w 1841 r. W 1886 r. nastąpiła ponowna konsekracja kościoła, którą przeprowadził bp Henryk Piotr Kossowski. Do dziś zachowały się obite blachą drzwi do zakrystii z XVI w. W czasie II wojny światowej kościół został uszkodzony, a następnie odrestaurowany. Polichromia wg projektu Wiktora Zina pochodzi z 1978 r.

Kościół w Dzierzgowie jest jedną z najbardziej okazałych świątyń późnogotyckich na terenie powiatu. Kościół wzniesiony w stylu późnogotyckim, orientowany, korpus salowy, założony na planie prostokąta z niewydzielonym prezbiterium zamkniętym ścianą prostą, murowany z cegły w układzie gotyckim, z użyciem zendrówki układanej na wzór rombów, oszkarpowany, posadowiony na kamiennym cokole, nakryty dachem dwuspadowym z blachy. Szczyty rozczłonkowane tynkowanymi blendami ze sterczynami, szczyt fasady z kruchtą z ostrołuczным okienkiem na osi. Od strony południowej dostawiona wieża i dwuosiowa kaplica otwarta do nawy dwiema arkadami. Wieża trójkondygnacyjna z uskokami, nakryta iglicowym hełmem wspartym na dwóch skrzyżowanych dwuspadowych daszkach. Od północy zakrystia z prostokątnym otworem okiennym w ostrołucznej płycinie.

Fot. 8. Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Dzierzgowie

Źródło: fotografia własna

Dzierzgowo – cmentarz przykościelny

Cmentarz położony na wzniesieniu, z centralnie ulokowanym kościołem z betonowym obejściem, założony na planie ośmioboku, ogrodzony metalowym, ażurowym ogrodzeniem na kamiennym cokole z ceglаныmi słupkami, z bramą główną na osi fasady i bramkami od strony północnej, wschodniej i południowej. Brama i bramki poprzedzone wielostopniowymi schodami. Na terenie cmentarza nagrobek symboliczny ks. Modesta Chodubskiego, proboszcza dzierzgowskiego (zm. 1862 r.), pochowanego na cmentarzu powązkowskim w Warszawie; żeliwny, późnoklasycystyczny. Przy ogrodzeniu szpalery lipowe.

Ze względu na miejsce spoczynku dawnych mieszkańców gminy, obszar ten wymaga szczególnego poszanowania. Posiada wartości historyczne i artystyczne o czym przypomina historyczny krzyż nagrobny, jedyny tego typu na terenie gminy. Miejsce to jest znakiem pamięci przeszłych pokoleń oraz ważny dla społeczności lokalnej na rzecz zachowania dla przyszłych pokoleń.

Fot. 9. Nagrobek ks. Modesta Chodubskiego na cmentarzu przykościelnym w Dzierzgowie

Źródło: fotografia własna

Dzierzgówek – park dworski

Park o charakterze krajobrazowym, z zachowanymi nasadzeniami liniowymi, układ komunikacyjny zatarty, zachowany starodrzew w części centralnej i północnej. Od strony południowej fragment alei wjazdowej. Obiekt zamknięty, brak możliwości wejścia na teren parku. Brak pomników przyrody.

Na terenie parku nie zachowały się żadne budynki dawnego folwarku. W 1927 r. majątek liczył ponad 300 ha. Właścicielem był wtedy Piechicki, który rozparcelował majątek. Po 1927 r. w majątku pozostało 50 ha. W 1948 r. właścicielka majątku – Jabłonowska, została zamordowana, a dwór znajdujący się w Dzierzgówku przeszedł w ręce jej rodziny. Został rozebrany w 1970 r. ze względu na zły stan techniczny. Wg spisu gatunków z 1981 na terenie parku najliczniej występowały:

- lipa drobnolistna – 64 szt.;
- klon pospolity – 50 szt.;
- grab pospolity – 48 szt.;
- wierzba biała – 10 szt.

Park reprezentuje historyczne, XIX-wieczne założenie zieleni urządzanej, przyrezydencjonalnej. Ze względu na występujące rozwiązania, obiekt posiada wartości artystyczne i historyczne unikalne w skali lokalnej, jest jednocześnie ostatnim świadkiem dworu, który nie został zachowany. Jest znakiem pamięci przeszłych pokoleń oraz ważny dla społeczności lokalnej na rzecz zachowania dla przyszłych pokoleń. To jeden z dwóch historycznych parków na terenie gminy dlatego też jego zachowanie leży w interesie społecznym.

Fot. 10. Park dworski w Dzierzgówku

Źródło: fotografia własna

Rzęgnowo – park podworski

Park o charakterze krajobrazowym, założony na planie prostokąta, z zachowanymi nasadzeniami liniowymi, z zacierającym się układem ścieżek, we wschodniej części staw i najcenniejsze okazy starodrzewu. Teren parku ogólnodostępny. Występują tu drzewa zaliczane do pomników przyrody: 3 lipy drobnolistne, jesion wyniosły oraz klon pospolity.

Wieś wzmiankowana jest już w XV w. W latach 1939-1963 nastąpiły zmiany w substancji architektonicznej, jak i drzewostanie parkowym. Po wojnie rozebrano budynki jakie się tu znajdowały, w tym dwór klasycystyczny z 1 poł. XIX w., spichlerz, stodoła i obora. Wg Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego z 1889 r. wieś w 1871 r. liczyła 321 osób, a w 1827 r. 6 domów i 61 mieszkańców.

Folwark Rzęgnowo posiadał wtedy 1123 morgów, w tym 508 gruntów ornych i ogrodów. Przy dworze oraz nad stawem rosły okazałe lipy. Ostatnim właścicielem folwarku był Mańkowski. Gospodarstwo liczyło wtedy 200 ha wraz z łąkami. Wg spisu gatunków z 1981 na terenie parku najliczniej występowały:

- lipa drobnolistna – 54 szt.;
- klon pospolity – 37 szt.;
- grab pospolity – 34 szt.;
- jesion wyniosły – 22 szt.

Park reprezentuje historyczne, XIX-wieczne założenie zieleni urządzonej przyrezydencjonalnej. Ze względu na występujące rozwiązania, obiekt posiada wartości artystyczne i historyczne unikalne w skali lokalnej, jest jednocześnie ostatnim świadkiem dworu, który nie został zachowany. Jest znakiem pamięci przeszłych pokoleń oraz ważny dla społeczności lokalnej na rzecz zachowania dla przyszłych pokoleń. To jeden z dwóch historycznych parków na terenie gminy dlatego też jego zachowanie leży w interesie społecznym.

Fot. 11. Park podworski w Rzęgnowie

Źródło: fotografia własna

VI. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY – ANALIZA SWOT

Ocenę stanu dziedzictwa kulturowego Gminy Dzierzgowo przeprowadzono za pomocą analizy SWOT, w której wskazano mocne i słabe strony, a także szanse i zagrożenia. Poniższe zapisy przedstawione w układzie tabelarycznym wynikają z analizy dokumentów programowych na szczeblu gminnym, inwentaryzacji terenowej oraz własnych wywodów i spostrzeżeń. Ogółem, jest to cały zbiór wniosków odnoszący się do zasobu kulturowego Gminy Dzierzgowo. Analiza SWOT ma na celu wyłonienie określonych założeń projektowych.

Tabela 12. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy

Szanse	Zagrożenia
1. Możliwość pozyskania środków europejskich z nowej perspektywy finansowej 2021-2027. 2. Możliwość finansowania prac konserwatorskich ze środków budżetu państwa. 3. Zmieniona ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, która wymusza opracowanie Planów ogólnych – zwiększona rola zabytków w procesie planowania. 4. Wykorzystanie potencjału zabytków rejestrowych. 5. Digitalizacja, cyfryzacja i transparentność materiałów dot. obiektów zabytkowych. 6. Uwzględnienie ochrony zabytków w dokumentach planistycznych gminy. 7. Współpraca z właścicielami obiektów zabytkowych. 8. Konsekwentna i długofalowa polityka na rzecz ochrony zabytków 9. Systematyczna praca nad dokumentacją związaną z zabytkami. 10. Wykorzystanie historii gminy do działań promocyjnych.	1. Wzrastające zadłużenie budżetu państwa mogące spowodować zmniejszenie finansowania działań na rzecz dziedzictwa kulturowego. 2. Przekształcenia obiektów zabytkowych. 3. Pogarszający się stan zabytków prowadzący do ich degradacji. 4. Wyludnianie się gminy powodujące zanikanie tradycyjnego krajobrazu wiejskiego. 5. Brak możliwości pozyskania dofinansowań na szczeblu powiatowym. 6. Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań przyrody: huragany, grad, burze, upały. 7. Uszkodzenie i zniszczenie zabytków w wyniku działań człowieka: podpalenia, rabunek, dewastacja. 8. Zawężony rynek specjalistów w dziedzinie renowacji i konserwacji zabytków, którzy występują głównie w dużych ośrodkach miejskich. 9. Kosztowne i rosnące wydatki na prace przy obiektach zabytkowych. 10. Niska świadomość mieszkańców na temat prowadzenia prac przy obiektach zabytkowych.
Mocne strony	Słabe strony
1. Występujące zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków. 2. Zachowane liczne budownictwo drewniane. 3. Bardzo dobry stan zabytkowego kościoła w Dzierzgowie, będący wizytówką gminy. 4. Zachowane historyczne cmentarze, nagrobki, rozplanowane ciągi komunikacyjne. 5. Zachowany system umocnień tzw. „pozycji rzęgowskiej”. 6. Licznie zachowane historyczne stolarki, głównie okienne w domach drewnianych. 7. Występujące stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków. 8. Krajobraz kulturowy gminy, tradycyjne budownictwo wiejskie, licznie występujące wsie o genezie średniowiecznej. 9. Zaktualizowana gminna ewidencja zabytków nieruchomości. 10. Przyjęta uchwała w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków położonych na terenie Gminy Dzierzgowo. 11. Licznie występujące zabytki ruchome. 12. Działające koła gospodyń wiejskich kultywujące zwyczaje ludowe.	1. Niezadowalający stan części obiektów zabytkowych, w sposób szczególny części drewnianych budynków mieszkalnych. 2. Brak opieki nad miejscami pocmentarnymi. 3. Licznie występujący eternit na dachach zabytkowych domów. 4. Brak informacji o zabytkach, dziedzictwie kulturowym i historii na stronie internetowej gminy. 5. Niewystarczające środki gminy na przyznanie dotacji celowych dla wszystkich potrzebujących zabytków. 6. Niezachowane zespoły folwarczne oraz obiekty rezydencjonalne – dwory. 7. Nieoznakowane zabytki rejestrowe. 8. Niezaktualizowany plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. 9. Częściowo nieaktualne zapisy w MPZP odnoszące się do obiektów zabytkowych. 10. Brak strategii rozwoju gminy i innych dokumentów programowych nawiązujących do dziedzictwa kulturowego gminy, w tym planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

13. Korzystne warunki do rozwoju turystyki, w tym turystyki opartej na historii i zachowanych elementach dziedzictwa materialnego.	11. Nieopracowany herb gminy stanowiący jej wizytówkę oraz będący nośnikiem wartości niematerialnych. 12. Nielicznie zachowane elementy dziedzictwa niematerialnego. 13. Brak Izby Pamięci, Izby Regionalnej będącej zbiorem dawnych przedmiotów, upamiętniających historyczne dziedzictwo gminy. 14. Nieliczne publikacje związane z gminą, jej historią i obiektami zabytkowymi. 15. Niewystarczający poziom wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego Gminy, wartości zasobu kulturowego, konieczności ochrony zabytków.
--	---

Źródło: opracowanie własne

VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Założenia projektowe zostały przedstawione w układzie: priorytet, kierunek działania, zadanie. Wypracowane priorytety są założeniem ogólnym, na który składają się kierunki działań. Kierunki działań podzielono na zadania. Zadania są ostatnim elementem hierarchicznej piramidy będąc jej najmniejszą częścią wskazując najbardziej szczegółowe prace. Priorytety, kierunki i zadania określono w podrozdziałach rozdziału 7.

W art. 4. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wskazano że ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Ponadto należy przypomnieć zapisy art. 87 ust.2 odwołujące się do celów GPOnZ:

- uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;

- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Dzięki zaangażowaniu władz gminy oraz pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami możliwe było wypracowanie założeń projektowych. Te opracowane zostały na podstawie analizy stanu dziedzictwa kulturowego gminy, analizy SWOT, dokumentów strategicznych i planistycznych gminy, diagnozie gminnej ewidencji zabytków, stanu poszczególnych obiektów, a także doświadczeń wypracowanych w zarządzaniu dziedzictwem kulturowym.

Zaproponowany spójny pakiet rozwiązań, jak i konkretnych zadań powinien przyczynić się do ogólnej poprawy stanu i wizerunku dziedzictwa kulturowego gminy. W sposób szczególny dotyczy to dziedzictwa niematerialnego i materialnego, w tym zabytków z terenu gminy.

Wyznaczone priorytety, kierunki działań, jak i same zadania nawiązują do wyznaczonych w poprzedniej edycji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2018-2021. Niemniej, część założeń zostało dodanych, usuniętych lub zmodyfikowanych, ze względu na obowiązujące uwarunkowania i potrzeby. Realizowane zadania, które w ostatnich latach przynosiły pozytywne efekty będą kontynuowane również w obecnej perspektywie czasowej.

7.1. Priorytety gminnego programu opieki nad zabytkami

Wypracowane priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami uwzględniają cele wymienione w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jednocześnie sformułowane zostały w perspektywie wieloletniej.

Wyznaczono następujące priorytety:

- 1. Rewaloryzacja i zachowanie dziedzictwa kulturowego**
- 2. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego**
- 3. Edukacja, partycypacja i promocja gminy w oparciu o jej historię i zabytki**

7.2. Kierunki działań gminnego programu opieki nad zabytkami

Określono długofalowe kierunki działań (wykraczające często ponad 4-letni okres obowiązywania Programu) wraz z oczekiwanymi rezultatami. Wyznaczono następujące kierunki działań Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo na lata 2024-2027:

- 1.1. Ochrona i odnowa obiektów zabytkowych**
- 1.2. Wzrost atrakcyjności dziedzictwa kulturowego**
 - 2.1 Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków**
 - 2.2 Uwzględnienie ochrony zabytków w programach i planach**
 - 2.3 Wsparcie na rzecz lokalnych społeczności**
- 3.1 Edukacja w zakresie ochrony dóbr kultury**
- 3.2 Współpraca z właścicielami zabytków**
- 3.3 Promocja**

7.3 Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

W ramach wyznaczonych kierunków działań wskazano zadania wyznaczone na 4 lata obowiązywania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo na lata 2024-2027. Zgodnie z art. 87 ust 5 z realizacji programu Wójt Gminy Dzierzgowo sporządzi co 2 lata sprawozdanie z realizacji programu i przedstawi je Radzie Gminy Dzierzgowo. W związku z powyższym zaproponowane zadania podzielono na 2 etapy. Pierwszy na lata 2024-2025, za który opracowane zostanie sprawozdanie z początkiem 2026 r. oraz drugi przypadający na lata 2026-2027. Sporządzenie sprawozdania będzie miało kluczowy wpływ na realizację pozostałych zadań w latach 2026-2027.

Zadania w okresie 2024-2025 będą miały głównie charakter przygotowawczy, zaś większość pozostałych zadań zrealizowana zostanie w latach 2026-2027. Dla części zadań wyznaczono 4-letni okres obowiązywania. Kolorem niebieskim zaznaczono okres realizacji, zaś kolor biały oznacza brak realizacji w danym etapie. W poniższej tabeli zaproponowano także kto będzie odpowiadał za wykonanie zadania. Nie jest to jednak podział obligatoryjny, ponieważ realizacja lub część realizacji danego zadania może odbyć się przy udziale/współudziale innych lub dodatkowych podmiotów, których nie można wskazać na obecnym etapie programowania. Niezmiernie ważnym jest współdziałanie władz gminy z jej jednostkami organizacyjnymi oraz pozostałymi osobami/podmiotami zaangażowanymi w realizację zadań.

Tabela 13. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami

Kierunki działań	Zadania	2024-2025	2026-2027	Realizator
Priorytet 1. Rewaloryzacja i zachowanie dziedzictwa kulturowego				
1.1 Ochrona i odnowa obiektów zabytkowych	1. Konserwacja i restauracja wystroju ruchomego kościoła w Dzierzgowie - barokowa ambona i klasyczny ołtarz boczny.			P
	2. Renowacja wieży kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Dzierzgowie.			P
	3. Prowadzenie prac pielęgnacyjnych i bieżących prac porządkowych w parku w Rzęgnowie.			UG
	4. Przeprowadzenie prac rewitalizacyjnych placu przed Urzędem Gminy oraz konserwacji pomnika Tadeusza Kościuszki.			UG
	5. Renowacja i konserwacja kapliczki przydrożnej w Dzierzgowie.			UG
	6. Wstawienie tablic informacyjnych o istnieniu miejsc pocmentarnych w Kitkach i Rzęgnowie.			UG, W
	7. Usunięcie eternitu, jako wtórnego materiału pokrywającego dachy.			Wł
	8. Aplikowanie z wnioskami o dofinansowanie w konkursach na remonty i konserwację zabytków.			UG
1.2. Wzrost atrakcyjności dziedzictwa kulturowego	1. Opracowanie projektu herbu gminy zgodnie z zasadami heraldyki.			UG
	2. Wyeksponowanie najważniejszych zabytków gminy poprzez atrakcyjne spoty filmowe.			UG
	3. Przeprowadzenie kwesty na rzecz ratowania historycznych nagrobków na cmentarzu w Dzierzgowie.			UG, P, W
	4. Podjęcie działań mających na celu oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków.			UG
Priorytet 2. Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego				
2.1. Prowadzenie gminnej ewidencji zabytków	1. Bieżąca aktualizacja Gminnej Ewidencji Zabytków.			UG
	2. Opracowanie nowych kart adresowych zabytków archeologicznych – aktualizacja.			UG
	3. Monitoring obiektów ujętych w GEZ.			UG
2.2. Uwzględnienie ochrony zabytków w programach i planach	1. Uwzględnienie ochrony zabytków w nowo opracowanych dokumentacjach.			UG
	2. Opracowanie Planu Ogólnego uwzględniającego ochronę zabytków.			UG
	3. Aktualizacja zapisów dotyczących obiektów zabytkowych w MPZP.			UG
	4. Wydawanie decyzji o warunkach zabudowy oraz decyzji o lokalizacji inwestycji celu publicznego z uwzględnieniem zapisów chroniących walory krajobrazowe i kulturowe.			UG
	5. Opracowanie i coroczna aktualizacja Planu Ochrony Zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.			UG
	6. Wykonanie sprawozdań z realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami.			UG
2.3. Wsparcie na rzecz lokalnych społeczności	1. Zapoczątkowanie działań mających na celu utworzenie Izby Regionalnej gromadzącej historyczne eksponaty z terenu gminy.			UG

	2. Gromadzenie materiałów archiwalnych (stare zdjęcia, mapy, publikacje, studia, itp.) dotyczących Gminy Dzierzgowo.			UG, GBP
	3. Wsparcie Kół Gospodyń Wiejskich krzewiących lokalne tradycje.			UG
	4. Wspieranie rozwoju agroturystyki.			UG
	5. Wsparcie rozwoju turystyki, w tym tworzenie ścieżek rowerowych w oparciu o występujące obiekty zabytkowe.			UG
Priorytet 3. Edukacja, partycypacja i promocja gminy w oparciu o jej historię i zabytki				
3.1. Edukacja w zakresie ochrony dóbr kultury	1. Włączenie tematyki ochrony dóbr kultury do zajęć szkolnych.			UG, Sz
	2. Organizacja wyjazdów tematycznych do miejsc o wysokich wartościach kulturowych.			UG, Sz
	3. Zamieszczenie na stronie internetowej gminy informacji o jej zabytkach, historii, ciekawostkach związanych z dawnymi zwyczajami i życiem codziennym mieszkańców.			UG
	4. Udział w szkoleniach, prelekcjach i wykładach związanych z rolą i ochroną dziedzictwa kulturowego dla pracowników Urzędu Gminy.			UG
	5. Organizacja konkursów fotograficznych, muzycznych, plastycznych, malarskich o tematyce związanej z historią gminy i jej zabytkami.			UG, Sz, GBP
3.2. Współpraca z właścicielami zabytków	1. Cykliczne udzielanie dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach wpisanych do rejestru i ujętych w GEZ.			UG
	2. Informowanie właścicieli zabytków o różnych możliwościach finansowania prac przy zabytkach.			UG
	3. Wprowadzenie ulg podatkowych dla właścicieli zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków, którzy dbają i opiekują się nimi.			UG
	4. Bieżący kontakt z właścicielami zabytków, informowanie o korzyściach płynących z posiadania obiektu zabytkowego.			UG
3.3. Promocja	1. Utworzenie zakładki „dziedzictwo kulturowe” na stronie internetowej gminy oraz sukcesywne zamieszczenie informacji o zabytkach, np. ich historia, ciekawostki, możliwości finansowania, bieżące aktualności związane z dziedzictwem kulturowym.			UG
	2. Opracowanie monografii Gminy uwzględniającej obiekty zabytkowe.			GBP
	3. Zaprojektowanie i wybudowanie planszy (tablicy) informującej o historii Dzierzgowo, a także plansz przy najważniejszych zabytkach gminy.			UG
	4. Organizacja imprezy przewodniej promującej Gminę z wykorzystaniem elementów dziedzictwa materialnego i niematerialnego.			UG
	5. Organizacja pozostałych imprez, wydarzeń, festynów, pikników rodzinnych, spotkań dla mieszkańców promujących historię gminy i jej dziedzictwo			UG

GBP – Gminna Bibliotek Publiczna,
UG – Urząd Gminy,
P – parafie,
Sz – szkoły z terenu gminy,
W – wolontariusze,
Wł – pozostali właściciele zabytków

VIII. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Realizacja Programu będzie się odbywać poprzez wskazane zadania gminy oraz pozostałych depozytariuszy na rzecz osiągnięcia priorytetów w nim przyjętych. Podstawę niniejszego instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawne i zawarte w nich regulacje dotyczące instrumentów prawno-ekonomicznych i finansów publicznych.

Zakłada się, że zadania określone w gminnym programie opieki nad zabytkami będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

1. instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych (np. uchwalanie planów, programów, dokumentów strategicznych, wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków);
2. instrumentów finansowych (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy, aplikowanie o dofinansowanie, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich lub krajowych oraz pożyczki, dotacje, subwencje, nagrody, a także stosowanie finansowania w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego);
3. instrumentów koordynacji (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich i powiatowych strategiach, planach zagospodarowania, programach opieki nad zabytkami, itp. oraz pomiędzy dokumentami własnymi gminy. Ponadto współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków, urzędem marszałkowskim, starostwem, parafią, jednostkami własnymi gminy, właścicielami zabytków, pozostałymi organizacjami związanymi z ochroną i opieką nad zabytkami oraz współpraca ze wszystkimi realizatorami przypisanymi do zadań w Programie);
4. instrumentów społecznych, poprzez działania edukacyjne, działania promocyjne, współdziałanie z lokalną społecznością, wsparcie na rzecz KGW, działania prowadzące do tworzenia nowych miejsc pracy związanych z zabytkami.
5. instrumentów kontrolnych (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego, sprawozdanie z realizacji Programu, opracowanie aktualizacji GPOnZ na lata 2028-2031).

IX. ZASADY OCENY REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

W art. 87 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Ustawodawca wymienił zadania związane z gminnym programem opieki nad zabytkami. Na podstawie ww. artykułu skonkretyzowano je poniżej na potrzeby niniejszego Programu.

Wójt Gminy Dzierzgowo sporządza na okres 4 lat Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo przyjmuje Rada Gminy Dzierzgowo, po uzyskaniu opinii Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Warszawie. Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo ogłaszany jest w Dzienniku

Urzędowym Województwa Mazowieckiego. Z realizacji Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Dzierzgowo Wójt Gminy Dzierzgowo sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy Dzierzgowo.

Wykonanie sprawozdania powinna poprzedzić ocena poziomu realizacji gminnego programu uwzględniająca:

- a) wykonanie zadań przyjętych do realizacji,
- b) koszt wykonania zadań;
- c) efektywność ich wykonania.

Poniżej wskazano przykładowe kryteria i wskaźniki oceny realizowanych zadań, które mogą być pomocne przy opracowaniu sprawozdania.

W ramach priorytetu **1.**

- liczba zabytków we własności gminy, które zostały poddane pracom remontowym i konserwacyjnym;
- liczba zabytków ogółem, które zostały poddane pracom remontowym i konserwacyjnym;
- liczba zamontowanych tablic informacyjnych na zapomnianych cmentarzach;
- liczba m³ zdjętego i zutylizowanego eternitu;
- liczba złożonych wniosków o dofinansowanie na prace remontowe i konserwatorskie przy obiektach zabytkowych;
- wartość otrzymanych dotacji na renowację zabytków;
- liczba obiektów zabytkowych oznakowanych niebiesko-białą tarczą;
- wartość zebranych datków na rzecz ratowania historycznych nagrobków.

W ramach priorytetu **2.**

- liczba zaktualizowanych kart stanowisk archeologicznych gminnej ewidencji zabytków;
- nowo opracowanych dokumentów, w których uwzględniono ochronę obiektów zabytkowych;
- liczba wydanych decyzji o warunkach zabudowy oraz decyzji o lokalizacji inwestycji celu publicznego konsultowanych z WKZ;
- liczba zgromadzonych materiałów archiwalnych związanych z Gminą Dzierzgowo;
- liczba wspartych KGW oraz gospodarstw agroturystycznych;
- liczba nowo utworzonych km ścieżek rowerowych;

W ramach priorytetu **3.**

- liczba godzin przeznaczona na zajęcia w szkołach o tematyce ochrony dóbr kultury;
- wartość finansowa przekazana na dotacje na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach wpisanych do rejestru i ujętych w GEZ;
- liczba wprowadzonych ulg podatkowych od zabytkowych nieruchomości;
- liczba zorganizowanych wycieczek do miejsc o wysokich wartościach kulturowych;
- liczba osób, które wzięły udział w konkursach nawiązujących do zabytków i historii gminy;
- liczba urzędników gminnych, którzy brali udział w szkoleniach, prelekcjach i wykładach związanych z rolą i ochroną dziedzictwa kulturowego;
- liczba osób, które odwiedziły stronę internetową gminy w zakładce „dziedzictwo kulturowe”;
- liczba nowo zamieszczonych materiałów w zakładce „dziedzictwo kulturowe”;

- liczba zaprojektowanych i wybudowanych plansz (tablic) informujących o historii Dzierzgowia, a także plansz przy najważniejszych zabytkach gminy;
- liczba zorganizowanych imprez związanych z dziedzictwem kulturowym gminy.

X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Niniejszy rozdział ma charakter informacyjny. Poniżej przedstawiono przykładowe możliwości finansowania wskazanych w podrozdziale 7.3. zadań z uwzględnieniem środków:

- publicznych (np. budżet państwa, budżety jednostek samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, środki Unii Europejskiej, inne źródła zagraniczne),
- prywatnych (osób fizycznych, fundacji, osób prawnych, kościelnych itp.).

W poszukiwaniu dofinansowania nie można ograniczać się wyłącznie do powszechnie znanych i dostępnych programów. Źródeł należy także szukać w ogłaszanych przez samorządy konkursach na realizację zadań z zakresu edukacji, kultury, promocji, w budżetach tzw. obywatelskich lub partycypacyjnych, a nawet w projektach społecznych dotyczących utworzenia np. klubów seniora, dziennych domów pobytu, przedszkoli, żłobków, gdzie w ramach cross-finansingu możliwe jest dostosowanie budynków, w tym zabytkowych do prowadzenia zajęć. Decydując się na złożenie wniosku, należy liczyć się z tym, że w każdym konkursie wniosków z podobnym zakresem działań wpływa dużo, a uzyskanie dofinansowania nie jest łatwe, m.in. ze względu na z góry przydzieloną alokację środków. Ponadto w zdecydowanej większości konkursów wymagany jest wkład własny. W związku z powyższym wnioskodawca z góry powinien zarezerwować określoną pulę środków.

Źródłami wsparcia działań w obszarze kultury w ramach budżetu państwa są:

- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków;
- programy MKiDN;
- Rządowy Program Odbudowy Zabytków;
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej;
- Wojewódzki Konserwator Zabytków;
- Fundusz Kościelny.

Wsparcie na zabytki prowadzą również jednostki samorządowe:

- środki własne gminy;
- Urząd Marszałkowski;
- Starostwo Powiatowe.

Na działania związane z ochroną i wykorzystaniem zabytków można pozyskać środki z wielu programów w ramach środków europejskich, m.in. takich jak:

- Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027;
- Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027.

Szczegółowe informacje o zasadach i kryteriach możliwości pozyskiwania ww. środków są dostępne na stronach internetowych poświęconych ww. źródłom finansowania. Poniżej scharakteryzowano najbardziej popularne programy pomocowe.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków

1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. Wpływami Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków są środki z administracyjnych kar pieniężnych, orzekanych od 1 stycznia 2018 r. na podstawie art. 107a-107d ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w trybie działu IVa Kodeksu postępowania administracyjnego. Wpływami do Funduszu są ponadto nawiązki zasądzone przez sąd w sprawach przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku (art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Wpłaty na Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków będą dokonywane na rachunek bankowy prowadzony przez Bank Gospodarstwa Krajowego. W latach 2018-2020 udzielono 56 dotacji na łączną kwotę 10 mln 440 tys. 400 zł.

Programy MKiDN 2024

Programy Ministra z zakresu kultury mają na celu dofinansowanie zadań o charakterze projektowym z wyłączeniem stałej działalności kulturalnej podmiotów. Skierowane są do instytucji kultury, organizacji pozarządowych, instytucji filmowych, szkół i uczelni wyższych, jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, kościołów i związków wyznaniowych oraz ich osób prawnych. Dzięki Programom Ministra wsparcie finansowe mogą otrzymać działania z zakresu kultury oraz ochrony dziedzictwa kulturowego i historycznego, obejmujące m.in. szeroko rozumianą edukację, działalność artystyczną, kulturę cyfrową, działania promujące czytelnictwo, a także projekty infrastrukturalne. W latach 2016-2023 w ramach Programów Ministra na cele kulturalne przekazanych zostało łącznie 3,1 mld zł. Na rok 2024 przewidziano nabory m.in. na następujące programy, które nawiązują do wyznaczonych zadań w programie:

- groby i cmentarze wojenne w kraju - celem programu jest wspieranie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, stanowiącymi materialne świadectwo kluczowych wydarzeń z historii Polski związanych z walką i męczeństwem, a także wspieranie prowadzenia działań naukowych upowszechniających wiedzę na temat tych wydarzeń;
- kultura ludowa i tradycyjna - celem programu jest wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania;
- miejsca pamięci i trwałe upamiętnienia w kraju - celem programu jest wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości;
- ochrona zabytków - celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. W edycji programu na 2024 r. planowane są dwa terminy naboru – do 31 października 2023 r. na prace planowane do wykonania w 2024 r. oraz do 31 marca 2024 r. na refundację prac, wykonanych w latach 2021-2023. Dokumentem wymaganym na etapie składania wniosku jest skan aktualnego na dzień składania wniosku pozwolenia właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków na prace, będące przedmiotem wniosku.

- ochrona zabytków archeologicznych - celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

Rządowy Program Odbudowy Zabytków

Rządowy Program Odbudowy Zabytków ma na celu odbudować blask zabytków w całej Polsce. Program realizowany jest poprzez promesy inwestycyjne udzielane przez BGK. Program skierowany jest do jednostek samorządu terytorialnego na bezzwrotne dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. W ramach ogłoszonego Naboru, Wnioskodawcy przysługuje prawo do złożenia maksymalnie dziesięciu wniosków o dofinansowanie, w limicie dofinansowania nieprzekraczającym dla każdego z wniosków 3 500 000 zł. Dofinansowanie z Programu może wynieść maksymalnie 98% wartości inwestycji, a minimalny wkład własny wynosi 2%. Wnioski będą mogły być składane w aplikacji Polski Ład udostępnionej przez BGK, w jednej z trzech kategorii:

- do 150 000 zł;
- do 500 000 zł;
- do 3 500 000 zł.

Wnioski o dofinansowanie składane są w formie elektronicznej przez aplikację BGK zamieszczoną na stronie internetowej www.bgk.pl. Z dniem 16.08.2023 r. zakończony został nabór wniosków w ramach drugiego naboru.

W ramach programu rządowego Polski Ład Gmina Dzierzgowo otrzymała następujące dotacje:

- konserwacja i restauracja wystroju ruchomego kościoła - barokowa ambona i klasyczny ołtarz boczny – kwota dofinansowania: 499 800,00 zł – edycja druga;
- renowacja wieży kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny – kwota dofinansowania: 700 000,00 zł – edycja druga.

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)

Oferta finansowania NFOŚiGW jest bardzo różnorodna, gdyż możliwość uzyskania dofinansowania obejmuje:

- środki krajowe;
- środki unijne;
- środki norweskie i EOG;
- System Zielonych Inwestycji – GIS;
- państwowe jednostki budżetowe;
- pomoc publiczną;
- wsparcie NFOŚiGW
- pomoc dla sektorów energochłonnych.

W ostatnich latach NFOŚiGW dofinansowywał prace związane z gruntowymi termomodernizacjami zabytkowych obiektów. Konkursy dotyczyły poprawy efektywności energetycznej w budynkach użyteczności publicznej, w tym budynków zabytkowych. Dofinansowania otrzymywały również projekty związane z rewaloryzacją cennych, zabytkowych założeń parkowych. Obecnie nie są prowadzone nabory, niemniej należy bacznie obserwować stronę internetową NFOŚiGW czy nabory

się nie pojawiły. W najbliższym czasie należy spodziewać się nowych konkursów ze względu na priorytetowe działania w obszarze zmian klimatycznych oraz nowych polityk energetycznych.

Fundusz Kościelny

Fundusz Kościelny stanowi wyodrębnioną pozycję w części 43. budżetu państwa - wyznania religijne oraz mniejszości narodowe i etniczne, w dziale 758 – różne rozliczenia, w rozdziale 75822 – Fundusz Kościelny, której dysponentem jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych. Maksymalna kwota udzielonej dotacji z Funduszu Kościelnego w roku 2024 nie powinna przekraczać 200.000,00 zł.

W projekcie ustawy budżetowej na rok 2024 zaplanowano 11.000.000,00 zł. Kościelne osoby prawne będą mogły ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na realizację w 2024 r. następujących zadań:

1. Konserwacja i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo, bądź orzecznictwo;
2. Wspomaganie kościelnej działalności charytatywno-opiekuńczej.

W ramach zadania 1 dotacje przeznaczone będą, co do zasady, na remonty i prace konserwatorskie zabytkowych obiektów sakralnych (w szczególności: remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, wodnej, kanalizacyjnej, odgromowej). W szczególnie uzasadnionych przypadkach może nastąpić finansowanie z Funduszu Kościelnego remontu ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: instrumenty muzyczne, dzwony) oraz stałych elementów wystroju wnętrz (takich jak np.: ołtarze, polichromie, freski, posadzki). Z Funduszu Kościelnego nie finansuje się co do zasady prac dotyczących otoczenia obiektu (takich jak np.: chodniki, ogrodzenia, trawniki).

Fundusze Europejskie dla Mazowsza 2021-2027

W ramach priorytetu V – Fundusze Europejskie dla wyższej jakości życia na Mazowszu (cel szczegółowy 4(vi) wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych) realizowane będą następujące typy projektów:

- rozwój infrastruktury do prowadzenia działalności kulturalnej ważnej dla edukacji i aktywności kulturalnej;
- turystyczne szlaki tematyczne i produkty turystyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych i kulinarnych).

Grupa docelowa: mieszkańcy WM, w tym osoby ze specjalnymi potrzebami, użytkownicy – odbiorcy, widzowie instytucji kultury, turyści.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 22 000 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych oraz 5 500 000,00 EUR w regionach lepiej rozwiniętych.

W ramach Priorytetu IX – Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim (cel szczegółowy 5(i) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach miejskich) realizowane będą następujące typy projektów:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;

- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

Grupa docelowa: interesariusze procesu rewitalizacji, zidentyfikowani w gminnych programach rewitalizacji, w tym m.in. mieszkańcy, właściciele, użytkownicy wieczności nieruchomości i podmioty zarządzające nieruchomościami, podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić działalność społeczną lub gospodarczą; JST i ich jednostki organizacyjne; organy władzy publicznej.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 30 000 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych oraz 11 000 000,00 EUR w regionach lepiej rozwiniętych.

W ramach Priorytetu IX – Mazowsze bliższe obywatelom dzięki Funduszom Europejskim (cel szczegółowy 5(ii) wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu społecznemu rozwoju społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki i bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie) realizowane będą następujące typy projektów:

- ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego;
- rewitalizacja obszarów zdegradowanych.

Grupa docelowa: interesariusze procesu rewitalizacji, zidentyfikowani w gminnych programach rewitalizacji, w tym m.in. mieszkańcy, właściciele, użytkownicy wieczności nieruchomości i podmioty zarządzające nieruchomościami, podmioty prowadzące lub zamierzające prowadzić działalność społeczną lub gospodarczą; JST i ich jednostki organizacyjne; organy władzy publicznej.

W ramach kodu 166. Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury planuje się przeznaczyć 31 387 000,00 EUR w regionach słabiej rozwiniętych.

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko 2021-2027

Niniejszy Program jest następcą Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko realizowanego w perspektywie finansowej 2014-2020. Jest to program europejski na lata 2021-2027 zarządzany na poziomie krajowym. Przyczyni się do rozwoju gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska oraz przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu. FENIKS wesprze również inwestycje transportowe oraz dofinansuje ochronę zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Budżet całego programu: 135 mld zł, wkład UE: 111,7 mld zł.

Dotację na zabytki będzie można uzyskać na renowację, konserwację, rewaloryzację i restaurację obiektów zabytkowych (w tym pomników) w przypadku gdy nie będą to pojedyncze interwencje, tylko stanowić będą część większego przedsięwzięcia, które wiąże rozwój kultury z rozwojem gospodarczym, włączeniem społecznym i innowacjami społecznymi w skali kraju, regionu lub skali lokalnej.

W ramach priorytetu 7. Kultura, działania 7.1 Infrastruktura kultury i turystyki kulturowej wskazano podstawowe informacje, m.in.:

- cel szczegółowy: EFRR.CP4.VI - Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu społecznym i innowacjach społecznych;
- instytucję pośredniczącą: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego;
- wysokość alokacji UE: 600 000 000,00 EUR;
- zakres interwencji: 166 - ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury;
- działania: obszar 1 - rozwój infrastruktury kultury (zabytkowej i niezabytkowej), obszar 2 - ochrona i podniesienie atrakcyjności turystycznej obiektów dziedzictwa kulturowego;

- typ beneficjenta: organizacje społeczne i związki wyznaniowe, administracja publiczna, przedsiębiorstwa, kościoły i związki wyznaniowe, jednostki samorządu terytorialnego, administracja rządowa;
- maksymalny % poziom dofinansowania UE w projekcie: 79,71%;
- maksymalny % poziom dofinansowania całkowitego wydatków kwalifikowalnych na poziomie projektu (środki UE + współfinansowanie ze środków krajowych przyznane beneficjentowi przez właściwą instytucję): 100%.

Konkurs „Zabytek Zadbany”

„Zabytek Zadbany” to konkurs o wieloletniej tradycji, już od 1975 r. promuje właścicieli i zarządców obiektów zabytkowych, którzy w sposób wzorowy prowadzą prace budowlane, konserwatorskie, rewaloryzacyjne i adaptacyjne, a także działają systematycznie na rzecz właściwego utrzymania zabytków zgodnie z najwyższymi standardami badawczymi i wykonawczymi. Ma na celu promocję właściwej opieki nad zabytkami – prowadzonych wzorowo prac badawczych, konserwatorskich, rewaloryzacyjnych i adaptacyjnych, a także systematycznych działań na rzecz właściwego utrzymania zabytków. Nadzór nad Konkursem w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Procedury konkursowe prowadzi Narodowy Instytut Dziedzictwa. Konkurs ma charakter otwarty i nieodpłatny, adresowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych. Zgłoszeń obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych mogą dokonywać ich właściciele, posiadacze i zarządcy, a także Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków lub konserwatorzy samorządowi oraz kierownicy delegatur Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków. Nagrodzeni i wyróżnieni otrzymują dyplomy Generalnego Konserwatora Zabytków i tablice „Zabytku Zadbanego” do oznakowania obiektów. Nagrodzone zabytki są prezentowane w dedykowanych wydawnictwach Narodowego Instytutu Dziedzictwa, przekazywanych właścicielom zabytków i przedstawicielom ogólnopolskiego środowiska konserwatorskiego. Od 2024 roku obowiązuje nowy regulamin konkursu. Istotną zmianą w regulaminie jest wprowadzenie kategorii „Zabytek dostępny”, która dedykowana jest pracom przeprowadzonym z uwzględnieniem rozwiązań służących przystosowaniu zabytków dla osób ze szczególnymi potrzebami. Warunkiem udziału w konkursie jest przesłanie kompletu dokumentacji zgłoszeniowej, zgodnie z Regulaminem konkursu opublikowanym na stronie nid.pl, w terminie do 14 lutego 2024 roku (decyduje data stempla pocztowego).

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków

Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków prowadzi nabory wniosków o przyznanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu państwa, będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Dla wnioskodawców starających się o dotację docelową obowiązujące jest Zarządzenie z dnia 23.10.2023r., w sprawie wprowadzenia Regulaminu naboru oraz przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu Państwa będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Ww. regulamin określa zasady i tryb postępowania przy ubieganiu się o dotację celową na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy

zabytku wpisanym do rejestru zabytków ze środków budżetu państwa będących w dyspozycji Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w tym:

- uprawnionych wnioskodawców;
- koszty kwalifikujące się do dofinansowania;
- warunki udzielania dotacji celowej;
- tryb naboru wniosków;
- kryteria oceny wniosków.

Aby ubiegać się o dofinansowanie należy założyć konto oraz zarejestrować się przez system Witkac. Wnioski można składać w wyznaczonych naborach.

W dniach 1-30 listopada 2023r. trwał nabór wniosków o dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do wykonania w roku 2024.

Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego

Z budżetu Województwa Mazowieckiego mogą być udzielane dotacje celowe na finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach, wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa mazowieckiego. Aby wziąć udział w naborze, należy złożyć wniosek wraz z załącznikami za pośrednictwem generatora wniosków w serwisie Witkac (www.witkac.pl). Podmiotem ubiegającym się o dotację może być każdy podmiot będący właścicielem bądź posiadaczem zabytku, jeżeli posiadanie oparte jest o tytuł prawny do zabytku, wynikający z użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego, albo stosunku zobowiązaniowego, zwany dalej "Wnioskodawcą". O dofinansowanie nie mogą ubiegać się jednostki organizacyjne, o których mowa w art. 72 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

XI. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ GMINĘ ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW

Zaplanowane w podrozdziale 7.3. zadania będą możliwe do wykonania od momentu przyjęcia uchwałą przez Radę Gminy niniejszego Programu do końca 2027 r.

Wdrażanie zadań odbędzie się w miarę dostępnych środków i nakładów pracy. Ich realizacja możliwa będzie poprzez zabezpieczenie określonych środków w budżecie gminy. Zadania inwestycyjne dotyczące ochrony zabytków (zabytków będących we własności gminy) powinny być wprowadzone do wieloletniego programu inwestycyjnego gminy. Wyznaczone w Programie zadania powinny być również uwzględnione w innych dokumentach strategicznych i planistycznych gminy. Część wyznaczonych zadań realizowana będzie przez specjalistów w postaci podmiotów zewnętrznych, którzy zostaną wybrani jako Wykonawcy w drodze obowiązujących przepisów prawa.

Art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wskazano na możliwość finansowania przez gminy prac przy obiektach zabytkowych: dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być

udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków.

Gmina Dzierzgowo posiada Uchwałę Nr 316/XLV/23 Rady Gminy Dzierzgowo z dnia 28.12.2023 roku w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub robot budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków położonych na terenie Gminy Dzierzgowo. Uchwała określa zasady udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków na terenie Gminy Dzierzgowo. Podmioty ubiegające o udzielenie dotacji składają wnioski do Wójta Gminy Dzierzgowo w terminie do 28 lutego roku kalendarzowego, w którym dotacja może być udzielona.

W uchwale Rady Gminy Dzierzgowo nr 315/XLV/23 z dnia 28.12.2023 roku (Uchwała Budżetowa Gminy Dzierzgowo na 2024 rok) w dziale 92120 Ochrona zabytków i opieka nad zabytkami zabezpieczono środki w wysokości 643 385,71 zł z czego 624 385,71 zł stanowi dotacja celowa przekazana z budżetu na finansowanie lub dofinansowanie zadań inwestycyjnych obiektów zabytkowych jednostkom niezaliczonym do sektora finansów publicznych (dotacja dla Parafii Rzymskokatolickiej w Dzierzgowie).

Do największych wyzwań w ramach obowiązującego okresu 2024-2027 należy zaliczyć następujące zadania priorytetowe:

1. Konserwacja i restauracja wystroju ruchomego kościoła w Dzierzgowie - barokowa ambona i klasyczny ołtarz boczny.
2. Renowacja wieży kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Dzierzgowie.
3. Prowadzenie prac pielęgnacyjnych i bieżących prac porządkowych w parku w Rzęgnowie.
4. Przeprowadzenie prac rewitalizacyjnych placu przed Urzędem Gminy oraz konserwacji pomnika Tadeusza Kościuszki.
5. Renowacja i konserwacja kapliczki przydrożnej w Dzierzgowie.

Szacuje się, że w ramach zadań własnych Gminy coroczna kwota na finansowanie zadań wskazanych w GPOnZ wyniesie ok. 10 000,00 – 20 000,00 zł brutto.

Zadania określone w Programie realizowane będą w zdecydowanej większości przez Gminę Dzierzgowo oraz w mniejszym stopniu w sposób pośredni lub bezpośredni przez pozostałych interesariuszy, do których w sposób szczególny zaliczyć należy:

- parafię pw. Wniebowzięcia NMP w Dzierzgowie;
- Gminną Bibliotekę Publiczną w Dzierzgowie;
- Starostwo Powiatowe w Mławie;
- Mazowiecki Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, Delegatura w Ciechanowie;
- właścicieli obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków;
- instytucje odpowiedzialne za przyznawanie dotacji na zabytki.

Wszelkie uzgodnienia dotyczące zabytków będą prowadzone z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Zaprezentowane w niniejszym programie informacje powinny zostać na nowo uwzględnione w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, studium uwarunkowań i kierunków

zagospodarowania przestrzennego, strategii rozwoju gminy, programie rewitalizacji oraz innych dokumentach o charakterze strategicznym i planistycznym gminy, w których podejmowana jest lub będzie tematyka dziedzictwa kulturowego.

XII. BIBLIOGRAFIA

Literatura:

1. Geografia regionalna Polski, J. Kondracki, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
2. Geografia osadnictwa, D. Szymańska, Warszawa 2009 r., Wyd. Naukowe PWN.
3. Mały słownik terminów plastycznych, K. Zwolińska, Z. Malicki, 1993 r., Warszawa, Wyd. Wiedza Powszechna.
4. Gmina Dzierzgowo Studium uwarunkowań w zakresie ochrony dóbr kultury, R. Małowiecki, Warszawa 2001.
5. Tradycja Mazowska powiat makowski przewodnik subiektywny, B. Kielak, Warszawa 2012, Mazowieckie Centrum Kultury i Sztuki Agencja Wydawnicza „Egros”.
6. Tradycja Mazowska powiat mławski przewodnik subiektywny, L. Zygmier, Warszawa 2016, wyd. Mazowiecki Instytut Kultury.

Strony internetowe:

www.dane.gov.pl
www.gov.pl
www.mapy.geoportal.gov.pl
www.wspolrzedne-gps.pl
www.igrek.amzp.pl
www.geoportal2.pl
www.bing.com
www.mapy.amzp.pl
www.mapy.zabytek.gov.pl
www.maps.arcanum.com
www.maps.mapywig.org
www.rejestr.io
www.niezlomni.com
www.nid.pl
www.mkidn.gov.pl
www.isap.sejm.gov.pl
www.samorzad.nid.pl
www.dzierzgowo.e-mapa.net
www.bip.dzierzgowo.pl
www.dzierzgowo.pl
www.mwkz.pl
www.mazovia.pl

XIII. SPISY

13.1. Spis tabel

Tabela 1. Liczba mieszkańców Gminy Dzierzgowo z podziałem na sołectwa i miejscowości	28
Tabela 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	48
Tabela 3. Zróżnicowanie stanowisk archeologicznych ze względu na określone funkcje	54
Tabela 4. Stanowiska archeologiczne najbardziej wielokulturowe	56
Tabela 5. Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków	56
Tabela 6. Obiekty zabytkowe wpisane do rejestru zabytków	63
Tabela 7. Charakterystyka obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków	64
Tabela 8. Obiekty zabytkowe należące do własności Gminy Dzierzgowo	69
Tabela 9. Zabytkowe cmentarze	70
Tabela 10. Parki	71
Tabela 11. Zabytkowe kapliczki	71
Tabela 12. Analiza SWOT uwzględniająca dziedzictwo kulturowe gminy	78
Tabela 13. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami	82

13.2. Spis rycin

Ryc. 1. Plakat informacyjny	9
Ryc. 2. Gmina Dzierzgowo na tle kraju	24
Ryc. 3. Gmina Dzierzgowo na tle gmin powiatu mławskiego	25
Ryc. 4. Miejscowości w Gminie Dzierzgowo	27
Ryc. 5. Okolice Dzierzgowo na mapie Królestwa z 1839 roku	32
Ryc. 6. Dobrogosty w 1931 r.	33
Ryc. 7. Dzierzgowo w 1931 r.	39
Ryc. 8. Dzierzgówek w 1931 r.	40
Ryc. 9. Nowe Brzozowo w 1931 r.	41
Ryc. 10. Rzęgnowo w 1931 r.	42
Ryc. 11. Stare Brzozowo w 1931 r.	43
Ryc. 12. Szumsk w 1931 r.	44
Ryc. 13. Historyczne centrum Dzierzgowo	47
Ryc. 14. Obszary AZP na terenie Gminy Dzierzgowo	53
Ryc. 15. Lokalizacja cmentarzyska w Starym Łączynie	56
Ryc. 16. Lokalizacja grodziska w miejscowości Tańsk-Przedbory	58
Ryc. 17. Etnograficzna mapa Polski	60
Ryc. 18. Herby rodów szlacheckich związanych z Gminą Dzierzgowo	62
Ryc. 19. Lokalizacja zabytków wpisanych do rejestru zabytków	65
Ryc. 20. Wzór znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków	66
Ryc. 21. Kapliczka przydrożna w Dzierzgowie	72

13.3. Spis wykresów

Wyk. 1. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na sektory AZP	54
Wyk. 2. Liczba stanowisk archeologicznych z podziałem na miejscowości	55
Wyk. 3. Liczba obiektów zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków z podziałem na miejscowości	68

13.4. Spis fotografii

Fot. 1. Zabytkowe wnętrze kościoła w Dzierzgowie	49
Fot. 2. Tablica nagrobna Salomei Suchodolskiej na elewacji kościoła w Dzierzgowie	49
Fot. 3. Cmentarzysko w Starym Łączynie	57
Fot. 4. Grodzisko w miejscowości Tańsk-Przedbory	58
Fot. 5. Cmentarz parafialny w Dzierzgowie	70
Fot. 6. Schron w Szumsku	72
Fot. 7. Przykład historycznego budownictwa mieszkalnego w Dzierzgowie z 1 ćw. XX w.	73
Fot. 8. Kościół pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Dzierzgowie	75
Fot. 9. Nagrobek ks. Modesta Chodubskiego na cmentarzu przykościelnym w Dzierzgowie	75
Fot. 10. Park dworski w Dzierzgówku	76
Fot. 11. Park podworski w Rzęgnowie	77

XIV ANEKSY

Załącznik 1. Nieruchome zabytki architektury i budownictwa ujęte w gminnej ewidencji zabytków

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi
1	Brzozowo-Dąbrówka	dom	11	1 ćw. XX w.	
2	Dobrogosty	budynek szkoły	3	1 ćw. XX w.	
3	Dobrogosty	budynek gospodarczy	3	1 ćw. XX w.	
4	Dzierzgowo	dom	ul. W. Broniewskiego 11	1 ćw. XX w.	
5	Dzierzgowo	dom	ul. W. Broniewskiego 19	1 ćw. XX w.	
6	Dzierzgowo	dom	ul. W. Broniewskiego 24	1 ćw. XX w.	
7	Dzierzgowo	dom	ul. W. Broniewskiego 37	1 ćw. XX w.	
8	Dzierzgowo	dom	ul. W. Broniewskiego 39	1 ćw. XX w.	
9	Dzierzgowo	kościół PW. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny	ul. ks. Prymasa M. Dzierzgowskiego 2	XVI-XIX w.	wpis do rejestru zabytków pod nr A-122 z dn. 2.04.1962 r.
10	Dzierzgowo	cmentarz przykościelny	ul. ks. Prymasa M. Dzierzgowskiego 2	XVI w.	wpis do rejestru zabytków pod nr A-122 z dn. 2.04.1962 r.
11	Dzierzgowo	plebania	ul. ks. Prymasa M. Dzierzgowskiego 4	1897 r.	
12	Dzierzgowo	dom	ul. Jagiellońska 15	1 ćw. XX w.	
13	Dzierzgowo	dworek	ul. Jagiellońska 17	1939 r.	
14	Dzierzgowo	kapliczka przydrożna	ul. Jagiellońska 21A	1 ćw. XX w.	
15	Dzierzgowo	pomnik Tadeusza Kościuszki wraz z otoczeniem	ul. T. Kościuszki	1922 r., 1946 r.	dodatkowe ujęcie w GEZ
16	Dzierzgowo	dom	ul. T. Kościuszki 6	1 ćw. XX w.	
17	Dzierzgowo	dom	ul. T. Kościuszki 8	XIX/XX w.	
18	Dzierzgowo	dom	ul. T. Kościuszki 9	1 ćw. XX w.	
19	Dzierzgowo	cmentarz parafialny rzym-kat	ul. Polna	2 poł. XIX w.	województwa ewidencja zabytków dawniej wskazano przy ul. Kościuszki
20	Dzierzgowo	dom	ul. Krzynowłodzka 2	1 ćw. XX w.	
21	Dzierzgówek	park dworski	39	k. XIX w.	wpis do rejestru zabytków pod nr A-260 z dn. 17.04.1992 r.
22	Kamień	dom	17	1 ćw. XX w.	

Lp.	Miejscowość	Obiekt funkcja pierwotna	Adres	Datowanie	Uwagi
23	Kamień	schron żelbetowy		1939 r.	wojewódzka ewidencja zabytków
24	Kitki	miejsce pocmentarne		1 ćw. XX w.	
25	Nowe Brzozowo	dom	5	1 ćw. XX w.	
26	Nowe Brzozowo	dom	7	1 ćw. XX w.	
27	Nowe Brzozowo	dom	10	1 ćw. XX w.	
28	Nowe Brzozowo	dom	13	I. 30-te XX w.	
29	Nowe Brzozowo	dom	17	I. 30-te XX w.	
30	Rzęnowo	park podworski	94	poł. XIX w.	wpis do rejestru zabytków pod nr A-125 z dn. 2.04.1962 r.
31	Rzęnowo	miejsce pocmentarne		1 ćw. XX w.	
32	Stare Brzozowo	dom	1	1 ćw. XX w.	
33	Stare Brzozowo	kapliczka przydrożna	14	XIX/XX w.	
34	Stegna	dom	4	1 ćw. XX w.	
35	Stegna	dom	6	ok. 1930 r.	
36	Szumsk	dom	9	I. 20, 30-te XX w.	
37	Szumsk	dom	11	I. 20, 30-te XX w.	
38	Szumsk	dom	64	I. 20, 30-te XX w.	
39	Szumsk	dom	66	ok. 1930 r.	
40	Szumsk	dom	67	ok. 1930 r.	
41	Szumsk	schron żelbetowy		1939 r.	wojewódzka ewidencja zabytków
42	Żaboklik	schron żelbetowy		1939 r.	wojewódzka ewidencja zabytków
43	Żaboklik	schron żelbetowy		1939 r.	wojewódzka ewidencja zabytków

Źródło: Gminna ewidencja zabytków

Załącznik 2. Nieruchome zabytki archeologiczne – stanowiska archeologiczne

Lp.	Miejscowość	Nr stanowiska	Funkcja	Datowanie
1	Brzozowo-Czary	36-63/3	osada	okres wpływów rzymskich
2	Brzozowo-Czary	36-63/7	ślady osadnictwa ślady osadnictwa	późne średniowiecze okres nowożytny (XVI-XVIII w.)
3	Brzozowo-Czary	36-63/8	osada śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich średniowiecze (XII-XIII w.) późne średniowiecze/ okres nowożytny okres nowożytny (XVII-XVIII w.)
4	Brzozowo-Czary	36-63/9	śląd osadnictwa osada wieś nowożytna	epoka brązu-epoka żelaza okres wpływów rzymskich okres nowożytny (XVI-XVIII w.)
5	Brzozowo-Czary	36-63/11	osada ślady osadnictwa	okres wpływów rzymskich okres nowożytny (XVI-XVIII w.)
6	Brzozowo-Czary	36-63/12	ślady osadnictwa ślady osadnictwa	późne średniowieczne okres nowożytny (XVI w.)
7	Brzozowo-Łęg	36-63/23	ślady osadnictwa ślady osadnictwa	epoka brązu-epoka żelaza późne średniowiecze
8	Brzozowo-Łęg	36-63/24	śląd osadnictwa	okres nowożytny (XVI w.)
9	Brzozowo-Łęg	36-63/25	śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu-epoka żelaza starożytność późne średniowiecze okres nowożytny (XVI w.)
10	Brzozowo-Łęg	36-63/31	śląd osadnictwa osada	późne średniowiecze/okres nowożytny okres nowożytny (XVII-XVIII w.)
11	Brzozowo-Maje	36-63/4	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późne średniowiecze okres nowożytny(XVI-XVIII w.)
12	Brzozowo-Maje	36-63/5	wieś nowożytna	późne średniowiecze/okres nowożytny (XV-XVI w./XVI-XVIII w.)
13	Brzozowo-Maje	36-63/6	ślady osadnictwa	okres nowożytny
14	Dąbrówka	36-63/32	śląd osadnictwa	okres nowożytny (XVI w.)
15	Dąbrówka	36-63/33	śląd osadnictwa	okres nowożytny
16	Dzierzgówek	37-62/8	punkt osadnictwa punkt osadnictwa	wczesna epoka żelaza XIV-XVI w.
17	Garlino, Szpaki	38-62/3	osada	epoka brązu
18	Kęsocha	36-62/5	cmmentarzysko	wczesna ep. żelaza
19	Kęsocha	36-62/6	cmmentarzysko	wczesne średniowiecze
20	Kitki	37-62/9	punkt osadnictwa punkt osadnictwa punkt osadnictwa	wczesna epoka żelaza średniowiecze XVII-XIX w.
21	Kitki	38-62/1	cmmentarzysko cmmentarzysko cmmentarzysko	halsztat okres rzymski IV w. wczesne średniowiecze
22	Kitki	38-62/2	osada	wczesna epoka żelaza
23	Kostusin	38-63/1	znalezisko luźne	neolit (?)
24	Krery	37-62/10	punkt osadnictwa	średniowiecze
25	Łączyno Stare	36-62/4	cmmentarzysko cmmentarzysko cmmentarzysko	wczesna ep. żelaza okres wpływów rzymskich wczesne średniowiecze
26	Łączyno Stare	36-62/29	osada osada	wczesna epoka żelaza XVI-XVIII w.
27	Łączyno Stare	36-62/30	śląd osadnictwa	XIV-XVI w.

28	Łączyno Stare	36-62/31	osada	wczesna epoka żelaza
29	Łączyno Stare	36-62/32	osada	wczesna epoka żelaza
30	Łączyno Stare	36-62/33	osada	wczesna epoka żelaza
31	Łączyno Stare	36-62/34	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza XVI-XVIII w.
32	Łączyno Stare	36-62/35	śląd osadnictwa	okres wpływów rzymskich
33	Łączyno Stare	36-62/36	śląd osadnictwa	XIV-XV w.
34	Łączyno Stare	36-62/37	osada śląd osadnictwa	wczesna epoka żelaza XVI-XVIII w.
35	Łączyno Stare	36-62/38	osada	wczesna epoka żelaza
36	Nowe Brzozowo	36-63/1	grodzisko	średniowiecze
37	Nowe Brzozowo	36-63/2	skarb	wczesne średniowiecze
38	Nowe Brzozowo	36-63/10	ślady osadnictwa	okres nowożytny (XVI-XVII w.)
39	Pęcherze	36-63/14	śląd osadnictwa	epoka kamienia-epoka brązu
40	Pęcherze	36-63/15	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze (XII-XIII w.) okres nowożytny (XVI-XVIII w.)
41	Pęcherze	36-63/16	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu późne średniowiecze/okres nowożytny
42	Pobodze	36-63/13	osada	późne średniowiecze
43	Pobodze	36-63/17	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu wczesne średniowiecze (XII-XIII w.)
44	Pobodze	36-63/18	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia-epoka żelaza późne średniowiecze/okres nowożytny
45	Pobodze	36-63/19	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka brązu wczesne średniowiecze (X-XIII w.)
46	Rzęnowo	38-63/3	cmentarzysko	nieokreślona
47	Rzęnowo	38-63/4	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	wczesne średniowiecze okres nowożytny (XVI w.)
48	Rzęnowo	38-63/5	śląd osadnictwa osada	epoka brązu-epoka żelaza wczesny okres rzymski
49	Rzęnowo	38-63/6	ślady osadnictwa	okres nowożytny (XVI – XVII w.)
50	Rzęnowo	38-63/10	ślady osadnictwa	okres nowożytny
51	Rzęnowo	38-63/15	wieś nowożytna	okres nowożytny (XVI – XVII w.)
52	Rzęnowo	38-63/16	ślady osadnictwa	okres nowożytny (XVI – XVII w.)
53	Stare Brzozowo	36-63/20	śląd osadnictwa	późne średniowiecze
54	Stare Brzozowo	36-63/21	wieś nowożytna	późne średniowiecze/okres nowożytny (XV-XVII w.)
55	Stare Brzozowo	36-63/22	śląd osadnictwa cmentarzysko	epoka brązu epoka brązu
56	Stare Brzozowo	36-63/27	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późne średniowiecze okres nowożytny
57	Stare Brzozowo	36-63/28	śląd osadnictwa śląd osadnictwa ślady osadnictwa	epoka brązu-epoka żelaza późne średniowiecze okres nowożytny (XVI w.)
58	Stare Brzozowo	36-63/29	śląd osadnictwa	okres nowożytny (XVII-XVIII w.)
59	Stare Brzozowo	36-63/30	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	późne średniowiecze/okres nowożytny okres nowożytny (XVII-XVIII w.)
60	Stegna	36-63/26	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	starożytność okres nowożytny
61	Tańsk-Grzymki	37-62/13	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia wczesna epoka żelaza
62	Tańsk-Grzymki	37-62/14	śląd osadnictwa śląd osadnictwa	epoka kamienia epoka brązu

			osada	XVI-XVIII w.
63	Tańsk-Przedbory	36-62/7	grodzisko	XI w.
64	Tańsk-Przedbory	36-62/8	osada	XII-XIII w.
65	Tańsk-Przedbory	36-62/9	cmentarzysko	wczesne średniowiecze
66	Tańsk-Przedbory	36-62/28	osada osada	okres wpływów rzymskich XII-XIV w.
67	Tańsk-Umiotki	37-62/5	osada	XIV-XVI w.
68	Tańsk-Umiotki	37-62/6	osada osada	wczesna epoka żelaza XII-XIV w.
69	Tańsk-Wasiły	37-62/3	punkt osadnictwa punkt osadnictwa	wczesna epoka żelaza XIV-XVI w.
70	Tańsk-Wasiły	37-62/4	punkt osadnictwa	XVI-XVIII w.
71	Tańsk-Wasiły	37-62/15	ślad osadnictwa ślad osadnictwa osada	epoka kamienia wcz. epoka żelaza XIV w.
72	Tańsk-Wydrzywilk	37-62/7	punkt osadnictwa	XIV-XVI w.
73	Zawady	38-63/8	ślad osadnictwa osada osada	ep. brązu-ep. Żelaza epoka brązu okres wpływów rzymskich
74	Zawady	38-63/9	osada	epoka brązu
75	Zawady	38-63/11	ślady osadnictwa	XVI w.
76	Zawady	38-63/12	ślady osadnictwa	okres nowożytny
77	Zawady	38-63/13	wieś nowożytna	XVII-XVIII w.

Źródło: Gminna ewidencja zabytków